

KIADVÁNYAINK

„*A kényes úrfi s a rongyos baka*”: Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról (Petőfi Sándor, Jókai Mór). (Szerkesztette Mezei Zsolt). Pápa, 2001. 278 oldal.

Források Pápa város 1848/49. évi történetéből (Válogatta, szerkesztette, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta Hudi József). Pápa, 2001. 400 oldal.

Francsics Károly visszaemlékezései (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2001. 293 oldal.

Hunkár Antal visszaemlékezése és iratai. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 300 oldal.

Nemes Székely János csöglei közbirtokos naplója 1808–1866. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 302 oldal.

Köblös József: A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért. Pápa, 2005. 142 oldal.

A pápai református kollégium diákjai 1585–1861. (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2006. 1072 oldal.

A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai. I. 1585–1760. (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2009. 760 + VII oldal + CD-melléklet.

„*Processus visitationis*” Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben. (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2011. 276 oldal.

„*A késő idők emlékezetében éljenek*” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi anyakönyvei 1823–1952. (Szerkesztette Kránitz Zsolt) Pápa, 2012. 380 oldal.

„*A késő idők emlékezetében éljenek*” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943) (Szerkesztette Kránitz Zsolt) Pápa, 2013. 1216 oldal.

A kiadványok megrendelhetők vagy megvásárolhatók a következő címen:

PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK
8500 Pápa, Pf. 48. Tel.: 89/324–240
e-mail: ref.lib@papacollege.hu

ACTA PAPENSIA XV. (2015) 3–4.

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI PUBLICATIONS BY THE CALVINIST COLLECTIONS OF PÁPA

XV. évfolyam, 2015/3–4. szám

GELENCSÉR JÓZSEF

Katonahalál a padláson — Történet, folklór, népi jogszokások

ABOSNYÁK, A HORVÁT ÉS A SZERB NÉPHEZ egyaránt kötődő Nobel-díjas Ivo Andrić írta a *Híd a Drinán* (Visegrádi krónika) c. művében: „A nép könnyen kigondolja a mesés történeteket, és gyorsan el is terjeszti azokat, a valóság pedig csodálatosan és kibogozhatatlanul keveredik és átszövődik a mesés történetekkel.”¹ Egy, a II. világháború végén elhunyt magyar katona, Örsi Gábor (1920–1945) drámai sorsával kapcsolatban is, legalább részben igazak az író sorai. Örsi Gábor tizedes tragikus története kapcsán a valóság és a képzetek, a megtörtént események és a feltételezések fonódtak egymásba. Szétválasztani mindezeket talán nem is lehet, megörökíteni talán nem is kellene, a múltó idő, a felejtés pár év, esetleg évtized elteltével úgyis mindent maga alá temet. Mégis, a fájdalomosan szép történet emberi, társadalmi, történelmi, néprajzi, népi jogéleti vetületei miatt tollhegyre kívánczok.²

A TÖRTÉNET

Főszereplője, Örsi Gábor 1920-ban a Székesfehérvártól 10 km-re, a Móri-völgyben fekvő Sárkeresztesen született, a község tősgyökeres, helyi viszonylatban kisparaszti, református családjában. Édesapja, id. Örsi Gábor (1893–1967), édesanyja Naszályi Zsófia (1896–1973) volt, nővére pedig Örsi Zsófia

¹ Ivo ANDRIĆ: *Na Drini ćuprija*. Internetes közlés. Crocodoc.com.16. Matovics Mária fordítása.

² A történet szereplőinek egy részét és az adatközlőket az 1950-es évek végétől ismertem. Az eseményekről számos alkalommal, többektől hallottam. Az utóbbi húsz évben tudatosan rá is kérdeztem. Külön kiemelem, hogy Örsi Gábor testvérének lányától, Sági Viktorné sz. Szabó Ilnától 2008. május 15 és 2010. január 15. között 8 szívélyes hangú magánlevelet kaptam, melyekben a történetekről is nem egyszer szó esett. Ezen kívül többször beszéltem is vele az eseményekről. Neki és minden adatközlőnek köszönettel tartozom.

(1919–2010), kinek férje *Berkes Szabó Gábor* (1917–1972) lett. Örsiek nem a település főutcáján, hanem a neve ellenére hosszú Kis utcában, a 104. sz. alatt laktak. Örsi Gábor elvégezte a helyi református iskola akkor kötelező 6 osztályát és a paraszti gazdálkodásba tanult bele. Mint egyedüli fiúra, a gazdaság átvétele várt. Előtte azonban a katonaidőt kellett kitölteni, utána a helyi szakszervezetnek megfelelően házasodni. A bevonulás előtt a Fő, helyi nevén Belső (ma Kossuth) utcai Kun Juliannának (1927–2006) udvarolt. Nagy szerelem volt köztük. A sorozáson bevált legényeknek, a *regrutáknak* a községben is hosszú, akár derékig vagy tovább érő színes szalagot szoktak kötni a kalapjára a leányok. Némelyiknek öt-tíz szalagja is volt. Örsi Gábornak csak egy szalag került a kalapjára, melyet Kun Juliska kötött oda. Mindez jelezte, hogy kettőjük között már komoly a kapcsolat. Bár eljegyzés nem történt, a bevonulás előtt Örsi Gábor unokatestvérével, a vele együtt *rukkoló* Örsi Jánossal (1920–1999) felkereste a lány családját, annak szüleitől is elbúcsúzott. A társaságot kedvelő, minden iránt érdeklődő Kun István (1906–1944) azzal bocsátotta el őket, hogy „Mindent figyeljete meg, amit láttok! Asztán, ha hazagyüttök, mondjátok e’ nekem!” Nem tudhatták, hogy hármójukból ketten nem éltek túl a háborút.

1941 őszén Sárkeresztesről a *huszasok*, tehát az 1920-as születésűek, mint *eggybeliek*, egyidősek viszonylag sokan, 14-en vonultak be. Közülük 13-an Székesfehérvárra, a 14. legény, Molnár Ferenc azonban Komáromba, a fegyverjavítóba, mivel a kovács szakmát tanulta ki. A megyeszékhelyre került 13 újoncból egyedül Igari Imre ment a Budai úti laktanyába, a 4-es tábori tüzérekhez. Az összes többi, köztük Örsi Gábor a Felsővárosba, a Zámoly utcai laktanyába, a 103. légvédelmi tüzérosztályhoz vonult be.

A Fővezérség-közvetlen légvédelmi tüzérség 1938 októberében állt fel, alárendeltségébe a 101., 102., 103., 104. gépkocsizó légvédelmi tüzérosztály tartozott, egységenként 2 légvédelmi ágyúüteg és légvédelmi gépágyúüteg. A légvédelmi tüzérség a katonák szemében nagyobb presztízzsel bírt, mint a páncéltörő tüzérség, és még inkább mint a gyalogság. A légvédelmi tüzérosztályok elsősorban a honi légvédelmet látták el, azon belül a nagyobb fontosságú ipari létesítmények, repülőterek, hidak védelmét. A 103. légvédelmi tüzérosztály 1944–45-ben többek között Budapest és a Veszprém–Várpalota–Pétfürdő–Fűzfő–Ajka körzetében fekvő ipartelepek védelmében vett részt.

A nagyon csendes, jóra való Örsi Gábor, mint sok értelmes parasztlegény a katonaságnál is megállta helyét. A háború miatt hosszabb szolgálatra kényszer-

rült, ezalatt tizedesi rendfokozatot ért el. Mellére az 1941 végén alapított Tűzkereszt kitüntetés is felkerült, amit fegyveres frontszolgálatért vagy a haza védelmében szenvedett sebekért, illetve rokkantságért adományoztak. Ő az első indok alapján kapta.

1944 tavaszától a honi légvédelemre mind több feladat hárult. Magyarország német megszállását követően, 1944. április 3-án a szövetséges harcászati légierő megkezdte Magyarországot, azon belül Budapest bombázását. A fővárosban egészen novemberig különösen az ipari és katonai létesítményeket, a pályaudvarokat és a vasúti hidakat támadták.

1944. április végén, a magyar légvédelem német alárendeltségbe került. Az angolok és amerikaiak részéről Budapestet összesen 34, Győrt 19, Székesfehérvárt 4, Veszprémet 3 bombatámadás érte. Székesfehérvárt 1944. szeptember 19-én bombázták először, de jelentős volt az október 13-i támadás is. A szovjetek részéről a város ellen egy bombatámadás történt. Említhető, hogy Pétfürdő olajfinomítója már 1944. július 14-én célpontot jelentett a szövetségeseknek.

A magyar légvédelmi tűzérő a légítámadások elleni küzdelemben szerény eredményeket ért el. Ennek az egyenlőtlen, idegőrlő harcnak volt részese Örsi Gábor is.

A szárazföldön pedig a szovjet Vörös Hadsereg nyomult előre. A német parancsnokság 1944. szeptember 22-én adta ki a rendelkezést az Érd–Balaton–Gyékényes közötti átlós irányú védelem kiépítésére. Ez, a Margit-vonal átlagosan 30 km mélységű rendszert jelentett, mögötte további védelmi vonalakkal. Székesfehérvár és környéke, így Sárkeresztes a Bécs felé vezető irányt lezáró, a Dunántúlt átívelő Margit-vonalba esett, ami a frontvonalba, a harcok középpontjába kerülés veszélyét vetítette előre.

Karácsony előtt mintegy héttel szovjet repülőgépek, Raták jelentek meg Sárkeresztes felett és gyújtólövedékeket szórtak a községre. Néhány ház kigyulladt, leégett. December 23-án a délelőtti órákban, több napos tomboló harc után, a szovjetek befejezték Székesfehérvár elfoglalását. December 24-én a szovjet harckocsik Sárkeresztestől délkeletre áttörték a németek védővonalát. A németek kiűritették a községet, aztán ellentámadást indítottak, de viaszosultak. Elkeseredett harcokat követően a szovjetek, közkeletű megnevezéssel az *oroszkok*, december 24-én, szombaton délután 13 óra körül Zámoly, illetve a Borbálai-szőlők irányából elérték Sárkeresztes belterületét. „Karácsony este begyűttek az oroszok” – emlegették a traumát átélő helybeliek. Aznap még csak a község egy részét, másnap délelőtt az egészet elfoglalták. Ugyancsak uralmuk

alá került Magyaralmás és Moha, de Iszkaszentgyörgyön és Fehérvárcsurgón a németek tartották magukat.

A következő 3 hónap alatt a frontvonal sokat hullámzott. Tíz és húsz között több szám is elhangzott arról, hogy a falu a németek és a szovjetek közt hányszor cserélt gazdát. A sárkeresztesiek nem is sejtették, hogy az elkövetkező időszakban micsoda szörnyűségek várnak rájuk. Bár féltek a szovjetektől, de oktan gyilkosságaikat, határtalan brutalitásukat előzetesen nem feltételezték. A kiürítési parancsnak csak néhány család, személy tett eleget, a település lakossága a községben tartózkodott. Számukat növelték azok a civilek, akik keleti irányból menekültek az ellenséges csapatok elől, továbbá az egységeiktől elszakadt vagy dezertált, bujkáló magyar honvédek. A Vörös Hadsereg katonái az általuk katonakorúnak vélt, a községben tartózkodó civil férfiak tekintélyes részét agyonlőtték, és így bántak el a bujkáló magyar katonákkal is. Nőket vittek el, erőszakoltak, öltek meg, raboltak, pusztítottak, értékeket kerestek, semmit nem kíméltek. Sem az emberélet, sem az anyagi érték nem számított nekik. Hasonlóan szenvedtek a szomszédos községek, így Zámoly is, melyről az eseményeket átélő Csoóri Sándor többször is megemlékezett drámai hatású írásában.³

Rövidesen a Vörös Hadsereg is elrendelte a község kitelepítését, azaz helyi megfogalmazással „az oroszok Fehérváro zavarták a körösztösieket.” A front hullámzása, a harcok miatt a civil lakosság útban volt nekik, nem is bíztak benne, sőt – alaptalanul – partizánokat sejtettek közöttük. A falubeliek december 26. és 30. között menekültek be Székesfehérvárra, a rokonokhoz, ismerősökhöz. Sokakat közülük az oroszok elhajtottak lövészárkot ásni. Legtöbben a Felsővárosban húzódtak meg, de voltak a Bel- és az Alsóvárosban is. 1945. január 10. és 15. között a szovjetek a Felsővárost is kiürítették. Mintegy 15 sárkeresztesi család Pákozdi irányába menekült tovább, majd innét is kiszorítva Martonvásárig jutott. A hideg télben, félelem, gyász közepette a menekülők jórészt nők, öregek és gyerekek voltak. A rokonok együtt mentek, tehenes vagy ökrös szekéren, illetve gyalog, némi menteni óhajtott ingósággal, élelemmel. A községben csak néhány idős, 1875–1880 körül született férfiember maradt.

A német haderő a Konrad fedőnevű ellentámadás-sorozattal Budapestet kívánta felmenteni. Ennek kapcsán január 7-től Sárkeresztesen és környékén is

³ Többek között CSOÓRI Sándor: *Nomád napló*. Bp., 1978.; Uő.: *A félig bevallott élet*. Bp., 1982.

folytak az elkeseredett harcok, mozgott a frontvonal. Január 22-én a németek és a magyarok kegyetlen harcok közepette visszafoglalták Székesfehérvárt. A Belvárosban és az Alsóvárosban tartózkodó sárkeresztesieken keresztülment a front, így ők január 23–25. körül a német, illetve magyar uralom alatti községükbe vissza tudtak költözni, de a Martonvásárra menekültek nem. A hazatérők tragikus állapotokra találtak: halott civilek és katonák, leégett, szétlőtt, megrongálódott épületek, kifosztott házak és ólak, elhagyott katonai felszerelések.

Megközelítőleg három napi, egy heti otthon tartózkodás után az oroszok újra belőttek a faluba, ismételt harcokra lehetett számítani. Akkor aztán megint menekült mindenki. Csak ezúttal nem keleti, hanem nyugati irányba. Január végén Fehérvárcsurgó, Bodajk, Mór települések nyújtottak menedéket a sárkeresztesieknek. Legtöbben Fehérvárcsurgóra mentek.

Sárkeresztes akkortól újra a frontvonalba került. Az újabb kiűrés idején polgári életben áldozat nem esett, az anyagi értékek viszont tovább pusztultak. A faluban ezúttal is csak néhány öreg férfi maradt, a frontvonal most is hullámzott.

Az elmenekült sárkeresztesiek sorsa különbözőképpen alakult. Közülük a magyar és német katonai szervek férfiakat soroztak be katonának, illetve vezényeltek munkára Bodajkra. A Vörös Hadsereg előrenyomulásától féltő családok rövidesen tovább menekültek Bakonycsernyére, majd Veszprém és Vas megyékbe. Egyesek a határon túlra is eljutattak. A szovjetek 1945. március 22-én foglalták el Székesfehérvárt. Lényegében ugyanekkor érték el Sárkeresztet, sőt Bakonycsernyét is. Amint azután az elmenekült sárkeresztesieken a front áthaladt és az utakon lehetett közlekedni, megkezdték a visszatelepülést falujukba. Szekéren, tragacsot tolva, gyalog – ki hogyan tudott. A Martonvásár irányába menekültek a szovjetek előrenyomulását követve lassabban tértek haza. A többiek, a nyugatra menekültek március végén, április elején kezdtek visszaszivárogni.

A hosszú ideig tartó, pusztító harcok nyomán egyeseknek mindenük elveszett, másoknak alig valamijük maradt. A nincstelenségbe vagy szűkösségbe visszaérkezők próbálták beszerezni mindazt, ami az élethez, a puszta léthez, majd az újrakezdéshez kellett. Alapvető dolgok, feltételek hiányoztak. Sokaknak nem volt élelmük, ruhájuk pedig jóformán csak az, ami rajtuk maradt. A munkaeszközök, állatok jelentős részben elpusztultak, a házak, gazdasági épületek jórészt romos állapotban várták az elbontást vagy az újjáépítést. A helyzetet jól jellemzi,

hogy az asszonyok koldulni jártak Tolna, Baranya, Somogy, Zala megyékbe. Amit kaptak, élelmet, ruhát, vagy mást, onnét hozták magukkal. Még a paraszti háztartásban nélkülözhetetlen kutyát és macskát is az említett megyékből szereztek be. Akinek megmaradt egy lova, egy-két tehene vagy ökre, az nagy előnyvel indult a többiekhez képest. A korabeli állapotokat jól szemlélteti a sárkeresztesi előljáróság 1945. április 24-i jelentése.⁴

Sárkeresztes lakossága 1944. december 24. és 1945. március vége között csapások által sújtva, szenvedés, pusztulás, veszélyek, tragédiák közepette élt. A török idők óta ilyen szörnyűségekben a településnek nem volt része. Nem csoda, hogy a falu saját normáinak egy részét nem tartotta be, az értékrend és a jogi népszokások rendje felborult. Ez legelőször a Vörös Hadsereg karácsonyi benyomulása után mutatkozott meg. Mindenki mentette az életét, a családhoz tartozó nők becsületét, ahogy tudta, sőt, bármi áron. A más településről érkezetteknek menedéket adtak, a magyar katonákat bújatták, de az orosz kegyetlenkedésekkel szemben elsősorban saját családjuk megóvására törekedtek és adott esetben az idegenek feláldozására került sor. A nőket követelő oroszok könnyebben el tudták vinni a menekült lányokat, asszonyokat és a bujkáló magyar katonák is esetenként magukra voltak utalva. Legmeglepőbb azonban a kicsit később előforduló egymás közti lopás volt, amit korábban elképzelni sem lehetett. A front előtt, 1944 őszén, a tél elején sok család értékeit, köztük ruházatát, élelmiszerét, apró ékszereit elrejtette, elásta. Az eldugott tárgyakat azonban a katonák, főleg a szovjetek jelentős részben meglelték, mivel tudatosan keresték is. De a harcok után, a korábban visszatérő falubeliek is ásták ki a másét, ha véletlenül addig senki nem akadt rá. Vitték továbbá a másik család megrongálódott házából, udvarából a megmaradt ingóságokat, sőt, az építéshez felhasználható anyagot is. Ha utóbb az eredeti tulajdonos felismerte a sajátját, veszekedés vagy harag támadt. Beszélték, hogy egy, a front ideje alatt a faluban maradt idős ember az események után hosszú évekig nem engedett be lakásába senkit. Tartott tőle, hogy valaki felismeri azt, ami egykor tulajdona volt. A régi jogrend aztán 1945-ben viszonylag gyorsan helyreállt, de a lelki sebek nehezen vagy soha nem hegедtek be. A közvetlen hozzátartozók elvesztése volt a legfájdalmasabb. A sokkoló, traumaként ható események örökre bevésődtek az emlékezetbe.

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára (a továbbiakban: FML) IV. 405. b. Fejér vármegye alispánjának közigazgatási iratai, 23/1945. sz. Sárkeresztes község helyzetjelentése. Sárkeresztes, 1945. április 24.

Örsi Gábornak, illetve családjának ilyen körülmények között kellett élni 1944–45 telén, kora tavaszán. Az említett események határozták meg napjaikat, cselekedeteiket. Örsi Gábor testvére, mint férjhez ment asszony Berkes Szabó Gáborék Belső utcai ingatlanán élt. Első gyermekük, Ilona 1939-ben született, a másodikkal 1944 végén utolsó időszakos terhes volt. 1944 karácsonya körül azonban nem a születés, hanem a halálozás veszedelme érintette meg a családot. Nem csak a folyamatosan fennálló, általános életveszély formájában, hanem konkrétan is, mégpedig az otthonukban. Előbb a német, majd az orosz katonák részéről.

A téli hidegben a katonák egyenruhájukat időnként a civilektől szerzett meleg viseleti darabokkal egészítették ki. Egy német katona is sálát kért a nyakára az állapotos Szabó Gáborné sz. Örsi Zsófiától. Ő azonban nem értette a követelést. Erre a német agyon akarta löni, legalábbis ezzel fenyegette. A végül megkapott sál a németet védte a hidegtől, de az orosz golyóktól talán semmi.

Id. Berkes Szabó Gáborné sz. Szabó Zsófiának (1884–1970) szintén a nyelvismeret hiánya okozott veszedelmet. Unokája így írta le nagyanyja, azaz *szülsége* élethelyzetét: „Szabó szüle meg mindig azt beszélte, hogy jöttek be (t. i. a szovjet katonák – G. J.) és mind azt mondta, hogy jabfaju maggy. Ő azt hitte ez valami köszönés és ő is mondta. Ekkor ráfogta az orosz katona a puskát és azt mondta, hogy kurva magyarorszi. Így értette meg a Szülém, hogy ő most rosszat mondott.”⁵ A durva káromkodás magyarosan elferdített formában való viszonzása csak kisebb sértés volt, de ennél kevesebbért vagy a semmiért is lőttek agyon civileket a benyomuló szovjetek.

Az állandó rettegés közepette az új élet is megérkezett. 1945 januárjában, házuk pincéjében, egy katonaorvos segítségével Szabó Gáborné megszülte lányát, Zsófiát. Amikor egy nagyobb gyerek életét is nehéz volt megóvni, külön feladatot jelentett az újszülött és legyengült anyja megmentése. De mindketten sikeresen átvészelték a háborút.

A falu kitelepítése után otthon maradt néhány öregember közé tartozott Örsi Zsófia apósa, id. Berkes Szabó Gábor (1974–1947) is. Ők látták, átérték a harcokkal együtt járó pusztítást, a katonáknak az anyagi eszközökkel, hasznos tárgyakkal szemben is megmutatkozó kíméletlenségét. Ismét az unokát idézem, aki az *attyja*, azaz nagyapja egyik idekapcsolódó esetéről számolt be: „A Szabó Atyja csak úgy emlegette, hogy egy orosz katona el akarta fűrészelni, illetve

⁵ Sági Viktorné 2008. szeptember 5-i levele. A szerző birtokában.

amint lekapta az elsősoba ajtót, el is fűrészelte ketté, fűtteni valónak. Sikerült vele megértetni valahogy, hogy ő ad helyette mást, mivel ő faanyaggal dolgozott, sok jó fűtteni való volt ott. Ekkor már rászegezte a puskát, de megmenekült.”⁶ Amint látható, az életveszély folyamatos volt, nem is szólva a lövegek és a kézfegyverek tüzeről.

Közben, a januári menekülés során id. Örsi Gábor és ifj. Berkes Szabó Gábor családjukkal előbb rokonaikhoz, Kostyálékhoz mentek Fehérvárcsurgóra. Aztán még tovább menekültek, Bakonycsernyére a Szkok családhoz. Itt kereste fel őket a katonai szolgálatot teljesítő, de korábban szabadságra engedett Örsi Gábor, egy nagyvelegi katonatársával. Apa és fia, id. és ifj. Örsi Gábor között drámai hangú párbeszédre került sor, melyben két korosztály, két szemlélet ütközött egymással. A komoly vitává fajult találkozás, együttlét döntő hatással volt a katonafiú további sorsára. A család emlékezete, előadása szerint az események a következők szerint zajlottak.

Az édesapa, id. Örsi Gábor, – az unokák számára, és ezen keresztül a család egy részének *Örsi Attya* – aki egykor huszár, jó katona volt, határozott hangon mondta fiának, hogy keresse meg az alakulatát, nehogy, mint katonaszökevényt elítéljék. A szülők is, de különösen a befogadó család aggódott, hogy ha megtalálják náluk a katonai hatóságok, akkor mindenkit szigorúan megbüntetnek, az életük is veszélybe kerülhet. Örsi Gábor elkeseredésében azt mondta: „Ha meg kell halni, akkor haljak meg itthon!” Aztán elment, otthagya Bakonycsernyét, hazafele vette az útját. Hetekig főleg a falujában és annak környékén bujkált. Az Örsi Gáborékkal Sárkeresztesen szemben lakó Nemes József, idősebb parasztember a Bakonycsernye melletti Csetényben – ahova a front elől menekültek – látta őt. Felismerték a szülőfaluval szomszédos, 2 km-re eső Mohán is. A leventekorú Mészáros István (1926–1987) – ragadványnevéen *Kutyás Pisti* – Sárkeresztesen látta. „Lehet, hogy már elgyöngült volt szegény a sok bujkálástól, nem evéstől, nem ivástól. Tisztálkodni sem tudott és hát ott volt a kilátástalanság. Állítólag egyikükhöz sem ment oda, csak messziről nézett. Nyilván nem akarta őket bajba sodorni. Szabó Atyja (t. i. id. Berkes Szabó Gábor – G. J.) mindvégig itthon volt. A pincében a Szabó Ferenc bácsival, aki ott szemben lakott a Juhász Lajosék házában (t. i. a Belső utcában). Őt sem kereste fel. Talán ő bujtatta volna és így megmenekült volna szegény. Ki tudja, milyen

⁶ Uo.

katonák voltak itt. Én úgy hallottam tizenhétszer cserélt gazdát a falu.”⁷ Örsi Gábor a téli szörnyű hidegben, a folyamatos veszély, az ellátatlanság és a kétértelműségek közepette bujkált. A körülmények hatására már nagyon rosszul nézett ki, és „itt ténfergett csak”.⁸

Az Örsi ház, mely a mai Petőfi u. 59. sz. alatt állt, kivételesen megmaradt a háborúban, bár a hátsó szoba találatot kapott. Amikor a család hazajött Bakonycsernyéről, a katonafiút, a nagyon szeretetreméltó legényt a szülők a padláson találták meg. A tragédia beteljesedett. A bujkálásban kimerült, egyenruhás tizedest vagy az oroszok lőtték agyon vagy ő végzett magával.

„Nagyon fájlhatott Örsi Atyjának, hogy ő maga kergette a halálba szegényt. Persze egy férfiember befele sír. Nem mutatja ki. Szüle (t. i. az édesanya – G. J.) szegény haláláig siratta őt... valahányszor ment és jött az Újhegybe, megcsókolta a síremlékét.”⁹ Az Újhegy a szőlőhegyet jelentette, ahova a református temetőn keresztül vezetett a gyalogút. Mivel a szülőknek ott szőlőterületük volt, így gyakran mentek arra.

Abban a március végi, áprilisi időszakban egy nap gyakran több olyan halottat temettek, aki a harcokkal összefüggésben hunyt el. Örsi Gábort viszont egy vasárnap, istentisztelet után egyedülként kísérték utolsó útjára. A viszonyok konszolidálódása felé mutatott, hogy a halott legényt már egy festetlen deszkakoporsóba tudták helyezni és a szertartást a menekülésből a községbe visszaérkezett református lelkész, Németh Lajos (1906–1983) végezte. Tehát az egyházi igazgatás kezdett helyreállni, de a népszokások, így a jogi népszokások még csak részben egzsztáltak.

A *gyásztestességtévők* közt ott állt a legény kedvese, Kun Juliska is. Egy neki szóló levelet még megtaláltak az elhunyt legény zsebében. A szűkös viszonyok közt a temetés egyházi szertartással, de egyes, a népszokások körébe tartozó cselekmények elhagyásával zajlott le. Id. Örsi Gáborné, az édesanya halott gyermekétől mérhetetlen fájdalommal, sírva-ríva búcsúzott, és számtalanszor megcsókolta. Olyannyira, hogy hullamérgezést szenvedett.¹⁰

⁷ Uo.

⁸ Sági Viktorné szóbeli és írásbeli közlése alapján, melyben az egész család, különösen édesanyja, ifj. Berkes Szabó Gáborné ismerete, véleménye és talán elhallgatása is benne volt.

⁹ Sági Viktorné 2008. szeptember 9-i levele. A szerző birtokában.

¹⁰ Az elhunyt megcsókolását már II. József császár tiltotta, de még 1945 után is gyakorlat volt Sárkeresztesen.

Örsi Gábor halálának okára, körülményeire nem ad egyértelmű választ az 1945-ben újonnan nyitott sárkeresztesi halotti anyakönyv sem. Az 1945. április 20-i dátumnál a személyi adatok mellett a halálozás okaként az a többféleképpen értelmezhető bejegyzés szerepel, hogy „lövés általi kimerülés”. A nyelvtani értelmezésből leginkább az következik, hogy a halál a lövés után nem azonnal, hanem bizonyos idővel, a meglőtt kimerülésével következett be. De ki adta le a lövést? Igen kicsi a valószínűsége, hogy német vagy magyar katonák. Leginkább feltételezhető, hogy a szovjetek. Az sem kizárt, hogy Örsi Gábor fordította maga ellen fegyverét. Több elképzelés lehet, hogy miként és milyen körülmények közt. Minderre még visszatérek.

A tényállás tisztázását tovább nehezíti, hogy az anyakönyvezésre a temetés után került sor. 1945. április 24-én ugyanis a községi bíró és írnok azt jelentette az alispánnak, hogy a hadműveletek következtében elhaltak felkutatása és eltemetése megtörtént, anyakönyvezése azonban nem, mert a vezető jegyző, aki egyben az anyakönyvvezető, nem tartózkodik a községben. Ráadásul a korábban használt halotti anyakönyv sem került elő.¹¹ A közigazgatás még csak részben működött. A későbbi anyakönyvezés pontosságával kapcsolatban pedig, nem csak a dátumokat illetően, jogosak lehetnek a kételyek.

A halálozás időpontja 1945. március 22-e, illetőleg az e körüli napok valamelyike lehetett. Ugyanis március 22-én foglalták el Sárkeresztet ismételten, véglegesen a szovjetek. Ugyanezen a napon a nyugatabbra fekvő Bakonycsernyére és Cseténybe is bevonultak. A szülők tehát néhány nap elteltével indulhattak haza és vélhetően március végére meg is érkeztek. Nyilván azonnal megszemlélték a ház minden részét, s ekkor leltek rá a padláson, a valószínűleg már több napja halott fiúkra. Mert a ház megmaradt, de a legény odalett.

FOLKLÓR (A FALU EMLÉKEZETE)

Örsi Gábor története, mint oly sok más háborús történet, esemény, a szörnyűségeket átélők, a közösség tudatában élt tovább. Egyeseknél röviden, leegyszerűsítve, másoknál hosszabban, esetleg kicsit kiszínezve. Ahogyan más esetekben is történni szokott, a tények a meghatározóak, de némileg keveredtek a feltételezésekkel, tehát a valóság a képzelettel.

¹¹ FML IV. 405. b. Fejér vármegye alispánjának közigazgatási iratai, 23/1945. sz. Sárkeresztes község helyzetjelentése. Sárkereszt, 1945. április 24.

A harcok múltával a közösség tagjai kölcsönösen adták egymásnak a híreket, élőkről és holtakról, rokonról, szomszédról, falubeliről, akárcsak a front előtt. Ám ekkor intenzívebben, többet és sokszor fájdalmasabbakat, gyakran mit sem tudva azok hitelességéről, netán hiteltelenségéről. Kapaszkodtak a reménybe, örültek a szerencsének, sírtak vagy fejüket csóválták a rossz hírek halálára. Némelyik döbbenetes eseményről többet beszéltek. A tragédiák mélyen beivódtak az akkor élők tudatába. Évtizedek múltán is ezért tudtak egyes részleteket felidézni. Az elbeszélők Örsi Gábor történetével kapcsolatosan különösen négy momentumot őriztek meg: az alakulathoz visszatérés elmaradását, az apa és fia nézeteltérését, a bujdosást, valamint a katonafiú halálát. Minderről különböző részletességgel és pontossággal szóltak. Az alábbiakban néhány példán keresztül szemléltetem az egymástól alig különböző emlékezéseket:

1. Egész életét a községben töltő, igen hagyományőrző asszony, aki 1945-ben kisleány volt: Úgy tudta, hogy Örsi Gábor hazajött szabadságra, a faluba. Mikor ment vissza az alakulatához, az már továbbment máshova, nem találta meg. Aztán itthon bujkált. Az oroszok pedig a padlásan megtalálták, aztán agyonlőtték. Az elbeszélés szerint tehát a katonasághoz visszatérést az egység továbbvonulása akadályozta meg, az életet a szovjetek oltották ki.

2. Örsi Gáborral egyidős férfi: A visszaemlékezőnek többen, hozzá hasonló korúak mesélték el a katonafiú történetét. Tőlük úgy hallotta, hogy 1944 karácsonyán ment haza Sárkeresztesre, a katonaságtól szabadságra. Aztán már nem tudott, talán nem is akart visszamenni. Ezért bujkált. Aztán a szülői ház padlásán találták meg az oroszok és agyonlőtték. Örsi Gábort nagyon rendes legénynek tartotta. Az elbeszélésben a hangsúly két sorsdöntő elemre esett: az alakulathoz visszatérés elmaradására és az oroszok kíméletlenségére.

3. Az eseményeket lányfejjel átélő helybeli asszony: Örsi Gábor szülei 1945 elején, a második meneküléskor, Fehérvárcsurgóra mentek. Örsi Gábor oda még utánuk ment. Az apja nagyon megszidta, hogy miért nem ment vissza a csapatához. Talán az is benne volt, hogy féltette. Mert így katonaszökevénynek számított. Örsi Gábor azután hazajött, a házuk padlásán bújt el. Ott lőtték agyon. Nyilván az oroszok lehettek. Mikor a szülők március végén megjöttek, megtalálták. Akkor már valamennyi ideje ott lehetett. Az elbeszélő az apai fedést emelte ki, a továbbiakban inkább feltételezett.

4. A frontot leányfejjel átélő asszony: Örsi Gábort az apja megszidta, mikor nem akart visszatérni az egységéhez: „Milyen katona vagy te?” Meg azzal: „Hogyan véded a hazát?” Ezt nagyon a lelkére vette, bántották a szülő szavai.

Van, aki úgy tudja, hogy a házuk padlásán találták meg az oroszok, úgy lőtték agyon. Mások azt beszélték, hogy elemésztette magát, agyonlőtte magát. Mikor az apja ment föl a padlásra, akkor ott találta meg, halva. Az elbeszélésből az apai elmarasztalás tartalmából konkrét mondatokat lehet megismerni. A halál okául mindkét magyarázat elhangzott.

5. Az eseményeket kisleányként átélő falubeli asszony: Örsi Gábor halálára úgy emlékezett, hogy azt már gyerekként fölfogta, megértette. Részleteket a nagymamától tud, aki később többször is elmesélte neki. Mikor Örsi Gábor szülei Bakonycsernyén voltak, menekülteként, oda ment hozzájuk a legény katonaruhában. Megmondta az apjának, hogy ő nem megy vissza. Az apja meg azt mondta neki: „De vissza köll menned, ezt nem csinálhatod meg! Baj lesz belőle!” A legény mégis azt felelte, hogy nem megy vissza. Nagyon csúnyán összevesztek. Aztán a katonafiú elköszönt tőlük és hazament. De a szülők nem tudták, hogy hova ment. Mikor már itthon voltak, az édesapja ment föl a padlásra. Ott látta a fiát a szénában feküdni, mellette volt a puska. Ott történt. Annnyira lelkére vette, ami történt, az apja szavait, hogy végzett magával. Az egyik legteljesebb elbeszélés az édesapa felelősségét és a legény fájdalmát hangsúlyozta.

6. A háború után született utcabeli férfi, aki a szülőktől és másoktól ismerte meg a történetet: Úgy hallotta, hogy Örsi Gábor saját házában padlásán halt meg. A front alatti utolsó időszakban, az utolsó napokban. Ott bujkált és már csak néhány nap hiányzott, hogy véget érjenek a harcok. A padláson lőtték agyon, de hogy kicsoda, azt nem tudni. A történet utolsóként idézett változatában felbukkant a szerencse-balszerencse elem: már csak néhány nap hiányzott az életben maradáshoz. Másrészt a következmény, a halál okozója homályban maradt, nem tudni ki tette. Mintha a történet néhány lépést tenne a korábbi idők népköltészete felé.

Látható, hogy ki többet, ki kevesebbet tudott. A variánsok teljesebbé tették a történetet, esetenként magyarázatot kívántak adni, hogy mi motiválta a szereplőket. Van, akinél teljesebb, másnál csiszoltabb a történet, de mindegyik előadás életszerű, valóságízű. Az eltérések a részletekben rejtőztek.

Örsi Gábor története balladai. De a 20. század közepe már nem a balladák kialakulásának kora, a polgárosuló megyeszékhely szomszédságában Sárkeresztes pedig különösen nem lehetett színhelye.

A 20. században a magyar parasztság életében olyan jelentős változások történtek, hogy a korábbiakhoz képest a falvak szellemi élete megváltozott. A

hagyományos népköltési műfajok, így a ballada vagy a mese helyébe, azokat kiszorítva újak léptek. Önálló műfajként jelentek meg többek között az igaz történetek, az élménytörténetek, a híresztelések, melyek valóságtartalma nagyobb, mint a hagyományos népköltészeti műfajoké.¹²

A II. világháborút követő időszak Sárkeresztesének paraszti közösségére jellemző volt az említett új műfajok intenzív gyakorlása. Ezek az epikus műfajok esztétikai értékükön, élménytartalmukon túl hozzájárulnak a közösség megismeréséhez is.

Az Örsi Gábor utolsó hónapjait vázoló szóbeli közlések, az igaz történetek műfajába tartoznak. Mint történelmi tartalommal bíró elbeszélések egyrészt forrásértékűek, másrészt a folklór számára is érdekesek. Szilágyi Miklós néprajzkutató mutatott rá, hogy az ilyen igaz történetek az elbeszélő számára mindig igazak. Ám a valósághoz, a tényekhez viszonyítva nem teljesen.¹³ Ez azonban törvényszerű. Örsi Gábor történetében is ezért vannak eltérések. Már csak a körülmények miatt sem lehettek az elbeszélések teljesen tényszerűek és objektívak.

Az igaz történetek jellemzői, jellegzetes vonásai¹⁴ a sárkeresztesi elbeszéléseknél is megfigyelhetők. A történet nem a távoli, hanem a közelebbi múltban játszódik. Cselekménye eltér a mindennapitól. Mint elbeszélő népköltészeti alkotás a valóság mellett sok szállal kötődik a szájhagyományozás klasszikus formáihoz. A közösség számára saját korában a híres esetek közé tartozott, változatai alakultak ki, benne volt a kollektivitás, a konfliktus, a szerelmi kapcsolat, a balszerencse, a drámai kifejelethez pedig mondhatni balladai homály fűződött. Mindezekon túl adalékot nyújt a néplélek, a népi etika, az emberi életfordulóhoz fűződő szokások és a jogi népszokások kutatásához.

Örsi Gábor tragédiája egy a számtalan sárkeresztesi háborús, igaz történet közül. A községben szinte végig az egész 20. századon, elevenen éltek, népszerűvé váltak a háborús elbeszélések. Az I. világháború után döntően még csak a frontot megjárt férfiak *meséltek* ebben a témakörben. 1944–45-ben viszont – a korábban bevonult, harcoló katonák mellett – a község civil lakossága is belesikerült a front örvényébe, így mindkét nemnek és minden korosztálynak maradt, jobbára fájdalmas élménye, lett háborús története. Ezeket a társasmunkák

¹² KÜLLŐS Imola: Igaz történet, élettörténet, önéletrajz. = VARGYAS Lajos (főszerk.): Magyar Néprajz V. Bp., 1988. 251–255.

¹³ KÜLLŐS: i. m. 252.

¹⁴ KÜLLŐS: i. m. 255., 258.

végzésekor és a falusi szórakozás alkalmai során, szinte a rendszerváltozásig gyakran és átéléssel adták elő. A hallgatóságot a család, a rokonság vagy a közösség más tagjai jelentették. Így általában a külső politikai-társadalmi környezet sem jelentett visszatartó, elfojtó erőt.

Az igaz történeten kívül egy másik népköltészeti műfaj, a hiedelemmonda is kapcsolódott Örsi Gábor tragédiájához. Ez a műfaj szintén prózai és elbeszélő. Az elnevezés utal a tartalomra, a hiedelemközpontúságra. A nép, a közösség a benne szereplő személyeket és a cselekményt pontosan elhelyezte térben és időben. Rendkívüli eseményről esett benne szó, tragikus végkifejlettel, amikor természetfeletti erők, a valóságon kívüli világ érvényesítette akaratát.¹⁵

A felsorolt vonásokkal rendelkező hiedelemmondát a helybéli Szalai Józsefné Szumper Julianna (sz. 1940) az alábbiak szerint adta elő: „Egyidőssek vótak az Örsi Gábor, a Papp Sándor, az Igari Imre, a Szücs Lajos, meg mások. Velük ujan egygykoru vót a Nagy Zsófia is, aki 1940-be haat (halt) meg tüdőbajba. Halálo előtt magáhó híta beszélgetnyi az Örsi Gábort meg a Papp Sándort, akik el is mentek. Asztán a leán meghaat. Az emlékit a Nagy Józsefné és gyerekei sirkü őrszi. 1944–45 telinn meghaat az Örsi Gábor. Közvetlen háboru után meg a Papp Sándor. Asztán a faluba ezek az asszonyok ekeszték beszélgetnyi, hogy mi vót a két legén halállánok az oka. A halott ehíta az éllőt. Az egyyik asszon monta: Fétem (Féltem), hogy a Nagy Zsófi ehíjja magáva üket. Asztán ugy lett, mindenik meghaat.”

Az elbeszélő által említett sírkő a sárkeresztesi református temetőben ma is fellelhető. A felirat a család tragikus sorsáról árulkodik. Nagy Józsefné 27 évet élt, 1920-ban hunyt el. István nevű fiúgyermeké ugyanabban az évben, öt hónapos korában. Leánygyermeké, Nagy Zsófia, 1940-ben, 22 esztendősen. Az ugyancsak említett Papp Sándor szintén fiatalon, 28 éves korában halt meg, 1948-ban.

A hiedelemmondák forrásértékűek a néphit tartalma tekintetében, azaz összhangban állnak a közösség hiedelemanyagával. Országsszerte, így Sárkeresztesen is elterjedt nézet volt, hogy a halott az éllőt magával viheti, magához hívhatja. A hiedelem szívós továbbélését bizonyítja, hogy a községben 1985-ben fültanúja voltam két idősebb ember beszélgetésének. Ennek során kölcsönösen ígéretet tettek egymásnak: bármelyikük hal meg előbb, nem hívja maga

¹⁵ NAGY Ilona: Hiedelemmondák. = VARGYAS Lajos (főszerk.): Magyar Néprajz V. Bp., 1988. 138–140.

után a másikat.¹⁶ Nagy Zsófia hiedelemmondájában pedig a hagyomány aktivizálódott, a hiedelem epikus megformálást kapott.

A folklór a népi kultúrából magában foglalja a társadalmi tudat egészét. Egyszerűbben fogalmazva a nép tudását jelenti, némileg pontosabban a népszellemi műveltségét, mely közösségi jellegű és szóban terjed. Bele tartozik többek közt a népköltészet, a néphit és a népszokás. Az Örsi Gáborral kapcsolatos igaz történet és hiedelemmonda a helyi folklór, a szóbeli hagyomány része lett. Alakulása, visszafogott variálódása, mérsékelt színeződése látható, követhető volt. Ugyanakkor 70 év távlatából az is érzékelhető, hogy a katonafiú viszonyosságairól kezdetben beszéltek legtöbbször a községben, történetét kicsit tovább is szőtték. Azután már ritkábban emlegették, ma már kevesen tudják, lassan pedig a feledés borul rá.

A folklórhoz, illetőleg a költészethez még egy további ponton kapcsolódott a fiatalon elhunyt legény története. Mégpedig a szerelmének, Kun Juliannának írott *szerelmeslevél* révén. A katonafiú unokahúga erről így számolt be: „A Gábor bátyja zsebében is ott volt a megírt és el nem küldött szerelmeslevél a Kun Juliskának, hogy hogyan jutalmazza őt egy ambróziai csókkal. Sokáig nálam volt a levél, de amikor férjhez mentem, ottmaradt a toalett-tükör aljában levő fiókban a Viktor (t. i. a férje – G. J.) leveleivel és eltűntek valahova.”¹⁷ Más alkalommal egy beszélgetésünknel azt feltételezte, hogy talán odaadta Kun Juliannának, kinek férje később Dávid Károly (1921–1973) lett.

Az ambrózia a görög mitológiában az olimposzi istenek eledele és illatos kenőcs volt, mely halhatatlanságot és örök ifjúságot biztosított nekik. A nektárral együtt fogyasztották. Maga az ambrózia szó is halhatatlant jelent görögül.

Az ambrózia csók a magyar irodalomban, ezen keresztül széles körben Csonkai Vitéz Mihálynak (1773–1805) a *Tartózkodó kérelem* című, 1803-ban írott verse révén lett ismert. A költeményben az udvarló szerelme viszonzásáért esdekel a lánynak. A költő mindehhez a klasszikus kort, az ókori görögök világát idézi meg. A vers korábbi változata 1793-ban keletkezett, *Egy tulipánthoz* címmel. A záró sorok mindkettőnél csaknem ugyanazok. A későbbi így szól: „Ezer ambrózia csókkal / Fizetek válaszdért.”

¹⁶ GELENCSE József – LUKÁCS László: Szép napunk támadt. A népszokások Fejér megyében. Székesfehérvár, 1991. 474.

¹⁷ Sági Viktorné 2008. szeptember 9-i levele. A szerző birtokában.

Okkal feltételezhető, hogy Örsi Gábor szerelmes levelébe Csokonai versét vagy annak egy részletét foglalta bele. Csokonai népdallá vált költeményeit ugyanis a népi kéziratok verseskönyvek is megőrizték.

Legelőször a protestáns kollégiumok diákságának kéziratok könyveibe kerültek bele, már a 18. század végétől. A diákság ugyanis nagy szorgalommal másolgatta, gyűjtötte a dalokat, lakodalmi verseket, köszöntőket. A kollégiumokból végzősként kirajzó diákok, kik templomi szószékre vagy iskolai katedrára léptek, illetve gazdálkodni kezdtek, szerte az országba magukkal vitték az egymás füzetéből másolt Csokonai verseket is. Közvetítésükkel azok eljutottak a mezővárosi, falusi iparosok és földművesek körébe. Mert Csokonai művei nem nyomtatásban, hanem főleg élőszóban, illetve másolással terjedtek. Máig fennmaradt kéziratok könyvek bizonyítják, hogy a *Tartózkodó kérelem* is így terjedt.¹⁸

A kéziratok könyvek, azaz füzetek egy sajátos kategóriáját képezték a *katonakönyvek*. Ezekbe a katonai szolgálat idején írtak bele, meglehetősen vegyes tartalommal. Félig emlék-, félig verseskönyveknek tekinthetők. A versek főleg szerelmi tárgyúak voltak, a nép- vagy műköltészetből. A katonák maguknak segítségül bemásoltak verses leveleket is.¹⁹ Feltételezhető, hogy Örsi Gábor is így, valamelyik gyűjteményes füzetből ismerhette meg Csokonai említett költeményét, amelyet, illetőleg a levélmintát a maga szerelmes levelénél felhasználott. Amint gyakorlat volt ez abban az időben, sőt később is, a székesfehérvári katonák körében. A visszaemlékező unokahúgnak már csak a költemény egyik kulcskifejezése maradt meg az emlékezetében.

NÉPI JOGSZOKÁSOK

Örsi Gábor története a népi jogélet, azon belül a népi jogszokások szempontjából is több tekintetben érdekes. Az alábbiakban ezeket kívánom áttekinteni. Mindenekelőtt azt kell előrebocsátani, hogy az események háború idején,

¹⁸ LUKÁCS László: Csokonai a néphagyományban. Budapest, 2007. 68–70.; Csokonai hivatástörténetéről lásd még: SZILÁGYI Márton: Történeti rétegek a Csokonai-kultuszban. (Csokonai Vitéz Mihály, mint kultusz tárgy) = Acta Papensia VII (2007) 3–4. sz. 325–346.

¹⁹ KATONA Imre: Katonakönyv. = ORTUTAY Gyula (főszerk.): Magyar Néprajzi Lexikon 3. Bp., 1980. 194–195.

sőt a frontvonalban, annak közelében játszódtak. Korábban már többször utaltam rá, hogy kivételes körülmények közt, háborúk, forradalmak idején a nép vagy egyes rétegek, különösen a fegyveresek, illetve a felfegyverkezettek a békés viszonyoktól eltérő szankciókat is gyakoroltak.²⁰ A háborús körülmények azonban természetesen nem csak a következményekre, hanem a z elvárt magatartásra is hatással voltak. A közösség békés viszonyok közötti, tehát általános normái, elvárásai fellazultak. Így elfogadták, megértették, ha valaki nem teljesítette köt elességét vagy egyébként a normákban megfogalmazottaktól eltérően cselekedett. Az ismertetett eseménysor kapcsán a sárkeresztesi faluközösség és a szereplők viszonyában is jól érzékelhető ez. A történetnek, a következményeknek azonban vannak olyan elemei is, melyeknél a tradicionális közösségi norma változatlanul érvényesült vagy csak módosult.

1. Párválasztás

A magyar parasztság körében a házassodásra készülő legény vagy leány leendő házastársának kiválasztásánál a XIX. század végéig túlnyomórészt a szülők döntöttek, az idősebb rokonok tanácsait is meghallgatva, de kevésbé figyelve a házasságot kötők individuális szempontjaira. A szülői döntés legtovább a jómódú parasztságnál maradt fenn. Hasonló a hasonlóval házassodott, mely tekintetben elsősorban a másik fél földjeinek nagyságát, igásállatainak számát, gazdálkodásának színvonalát nézték. A szülők a házasság anyagi megalapozottsága mellett arra is törekedtek, hogy az társadalmi megbecsülést hozzon. A szerelmet jelentéktelen tényezőnek tartották. Befolyással bírt viszont mindenütt a vérfertőzés tilalma, illetve sokféle a lokális és vallási endogámia. A koronként és vidékenként változó párválasztási szempontokat tehát jogi szokások határozták meg.²¹ A XX. században már egyre inkább a fiatalok döntöttek, a szülők akaratát a szerelem váltotta fel. Különösen a kevésbé módosaknál.

Sárkeresztesen is az országos tendenciához és szempontokhoz hasonlókat lehetett megfigyelni a XX. század első felében. A kapcsolatok kialakulásában, a pár megválasztásában a szerelem mellett továbbra is jelentős szerepe maradt

²⁰ GELENCSEI József: „Eszem a húsból!” (Szokás, szankció, szólás és irodalom) = Vár. Irodalmi és közéleti folyóirat. Székesfehérvár, 2013. 2. sz. 95., 100., Uő.: Az éneklés, mint szankció és mint feladat. = Honismeret 2013. 4. sz. 30–34., Uő.: Az énektől tiltás, mint szankció. (Népi jogszokások.) = Vár 2013. 2. sz. 89–102.

²¹ GYÖRGYI Erzsébet – TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: Párválasztás. = ORTUTAY Gyula (főszerk.): Magyar Néprajzi Lexikon 4. Bp., 1981. 202.

a vagyonnak és a szülői szónak is. A fiatalok is rendszerint azonos rangúhoz, azonos helyzetűhöz igyekeztek kötni életüket. A szülői akarat itt is, ekkor is némelykor összekényszerített egymáshoz nem illő vagy egymást nem szerető személyeket. Az ilyenek aztán vagy összeszoktak, vagy csak éltek egymás mellett. Az utóbbira a faluban gyakran emlegettek egy megtörtént esetet. Az 1940-es években, mikor az egyik fiatalasszony férjére panaszkodott, hogy összevesszett vele, idősebb asszonytársa saját helyzete szemléltetésére mondta: „Hát, mink meg össze se vesszünk, meg ki se békülünk.” Esetenként azért kerültek össze egymással rokon fiatalok, hogy a „föld egybemaradjon”.

A szülői akarat érvényesülésére Örsi Gábor rokonságában is akadt korábbi példa. Id. Berkes Szabó Gábor (1874–1947) és felesége, Szabó Zsófia (1884–1970) az előző századfordulón, 1900-ban kötöttek házasságot. A lány még csak 16 éves volt és 10 évvel fiatalabb a vőlegénynél. Nem is akart *hozzámennyi*, de a szülők *hozzáverték*, rákényszerítették: „Hogy a föld együttmaradjon, hozzáverték a Berényi Gábor helyett.”²²

A szerelmi házasság természetesen a vagyonos réteg körében sem volt kizárt. A település legmódosabbjai közé tartozott Nagy Szücs János (1886–1965) és első felesége, Kecskés Zsófia (1893–1918). Amikor az 1918–19-es spanyolnátha-járvány hazánkat is elérte, a fiatalasszony belehalt. A férj mérhetetlen fájdalomában utána akart halni. Még felesége ágyába is belefeküdt, hogy kapja el az influenza-vírust, de a túlélés várt rá.

A két világháború között tehát a fiatalok egyre inkább maguk alakították jövőjüket, párkapcsolatukat. Szívükre hallgatva, szerelmi érzésük alapján maguk választottak *szeretőt*. Ezzel összhangban Örsi Gábor nagy szerelme – mint többször említettük – Kun Julianna volt. A lány testvére, Lukács Jánosné Kun Zsófia (sz. 1938) így emlékezett: „Örsi Gábor és a testvérem, Juliska nagyon szerették egymást. Ha Örsi Gábor meg nem hal, az lett volna a férje. Igaz, gyűrűs menyasszony nem volt, de ő udvarolt neki.”

A falu vagy egy-egy család emlékezete több szép szerelmi történetet is megőrzött. Szóltak olyan fiatal párról, ahol egyikük korai halála miatt nem lehettek egymáséi. *Sarok* Szabó Ferenc (1894–1916) emlékét fekete obeliszk alakú sírkő fényképpel és szép felirattal őrzi a református temetőben. Ő volt Örsi Gábor édesanyja, Naszályi Zsófia (1896–1973) első szerelme. A szeretett legényt az I.

²² Sági Viktorné levele, 2008. szeptember 8. A szerző birtokában. – Szabó Zsófia nagyszülőként ezért is örült unokája sikeres szerelmi házasságának.

világháború vitte el, 1916. október 15-én Doberdonál halt hősi halált, mint annyi sok megyebeli baka.

Máskor a betegség miatt tört le egy-egy szép virág, hunyt el egy-egy fiatal lány. Így a 16 éves Varga Ilonka 1939. január 27-én. Neki ifj. *Berkes Szabó Gábor* (1917–1972) udvarolt. Leánya így írt mindezekről: „Apu korán nősült, 20 éves korában. Állítólag a Dávid Lajos bácsi feleségének, a Lidike néninek a testvérét szerette, a Varga Ilonkát. A Papp Lajosné mondta, hogy sohase lett volna az Örsi Zsófia a Szabó Gábor felesége, ha a Varga Ilonka meg nem hal.”²³ Örsi Gábor testvérének házasságára így kerülhetett sor. Varga Ilonka síremlékéről pedig majd külön is szólni kell.

A szülők által szemérmesen elhallgatott, házasságuk előtti szerelemről a lezármazott rendszerint másoktól értesült. Sokszor évtizedek múltán, mint az idézett esetben, melynél az ismeretátadás körülményeiről is hallunk: „Már eléggé beteg volt a Bözsike néni (t. i. Papp Lajosné – G. J.). Üldögélt ott a Kiliti István bácsi előtt a padon. – Gyere ide Ilonka, mondok neked valamit. Ekkor mesélte el nekem és a férjéről beszélgettünk.”

A XX. század első felében a községben az udvarlást gyakrabban, a jegyességet igen ritkán szüntették meg az érintettek. A jegyességet fel lehetett ugyan bontani, de erre alig került sor. A jegykendő, majd az 1930-as évektől a gyűrű visszaküldése falura szóló nagy eseménynek számított. Az érintettek, különösen a lányra vagy az egyértelműen vétkesre szegyet is hozott. Idővel aztán a dolog feledésbe merült. Az udvarlás megszakadása már kevésbé volt hír, így elmarasztaló értékítéletet is kevésbé váltott ki. De ha hosszabb ideje tartott, nem mentek el mellette szó nélkül.

Ha a halál okozta a párkapcsolat, a jegyesség megszűnését, az sem tételesjogi, sem hivatalos szokásjogi, sem népi jogszokásból eredő következménnyel nem járt, különösen nem a túlélő hátrányos megítélésével. Hanem együttérzés társult a gyászoló család és az elhunyt kedvesének fájdalma mellé. A szerelmes párijkát vesztett nagyleányok vagy legények a gyászidő letelte után házasságot kötöttek. Egyéni céljukon túl ezt kívánta tőlük a család, a közösség, a jogi népszokás normája. Mert ahogy a faluban mondták: „Éllőnek álló, hőtnak a hőtt a társo.”

A II. világháború emberáldozatai Sárkeresztesen többségében a férfiak elhalálózását jelentették. Meghaltak a harcok során a fronton vagy civilként a

²³ Uo.

faluban, aztán a hadifogságban, illetve a szerzett sebesülés, betegség következtében a háború után. Többen elhunytak a ház körüli vagy a mezőgazdasági munkák közepette a felrobbanó bombáktól, aknagránátoktól, más robbanószerkeztől.

A háború alatti, háború utáni halálesetek átrendeződést hoztak a családi kapcsolatokban, a jogállásokban, az öröklési rendben, a rokoni viszonyokban, a munkaszervezetben és más téren. Amíg az özvegyé válásra, az árvaságra jutásra adatok vannak, addig alig ismert, hogy egy-egy legény, vagy ritkábban lány halála milyen változásokat okozott vagy éppen mekkora traumát hozott a párkapcsolatokban. Hányan siratták szerelmüket és választottak mást, esetleg kevésbé kedveset. A házassággá nem teljesedett érzelmi viszonyok, szerelmi kapcsolatok száma felmérhetlen, felmérhetetlen.

2. Az apai hatalom

A szülők, különösen az apa és a gyermekek viszonyában a paraszti társadalomban a teljes alárendeltség érvényesült. Az apai hatalmat a jogszabályok és a sárkeresztesi népi jogszokások egyaránt elismerték. Sárkeresztesen is az apai tekintély a leszármazottak felnőtt, idősebb korában is megmaradt, különösen, ha a vagyonnal az apa rendelkezett és még dolgozni, ügyeket vinni jól tudott. Mondhatni, ilyenkor az atyai hatalom népi jogszokásként korlátozott formában meghosszabbodott.

Az 1877. évi XX. törvénycikk, különösen az 1–26. §-ban szabályozta az atyai hatalmat. A kiskorúak a teljeskorúság eléréséig – főszabályként 24. életévük elteltéig – atyai hatalom vagy gyámság alatt álltak. Kivételes esetben, egyéb feltételek teljesülésekor, a 18. illetve a 20. életévüket betöltött kiskorúak is teljeskorúvá, azaz nagykorúvá váltak. A törvény az atyai hatalomhoz kapcsolódó részjogok tekintetében jelentőséget tulajdonított még a 14. és a 16. életévnek.

A kiskorú feletti felügyeletet a szülők gyakorolták. A kiskorú a házi fegyelem által a szülőknek tartozó engedelmességre volt szorítható, míg eltartásáról önmaga nem gondoskodott vagy atyjával házi közösségben élt. A vagyontalan kiskorút elsősorban az atya tartozott eltartani és nevelni. Az atya gyermeke felett tehát atyai hatalmat gyakorolt. Ebbe beletartozott a törvényes képviselő, a gyámnevezés, a vagyonkezelés, az életpálya választás. Bizonyos jogok gyakorlásához gyámhatósági engedély kellett.

A paraszti társadalomban a törvényi szabályozást többé-kevésbé ismerték. A jogállásra, cselekvőképességre befolyást gyakorló életkorok és egyéb körülmények mellett a paraszti közösségek, így a sárkeresztesi is, más tényezőknek szintén jelentőséget tulajdonított.

A népi jogélet szemszögéből a fiúgyerek tekintetében korszakos jelentőséggel bírt a nehéz férfimunkában való teljes mértékű részvétel, a katonaidő, annak kitöltése, a házasságkötés és a gazdálkodás átvétele. Konkrét esetekből is érzékelhetők ezek a határok. Az aratásban egészrésztes legény megfogta, a felszólítás ellenére nem engedte el a szerszámnyelet, amivel apja ütni akarta. Az új vő kivette apósa kezéből a botot, mikor az feléje indult. A szabadságos katonának otthon szinte senki se parancsolt, még az apja sem úgy, mint mikor a fiú civil volt.

Miként ítélte volna meg békeidőben a nézeteltérés két szereplőjét, Örsi Gábort és apját a faluközösség? Feltételezhetően egyik oldalról figyelembe vette volna, hogy a legény az életkor, a hosszú katonaidő miatt már *fölnőtt ember*. A másik félnél viszont tisztelte volna a vagyonnal rendelkezni jogosult apa tekintélyét, illetőleg azt, hogy ő a korlátozott atyai hatalommal bíró személy.

A sárkeresztesi faluközösség normarendszerében 1945 előtt, de még évtizedekkel a II. világháború után is elvárás volt, hogy a legény beváljon a sorozáson és töltsen ki a katonaidőjét. Aki ezeknek az igényeknek nem felelt meg, az az értékrendben lejjebb került. A háború kezdetekor a legénytársai haragudtak arra a személyre, akit indokolatlanul fölmentettek, akinek nem kellett bevonulni vagy frontszolgálatot teljesíteni. Általában a falu népe is elítélte az ilyen eseteket, az ügyeskedést. A II. világháborús front megérkezésével azonban a faluközösség elfogadta, megértette, ha a magyar katona az elsőpró erejű, kiszámíthatatlan kegyetlenségű ellenség elől menekült, kivetkőzött vagy életét más módon próbálta oltalmazni.

Id. és ifj. Örsi Gábor, az apa és a fiú viszonyában a két különböző időszakra vonatkozó, azaz a két egymástól eltérő norma ütközött össze 1945 elején. Az apa a katonai helytállást, az alakulathoz visszatérést várta el egyenruhás gyermekétől, aki viszont a harc értelmetlenségét látva életét akarta menteni. A sárkeresztesiek sem akkor, sem később nem ítélték el a tizedes magatartását. Az adott viszonyok közt megértették, elfogadták azt. Sőt, utólag a legény sorsáról sajnálkozva, részvétellel szóltak.

A nép körében élő szabály tehát a katonai szolgálatot illetően alapvetően egybeesett a hatályos állami jogszabályokkal, egészen a viszonyok lényegi

megváltozásáig, az ellenség megérkezéséig, a várható vereség megérkezéséig. Ettől kezdve a nép döntő részének normája szembekerült a hivatalossal, törvényrontó lett azáltal, hogy elfogadta a katona menekülését.

Nagy tekintélyű apjával szállt szembe Örsi Gábor. Ehhez kétség kívül hozzájárult, hogy a fiú, mint katona, apjától az átlagos élethelyzetekhez képest függetlenebbnek érezhette magát. A minden szabályt fellazító háborús viszonyok is belejátszottak viselkedésébe, valamint a természetes emberi érzések, így az élni akarás vagy a félelem. A népi jogszokás, a korlátozott apai hatalom így nem érvényesült.

Az apa tudatában a korábbi paraszti norma végig törvényerősítő, azaz a hivatalos jogi rendelkezésekkel megegyező maradt: a katonának a harcban kell helytállni, így az alakulatánál a helye. Dezertálásával segítőinek, bujtatóinak életét is veszélybe sodorhatja.

Mivel a faluközösség normája ekkorra már megváltozott, utólag szóban inkább elmarasztalta az apát magatartásáért. Vele szemben azonban saját eszköz-tárából szankciót nem érvényesített. Helytelennek ítélte viselkedését, de még azt sem lehet mondani, hogy keményen megszólta volna. Tudták jól, hogy elég fájdalom neki a legényfiú elvesztése.

3. Az elhalálozás

Utólag tehát nem állapítható meg, hogy Örsi Gábor halálának egész pontosan mi volt az oka. Sárkeresztes lakosságából a front 1944. december 24-től kezdődő három hónapos időszaka alatt adatgyűjtésem szerint civilként több, mint 50, valószínűleg 54 személy halt meg, jórészt a karácsony estétől kezdődő egy hét alatt. Néhány kivételtől eltekintve a Vörös Hadsereg katonái lőtték le, esetleg verték agyon őket. Majdnem minden esetben teljesen indokolatlan, érthetetlen kegyetlenséggel. Ehhez képest a fronton elesett, hadifogságban meghalt sárkeresztesi katonák száma minden valószínűség szerint csak 14 volt. A közösségben a szovjetek 20–30, más helységről származó, kivetkőzött magyar katonát is agyonlőttek. A fiatal embereken azonnal látszott, hogy katonakorúak. Mint potenciális ellenséget, nem kímélték őket, hiszen 40–50 éves civil férfiakat is agyonlőttek. Ezek után természetes, hogy a magyar vagy német egyenruhások nem számíthattak irgalomra. Amennyiben a katonaruhás Örsi Gáborra ők leltek rá a padláson vagy esetleg másutt, úgy nyilván azonnal végezni akartak vele. A szovjet katonák által elkövetettek a nemzetközi jog rendelkezéseibe ütköztek, de ezzel nem kellett törődniük.

A másik verzió, hogy Örsi Gábor végzett magával. Ami több okból történhetett, így a testi-lelki kimerültség vagy az ellenség közeledése okán.

A halált mesterséges beavatkozással siettetni lehet. Ennek egyik formája az öngyilkosság. A népi meggyőződés szerint az élet önkézzel történő elvétele bűnös cselekedetnek minősült. Magyarország a XX. században az öngyilkosságok tekintetében világviszonylatban az élmezőnyhöz tartozott. Tehát az öngyilkosság szokásszerűen ismétlődő, tömegesen megvalósuló, joghatásokkal járó, káros jogi népszokás volt.²⁴

Székesfehérváron és környékén, így Sárkeresztesen és a Móri-völgyben a XX. század első felében a konfliktushelyzetek miatti öngyilkosságoknak különféle módozatai alakultak ki és szinte jogszokásként éltek. Nemenként, korosztályonként, társadalmi rétegenként eltérően hajtották végre. A leányok és asszonyok *kútba*, sőt az állattetemeknek létesített határbeli *döggútba ugrottak*. A cselédleányok, de más nők is *lúgkövet* vagy egyéb mérget *ittak*. A parasztemberek *fölakasztották magukat* az istállóban, a padláson vagy a préházban. Többen *vonat elé* feküdtek vagy vetették magukat. Akiknek volt, *fegyverhez nyúltak*, puskához vagy pisztolyhoz, azt fordították maguk ellen. A katonák általában szívükhöz illesztett puskával lőtték agyon magukat. Máskor a puskacsövet szájukba vették, aztán sütötték el a fegyvert. Az öngyilkosságot a család szégyenlette.

A korábbi századokban az öngyilkosokat az isteni törvények ellen vétőknek tekintették, így nem kaptak helyet a temetőben, nem is egyházi szertartással földelték el őket. A XX. századra azonban a sárkeresztesi reformátusok az öngyilkosság elkövetőjével szemben halálában nem érvényesítettek szankciót. Úgy temették el, mint a többi halottat. Örsi Gábornál pedig nem is tudható a halálozás pontos oka. Amennyiben öngyilkos lett, úgy a katonáknál fentebb említett módszert választhatta.

4. A temetés

A háború végi zilált viszonyok miatt Örsi Gábor temetése nem teljesen a hagyományos szokásrend szerint zajlott le. Különösen feltűnő a szakirodalom által a *halott lakodalmának* nevezett eseménysor elmaradása.

²⁴ TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: Magyar jogi népszokások. Bp., 1981. 179–180.

Szerte a magyar nyelvterületen a legényként elhunyt fiatal a temetőbe lakodalmi külsőségekkel kísérték. Legény- és leánytársai látszat-lakodalom formájában mintegy megölték a halott lakodalmát, hogy életútja e vonatkozásban is teljes legyen.

Ehhez is, akár a ravatalozáshoz, vagy a búcsúztatáshoz illetve az eltemetéshez a halottnak joga volt, a másvilági nyugalma érdekében is mindezeket megtették. Így a halott lakodalma is felfogható jogi népszokásként.²⁵

A XX. századra Sárkeresztesen a legényhalott megkülönböztetett módon történő temetéséből (amire nem használták a halott lakodalma kifejezést) a következő elemek maradtak meg. A legényt, akár a vőlegényt, fehér ingbe, sötét ruhába öltöztették, lábára csizmát húztak. Kabátjára vőlegényi fehér bokrétát tűztek, kalapját is fölsőtestére helyezték, kezét imára kulcsolták. A koporsó mögött, a hozzátartozók, a közeli nőrokonok között ott állt a legény kedvese, *szeretője*, amennyiben volt neki. Ez a lány nem mennyasszonyi, hanem fekete gyászruhát, fejkendő paraszti viseletet öltött. Kicsit odább álltak a *nyoszolyók* vagy koszorúleányok, mégpedig rózsaszínű vagy világoskék öltözetben, fejükön kis koszorúval, akár a lakodalomban. Mivel háztól temettek, az otthontól a temetőig ők vitték vállukon a korosztályukba tartozó halott koporsóját. Az elhunyt fehér bokrétás legénybarátai, mint *vőfények* azonban segítettek nekik. A temetést végző lelkész beszédében emlékezett meg a legény fájdalmas elvesztéséről. Egyebekben a szokott rendet követték.²⁶ Így zajlottak le a legénytemetések 1944–45 tele előtt, sőt még az 1940-es évek végén is. Így temették el 1948-ban a már említett Papp Sándort, Örsi Gábor katonatársát.

A roppant szűkös viszonyok miatt, a hagyományos szokásrend visszaállása előtt, 1945 tavaszán Örsi Gábornak azonban nem tudták megadni a neki, mint legénynek járó teljes végtisztességet, így a halott lakodalmához fűződő cselekményeket sem.

Házuktól kísérték rövid utolsó útjára. A gyászoló gyülekezetben ott sírt *nagy szerelme*, Kun Julianna is.

²⁵ TÁRKÁNY SZÜCS 1981. 180., 191.

²⁶ GELENCSÉR József: Az emberi élet nagy fordulóihoz kapcsolódó szokások Sárkeresztesen. = Alba Regia XVIII. Székesfehérvár, 1980. 144–146.

5. A sírjel

Tárkány Szücs Ernő szerint a „halottnak joga” van az eltemetetéshez és a sírhelyhez.²⁷ Azt pedig országszerte, így Sárkeresztesen a helyi szokás kívánta meg, hogy a sírhelyet megjelöljék. A községben a XX. században a temetéskor lehelyezett *fejfát* az idő haladtával megújították, vagy *sírküre*, azaz maradandóbb anyagból készült sírkőre cserélték ki. A hozzátartozók lelki igényén túl a közösség népi joggyakorlata is ezt követelte meg. A szegényeknél azonban elfogadta a sírkőállítás elmaradását.

A sárkeresztesi református temetőben jól követhető, hogy egyes időszakokban milyen anyagú, formájú, feliratú sírköveket állítottak. A legény- vagy leányhalottnak az életük delén már túljáró szülők nagy fájdalmukban gyakran drága, szépen megmunkált sírkövet emeltek, mondhatni jogszokásként mintegy ráköltve a halottnak egyébként jutó örökséget vagy ennek egy részét. Egyaránt fekete gránitból készült, obeliszk alakú, gyászos szépségével feltűnő, verses, igényesen feliratozott és vésett sírkövet kapott Örsi Gáboron kívül a már említett Szabó Ferenc, Varga Ilonka és Papp Sándor. Hármójuknál fényképük is látható, ovális keretben. A sírkövek minden elemükben illeszkedtek a kor módos paraszti igényéhez, ízléséhez, illetőleg beleillettek a község földművelő közösségének esztétikai követelményrendszerébe, bár székesfehérvári iparosok műhelyében készültek.

Az anyag, a forma, a míveltség méltóságot adott. A felvésett sírversek pedig a továbbélők, különösen a szülők keservét fejezték ki:

Itt nyugszik
SZABÓ FERENC
a ki hősi halált halt a haza
védelmében Doberdónál
1916. okt. 15.
életének 22-ik évében
Véres sebeimnek mérge szívem hatja
Ezt csak az igazság napja gyógyíthatja
Ég szívem s felkészül szárnyal igyekezik
Édes öleibe oh mikor érkezik
Emeltették bánatos

²⁷ TÁRKÁNY SZÜCS 1981. 180., 193.

szülei és testvérei
Áldás és béke lengjen drága
porai felett!

Itt nyugszik
Egy letört virágszál
VARGA ILONKA
Élt 16 évet
megh. 1939. jan. 27.
Elfogyatkozott az én testem
és az én szívem,
az én szívemnek kősziklája
és az én örökségem Te vagy
oh Isten, mindörökké!

Örsi Gábor
1920–1945
Drága virágszálunk
Aludj, pihenj csendesen
Fájó könnyünk
Ne zavarjon
Hisz majd egyszer
Találkozunk odafent!

Papp Sándor
1920–1948
Ha majd kiszárad egykor
Érted síró szemünk
Hozzád jövünk, drága fiunk
S melletted pihenünk.

Az utóbbi két esetben a sírkövön a további feliratok elárulják, hogy a szülők gyermekükkel együtt nyugszanak. Papp Sándor esetében a sírvers is utal a szülők ilyen határozott szándékára. Eljárásukkal a legmélyebb szereteten túl a legszorosabb jogi kapcsolatot is kifejezték.

A drámai hatást a vers mellett az is okozta, hogy Varga Ilona sírkövére legföül odavesték a törött rózsaszálat, Örsi Gábornál pedig két keresztbehelyezett leveles, virágos ág látható.

A magyarországi községi temetők sírjelein a hagyományos falusi-paraszti készítésű sírfelirat számos eleme akkor is megmaradt, mikor a polgárosultabb vidékeken a síremlékkészítés városi mesterek kezébe került. Így hagyományos motívumok felhasználásával állítottak emléket az elhunytaknak. A sírvers váza is hagyományos volt, de szükség esetén az aktuális viszonyokhoz igazították. A vers komoly hangvételű volt, mely kifejezte a gyászt, de sokszor kissé nehézkes stílusúnak vagy mesterkéltnek hatott.²⁸

A sárkeresztes említett sírjelekre is döntően helytállóak ezek a sorok. A közölt sírversek itt a végső viaszszorulásuk előtti utolsó évtizedekben kerültek a sírkövekre. A további szövegekkel és díszítésekkel együtt a jellegzetes sírfelirat-motívumok közé tartoztak. Kétségtől nem a hagyományos népköltészet és díszítőművészet alkotásai ezek, mégis figyelemre méltóak, a paraszti kultúrát jelzik.

Az első két vers veretes szövegű, régi, a protestáns vallásokhoz kötődő alkotás. A legelső, az evangélikus Johann Gerhard Jénában 1606-ban megjelent *Quinquaginta meditationes sacrae* c. elmélkedés-gyűjteményére vezethető vissza. Ezt Inczedy József *Liliomok völgye azaz ötven sz. elmélkedések* címmel fordította magyarra. Ennek az illusztrált, protestáns barokk könyvnek 1745 és 1804 között több kiadása is megjelent. A kétszer két sor ebből származik. A távoli századokat idéző szöveg más tájegységekben sem volt ismeretlen.²⁹ A második a Károli Gáspár fordította Biblia Zsoltárok könyvében a 73:26 alatt található. A harmadik és negyedik vers az újkori sírkertköltészet fájdalmat megszólaltató alkotása. Ám ezek a feliratok is, a hagyományos formájú sírköveken, a szolid, visszafogott díszítmények, a falusi, puritán, református ízléshez álltak közel. Másrészt a feltűnő szépségű sírjelek, a rajtuk található fénykép, a

²⁸ SZEMERKÉNYI Ágnes: Sírfelirat. = ORTUTAY Gyula (főszerk.): Magyar Néprajzi Lexikon. 4. Bp., 1981. 452.

²⁹ TRÓCSÁNYI Zoltán: Egy illusztrált protestáns barokk könyv: Az első magyar makáma. = Uő: A történelem árnyékában. Bp., 1936. 99–104., KNAPP Éva – TŰSKÉS Gábor: A halál motívuma a magyarországi irodalmi emblematikában. = Irodalomtörténeti Közlemények 2009. 2. sz. 131–163. A magyarbikali (Kolozs vm. – Kalotaszeg) református templom karzatának táblaképeit Umling János festette 1794-ben. A keleti karzat középső tábláján a *Liliomok völgye* c. könyvből vett ábrázolás és a hozzá kapcsolódó négysoros vers látható. Az első két sorral megegyezik Szabó Ferenc sírversének első két sora. Vö. KISS Margit – LÁNYI József – MIHÁLY Ferenc: „Virágozódott... Anno”. Az Umlingok Kalotaszegen. Néprajzi Múzeum, Bp., 2007. 88–89.

félnépi vagy vallásos versek, együttesen hatva, elősegítették az elhunyt emlékének, történetének elevenen tartását, megőrzését.

6. A fiági öröklés jogszokásának visszaszorulása

Sárkeresztesen is, a férfi által uralt hagyományos parasztszaládban az előző századforduló körül, az volt a megnyugtató, az igazán örömteli, ha házasságból fiúutód származott. A *leánnak* tiszta szívből csak akkor örültek, ha korábban már *gyerek*, azaz fiú született. Hiszen rá számíthatott az apa a nehezebb férfimunkáknál előbb segítségként, majd az idő teltével a gazdálkodás folytatójaként. A családi nevet is ő vitte tovább, biztosítva így a família fontosnak tartott fennmaradását. Ennek megfelelően a fiúleszármazottnak fölnevelésére is jobban ügyeltek, a kezdetektől előnyben részesítették a lánnyal szemben. A gazdálkodás, a gazdaság, a vagyon végső átvételénél különösen megmutatkozott ez az aránytalanság.

A XX. században az állami jog a leszármazottak egyenlő, nemtől független örökléséről rendelkezett. Ez a szabály egyértelműen hatályosult a fiúk tekintetében: ha több férfileszármazott volt, ők általában egyenlően, azonos arányban örököltek. Ahol viszont lányörökös is volt, ott a XX. század közepéig törvényrontó módon érvényesült a helyi jogszokás: a leány az esetek döntő részében a fiúénál kisebb örökrészt kapott. Alapelveként emlegették: „Majd a leán is kap valamit!” A feudális hagyomány, a már nem hatályos jogi rendelkezések továbbélését jelentette ez, ami a birtokelaprózódás ellen is hatott. A leányok ugyan az I. világháború után mind többször tiltakoztak ellene, követelték az egyenlő osztályt, de rendszerint sikertelenül. A leány házasságkötésekor, amikor egyébként általában férjéhez költözött, kapott vagyontárgyakat, és a szülők halálakor is. Ezek nagysága, értéke idővel a család anyagi helyzetétől függően emelkedett, és a lassan változó, de egyre inkább a testvérek között az érték-egyenlőség felé mutató jogszokás alakulásával. A házat az öregek okvetlenül a fiúra hagyták, egyébként is ő maradt otthon. Mint birtokon belülinek, ezáltal is több jutott neki. De egyébként is a gazdaság döntő részét (földek, más ingatlanok, állatok, gazdasági felszerelés) ő örökölte.

Örsi Gábor esetében is így történhetett volna, hiszen egyedüli fiúgyerek volt. Lánytestvére már férjhez ment, bekerült a település egyik legmódosabb családjába, hozzájuk is költözött. Örsi Gábor halála miatt azonban a szokásrend érvényesülésére, a helyi öröklési jogszokás alkalmazására nem volt esély. Szabó

Gáborné Örsi Zsófia lett az egyedüli törvényi örökös. Példája nem volt kivételes, s így ezek az esetek is hozzájárultak az említett öröklési jogszabály, az egyenlőtlen osztály fellazulásához, háttérbe szorításához.

A legények, férfiak halála, sebesülése, betegsége, hadifogsága miatt ez időszakban sokszor a nőknek kellett helytállniuk, családmegtartó erővé válniuk, ami kétségkívül emelte tekintélyüket, az egyenjogúság irányába mozdította helyzetüket. A legfőbb hatást azonban e vonatkozásban a későbbi, részben erőszakos jogi, társadalmi, gazdasági változások indukálták: a földtulajdonra, az adóztatásra vonatkozó jogszabályi rendelkezések, az új polgári törvénykönyv és a termelőszövetkezetek megszervezése.

A fiági öröklés népi jogszokását családon belül drasztikusan hatálytalanította, ha az egyetlen fiú-leszármazott elhunyt a háborúban vagy azt követően a fogságban, illetve sebesülésében, betegségében. Néhány I. és II. világháborús példa említhető a hagyományos öröklési rend megbomlására, illetve egy a hatályosulására. *Sarok* Szabó Ferenc doberdói halála után két leánytestvére, Julianna és Mária került a kedvezőbb örököségi jogállásba, bár végül nem egyformán örökölték. A 17. gyalogezredben szolgáló Förhécz Sándornak (1897–1980) bátyja, János (1895–1918) a 69. gyalogezred katonájaként 1918. június 20-án a Piávenál esett el. A túlélő testvér így az egyedüli fiú és örökös pozíciójába jutott. Örsi Gábor tragédiáját követően leánytestvére maradt az egyedüli leszármazott. Papp Sándor korai elhalálózása szintén leánytestvérét, Zsófiát (1913–1990) juttatta előnyhöz. Az utód nélküli egyetlen fiú halálát a család és az egész közösség úgy élte meg, mint a *familia kiveszését*, kihalását, hiszen a leánytestvér férjhezmenetelével már házastársa családját erősítette, oda tartozott. Kovács Gábor (1925–1947) ilyen *eggyes gyerekként* halt meg a hadifogság után, 1947-ben. A magas, jóvágású legény a csinos Göllöncsér Juliannának (1925–1994) udvarolt, szép párt alkottak, különösen mutatósan táncoltak együtt. A szerény vagyont Kovács Gábor leánytestvére, Zsófia örökölte, kinek férje, Pup Gábor a fronton halt meg. Kovács Gáborról és Papp Sándorról az a hír járt a községben, hogy haláluk a táplálkozással függött össze. A hadifogságból hazatérve nem tartották magukat a figyelmeztetéshez. Legyengülve sokat és nehezet, zsírosat ettek – ebbe haltak bele. Pedig mások voltak a valódi halálokok. Aztán a nép itt is a valósághoz, a halálhoz a maga okkereső, leegyszerűsített, az akkori viszonyoktól determinált képzetét illesztette hozzá.

Egy korábbi jogintézmény, a fiági öröklés népi jogszokásként, törvényrontó módon így tartotta magát, majd vesztette erejét, halványodott, hogy azután megszűnjön, csak az emlékezetben maradjon fenn egy-két emberöltő idejére.

ÖSSZEGZÉS

Egyes feszültségekkel, tragédiákkal terhelt emberi sorsok különösen alkalmat kínálnak a nép jogélet, a népi jogszokások kutatására.³⁰ A végzetes elemeket, fordulatokat hordozó egyéni sors, életút követése komplex vizsgálatot kíván. Mivel az emberi élet egyes részei, összetevői nem különülnek el tudományterületenként, így az a célszerű, ha a kutató vizsgálódása több diszciplína területét érinti: a történelemét, az irodalomét, a néprajzét, a szociológiáét, a jogtörténetét, a jogi kultúrtörténetét, ezen belül pedig vizsgálja a népi jogéletet, a népi jogszokásokat. Végső soron interdiszciplináris, illetőleg multidiszciplináris kutatást folytat. Az adott tudományterületekhez kapcsolódóan pedig sajátos, azaz különféle módszerekkel él.

A katonafiú halála főleg a terepen, a helyszínen folyó kutatásra ösztönzött, melynél előnyt jelentett számomra, hogy ismertem a faluközösséget, társadalmát, de méginkább az, hogy az interjúk során valamennyi adatközlő részéről nagy segítőkészséget és nyíltságot tapasztaltam. További módszereket alkalmazva vizsgáltam az írott forrásokat, a tárgyi emlékeket és támaszkodtam az egyes tudományok szakirodalmára. Mindezeket azonban elsősorban a jogi népszokások, egy közösség jogi normáinak illetőleg a katonatragédia részleteinek felderítése érdekében tettem.

Tartalmi és módszertani tekintetben ilyen módon a legkorábbi, XIX. századi kutató elődöket éppen úgy követhettem, mint a XXI. század lehetőségeit és gyakorlatát.³¹

Örsi Gábor – egy parasztlegényből lett katona – életútjában és halálában, egyedi és tipikus elemek egyaránt előfordultak. Az egyedi eseten és a párhuzamok említésén keresztül mód nyílt általános érvényű szabályok, tendenciák megfogalmazására. Alkalom adódott a mindennapokban, a békés körülmények

³⁰ GELENCSÉR József: Az özvegy nehéz élete – sors és jogi néphagyomány. = Alba Regia 40. Székesfehérvár, 2011. 279–291.

³¹ NAGY Janka Teodóra: Népi jogélet a Dél-Alföldön egy jogtörténeti és történeti forrás tükrében (1781–1821). Mindennapi jegyzőkönyvek a Makó Városában előfordult ügyes bajos állapotokról. Szekszárd, 2012. 186–226.

között illetőleg a rendkívüli, háborús viszonyok között élő közösségi normák, jogszokások vagy azok felbomlásának, hiányának ismertetésére.

Különös eredményeket hozott a változások vizsgálata. Roppant gyors változás zajlott le a front 1944-es megérkezésével az életviszonyokban, ezek nyomán a közösség normarendszerében, legalábbis ennek egy részében. A faluközösség válasza, reagálása az életviszonybeli változásokra alapvetően az lehetett volna, amit saját normái, jogi és más népszokásai diktáltak, megkívántak. Ám a történelmi és egyéb körülmények, döntően a front hatása miatt a normák napok, sőt órák alatt megváltoztak, illetve részben, átmenetileg szünetelt alkalmazásuk (pl. a katonai helytállás megítélése, a tulajdon tiszteletének mellőzése terén).

Az idegen hatalmak élet-halál uralma mellett a hagyományos értékek, a paraszti normarendszer hatályosulásának átmeneti hiányát további bizonytalansági tényezők is elősegítették. A falu lényegében korábbi vezetői nélkül maradt, mert azok jórészt a front megérkezése előtti kitelepítési rendelkezésekre elmenekültek, vagy az ellenség áldozatául estek. (Így Donát Dénes tanító, 1906–1944.) A közigazgatási, karhatalmi (csendőri), gazdasági (uradalmi), egyházi rendet érvényesítők nem maradtak a paraszti közösséggel.

A háború befejeztével újabb változás, visszarendeződés, módosulás történt, mind a társadalmi viszonyok, mind a helyi normák, jogszokások vonatkozásában.

Mégis összességében azt lehet megállapítani, hogy a közösségnek csaknem minden eseményre, életviszonyra, előbb vagy utóbb volt válasza, mégpedig a korábbi normákkal egyező, vagy átmenetileg azoktól eltérő. A front előtt és röviddel utána azért, mert a korábban működő, majd újra szerveződő falutársadalom egy teljes, stabil normarendszer és egy kialakult értékrend birtokában volt. A hivatalos jogrendszerrel részben megegyező, részben attól eltérő jog- és értékrendszer volt ez, mely a párhuzamos jogrendszer egyes jellemzőivel bírt. Hogy azután 1945 tavaszától-nyarától a politikai, társadalmi, gazdasági intézkedések és változások elindítsák vagy határozottabbá tegyék a népi jogszokások éppén újraszilárduló rendszerének felbomlását.

SUMMARY

JÓZSEF GELENCSÉR

Death of a soldier in the loft History, folklore, folk legal customs

Legal historian József Gelencsér tried to retrace the tragic fate of a Hungarian soldier died in March 1945 by using archival sources and oral history. Born in Sárkeresztes, Fejér County, in a reformed small holder's family Gábor Örsi (1920–1945) joined the army in 1941 and served at the Hungarian anti-aircraft artillery. Towards the end of the war he was given a leaf but in spite of his father's order he didn't join his unit but was hiding. The Soviet troops occupied Székesfehérvár and Sárkeresztes in heavy battles on 22nd March, 1945. When the inhabitants fled from the battle returned to their village, they found Örsi's dead body in his family's loft. Either he committed suicide or was shot dead by the Soviet troops – the truth lacking witnesses never came to light. The author shows how the war changed the life of the people in the village, the behaviour of the people, their habits, and what narratives were born to explain the mysterious death of the young man.

1. kép

Sárkeresztesi legények 1941-ben
(Örsi Gábor, Mészáros Károly, Szücs Lajos, Örsi János)

2. kép
Örsi Gábor katonaképe sírkövén
(Gelencsér András felvétele, 2013)

3. kép
Örsi Gábor és szülei sírja
(Gelencsér András felvétele, 2013)

4. kép: Örsi Gábor sárkeresztesi regrutatársai 1941-ben

5. kép

Papp Sándor sírköve (Gelencsér András felvétele, 2013)

6. kép

Papp Sándor temetésén koszorúslányok viszik a koporsót 1948-ban

A káté mint közvetítő a szóbeli és írásos kultúra között Beythe István kátéja (1582) alapján

AXVI. SZÁZAD FOLYAMÁN kikristályosodott egy nagy választóvonal az ún. elit vagy írásos kultúra és a népi, illetve szóbeli kultúra között. E jelenség részben a humanizmus és a könyvnyomtatás következményeként alakult ki.¹ Ez a választóvonal kimutatható a reformáció egyházainál is. Annál is inkább, mert a reformátorok Erasmus nyomdokában azzal az igénnyel léptek fel, hogy a Bibliát minden hívő személyesen olvassa. Ennek azonban Magyarországon több akadálya volt, pl. a Biblia magas ára, vaskos formátuma és nehéz súlya, s a hozzáférés nehézsége. Csak 1590-ben fordították magyarra, s akkor is csekély példányszámban jelent meg.²

A legnagyobb akadály azonban a nagyszámú analfabéta volt. Míg Nyugat-Európában az írni-olvasni tudás a lakosság körében a 20%-ot is elérte, addig Magyarországon a nép körében alig akadt olvasni tudó. A középkor végén még az országos tisztséget betöltő főurak körében sem volt magától értetődő az írni-olvasni tudás.³ Vas megyében például a 16–17. században a parasztok közül senkinek sem írt, sem pedig olvasni.⁴ Az országban még a lelkészek között is voltak olyanok, akiknek nem volt Bibliája. Ezért hozta a debreceni zsinat

¹ MUCHEMBLED 1984. 92., 184., BURKE 1985. 263–272.

² PÉTER 1995. 31–55.

³ TÓTH 1996. 7.

⁴ TÓTH 1996. 64., TÓTH 2003. 185., van DÜLMEN 1982. 294. – Vas megyében a kisiskolák hálózata csak a 18. első felében épült ki, ezek mozdították elő az alfabetizáció ügyét. Az írástudatlan (csak olvasni tudó) iskolamester alakja Vasban véglegesen csak a század második felében tűnt el. Vö. TÓTH 1996. 14., 22.

1567-ben azt a határozatot, hogy ilyen lelkésztől el kell venni subáját és annak árából Bibliát kell vásárolni a részére.⁵

A Biblia személyes olvasása és a szóbeli kultúra között a hidat a káté és az egyházi énekeskönyv jelentette. A káté és az énekek multiplikálása hasonló módszerekkel történt: egy írástudó diák, kántor, illetve tanító felolvasta a Bibliát vagy az egyházi ének szövegét és ezt memorizálták hangosan a hallgatók. Feltehető, hogy a télesteri szokásos házi összejöveteleken így olvasták fel a kátét, és így tanulták meg az egyházi énekeket a jelenlévők.⁶ Így ágyazódott be a szóbeli kultúra az írásos kultúrába. A zsinatok mindig aláhúzták a kátémagyarázó vasárnap délutáni istentiszteletek jelentőségét.⁷

Nem szabad elfelejteni, hogy a szóbeli kultúra világában az emberek memorizáló képessége jobb volt, mint a mi korunkban. A káté mint a Biblia tartalmának summája és az egyház tanainak sűrítőménye a felekezetek kialakulása és egymástól való elhatárolódása korában egyre fontosabb szerepet játszott. A reformátusok átvették Erasmus felfogását, hogy a jót (tehát a hitet) tanulás által el lehet sajátítani. A magyar reformátusok szerint ez lehetséges, mert a Szentlélek „belső titkos iskolájában” születik meg a hit.⁸ A kátétanítás a humanista nevelési ideál, „a bonae literae” eszközeként főleg az etikai és az erkölcsi nevelés alapjává vált.⁹ Többek között a káté tanítása által kívánták a népi vallásosság mágikus elemeit visszaszorítani.¹⁰ Így került a káté, mint a hitre való nevelés, az iskolai tantárgyak közé. De ezen felül a káté több iskolában a nyelvtanítás tantárgyává is vált, pl. a lőcsei (Levoča, ma Szlovákia) triviális iskolában a különböző osztályokban heti két órában Luther kis kátéja német, latin és görög nyelvű gyakorlatokkal együtt a tanterv szerves részét képezte.¹¹ A káté memorizált formájában a hitben való nevelés eszközévé is vált.

A főurak hitbéli és erkölcsi nevelésére külön gondot fordítottak. Ez részben a nemesi ifjak iskoláiban, az ún. apródok iskolájában történt. Ilyen iskola Németújvárott is volt, melyet a gazdag főúr és dunántúli főkapitány, Batthyány Boldizsár (1543–1590) alapított, és melynek vezetője Beythe Istvánnak (1532–1612), a közös evangélikus-református dunántúli egyházkerületi püspöknek a

⁵ CZEGLÉDY 1990. 141., KISS 1881. 535., 585.

⁶ HUBERT 2004. 67., SZ. KRISTÓF 2002. 6.

⁷ KISS 1881. 580., 725.

⁸ KISS 1881. 116; MÉLIUSZ JUHÁSZ 1973. 335.

⁹ HUIZINGA 1993. 133., 145., MÉSZÁROS 1981. 9–15.

¹⁰ van DÜLMEN 1989. 50–64.

¹¹ MÉSZÁROS 1981. 89., 92., 111–112.

fia, Beythe András (1564–1594) volt.¹² Batthyány Boldizsár fia, Batthyány Ferenc (1573–1625) neveléséről külön gondoskodtak. Nevelését Beythe István püspökre bízta.¹³ Ehhez a körhöz tartozott a tübingeni filozófus, Frischling Nikodémus (1547–1596) is, aki ebben az időben laibachi rektor volt és 1584-ben Németújvárott megjelent egy neveléstana, melyet Batthyány Ferencnek ajánlott, tehát az ő nevelésére szolgált.¹⁴

Batthyány Ferenc valláserkölcsei nevelése céljából írta Beythe István kátéját, mely 1582-ben jelent meg, Manlius János (1542–1605) németújvári vándor nyomdájában. A káté 49 kisformátumú lapból áll és a következő címet viseli: „Körösztényi Tudománnak reovid Summája az tíz parancsolatról, Evangéliumról, imádságról, Körösztésgről és Úr vacsorájáról az gyermeköchekek Isten félelmében való növekedésökért iratott Beythe István Prédicátor által”. Beythe kátéját az ő-ző nyelvjárásban írta, így beszéltek az emberek szülőfalujában, a délbaranyai Kőben (ma Kamenac, Horvátország).¹⁵

Beythe kátéjának előszavában művét Batthyány Ferencnek ajánlja, „hogyan az Úr Istennek félelmében is növekedjél és hogy a te példádól egyebek is inessenek az mennyei tudománnak szerelmére, hogy Istennek minden jó akaratjával meggazdagodjanak és beteljenek”. Beythe szavai arra emlékeztették a kilenc éves Batthyány Ferencet, hogy pár év múlva a tanulóból Magyarország egyik legjelentősebb zászlósurává lesz, felelősségteljes hivatalát példamutató étellel kell viselnie. Azután egy rövid bevezetőben vázolja a „Körösztényi tudománnak fundamentumait” azaz a káté felosztását: A törvényt, a tíz parancsolatot, az evangéliumot, az imádságot, a keresztséget, ti. az újjászületést és végül az Úr vacsoráját. Beythe a káté felosztásában Luther kis kátéját követi és nem a református káték sorrendjét, melyeknek a végén ismertették a tíz parancsolatot.

Szintén Luther példáját követi, amikor Istennek ígéje alatt törvényt és evangéliumot ért. „A körösztényi tudomány első fundamentuma a törvény”, ti. Mózes tíz parancsolata. Ez a káté legterjedelmesebb része, mert csaknem az egész könyvecske felét veszi igénybe. Ez azzal magyarázható, hogy a humanisták és a reformátorok egyaránt a nevelés erkölcsi célkitűzését hangsúlyozták. A törvény alatt Mózes Isten beszédét érti, mely megtiltja a gonoszt és parancsolja a

¹² REINGRABNER 2014. 241–242., BARLAY 2005. 183–238., MAGYAR 1976. 115–118.

¹³ FABÓ 1864., ZVARA 2013. 15–73.

¹⁴ MÉSZÁROS 1981. 98–99., Allgemeines deutsches biographisches Lexikon 8. 1876. 96–104.

¹⁵ ABAFFY 1954. 246–254.

jót „ki kíván minden emböröktől tökéletes engedelmességet és örök kárhózzal fenyegeti az engedetlenöket”. Beythe a tíz parancsolatot két részre osztja. Az első tábla négy parancsolata Isten tiszteletére hív fel, a második tábla hat parancsolata a felebaráti szeretetre és tiszteletre kötelez.

Az első parancsolat először azt jelenti, hogy Isten irgalmas és népét a kegyetlen rabságból kivezette. Másodszor Isten azt kívánja, hogy őt, ki a világot teremtette, mint annak életet adót és idvezítőt ismerjük meg. Ezért megtiltja az idegen Istenek imádását. Beythe az Egyiptomból való szabadulást a jelenre vonatkoztatja, mert Egyiptom alatt a poklot, fáraó alatt az ördögöt, a Vörös tenger alatt a halált érti „és mindezen lelki ellenségünktől Isten megszabadított”. Idegen istenek alatt Beythe olyan gondolatokat, bizodalmat és ismeretet értett, melyek Isten ígében kívül vannak. Az első parancsolat értelmezésénél, úgy mint a következő parancsolatoknál is, Beythe hangsúlyt helyez az aktualitásra, a parancsolatok a jelenre vonatkozó tanítására. Tehát minden parancsolatnak nem csak tiltó, hanem pozitív példamutató oldala is van.

A második parancsolat alatt Beythe, a Biblia szövegét követve „a faragott képek imádását” tiltja meg. Ennek a parancsolatnak felvétele a református tradíciónak felel meg, mivel a római katolikus káték és Luther kis kátéja a második parancsolatot nem említik meg, és mert a tizedik parancsolatot felosztották, így szintén a tízes számhoz jutottak. Ebben az értelemben magyarázza Beythe a második parancsolatot, hogy Isten ismerete nem képekben, hanem ígében van adva. Beythe a parancsolat értelmezésénél nem csak az ún. bálványimádásra gondol, hanem az emberi bölcselkedésre Istennel kapcsolatban és az „Isten felől feledékenységre és gondtalanságra” is. Beythe a parancsolatokat és a hit elemeit szimbolikus, allegorikus formában értelmezi. Így válik a hit a személyes tudat és gyakorlat részévé. Ez megfelel az ismeret belső recepciójának, mely a humanista és a reformátori nevelés elveit egyaránt jellemezte. Azonban a szentek képeivel kapcsolatban Beythe nem helyezkedik radikális református álláspontra, mert szerinte a szentek hitét és cselekedeteit „követnünk kell”. Ez Luther felfogásának felel meg.

A harmadik parancsolattal kapcsolatban Beythe kiemeli, hogy ez nem csak a hamis esküvésre, hanem a mágikus gyógyításra és ördögűzésre is vonatkozik, melyet Isten megtilt.

A negyedik parancsolatnál Beythe kiemeli, hogy ez nem csak az istentisztelet látogatását jelenti, hanem az irgalmasság cselekedetét is. Megemlíti, hogy

a parancsolatot azok is megszegik, kik bálványimádásra, misékre, búcsúkra és zarándoklásokra mennek és ezektől várják üdvösségüket.

Az ötödik parancsolat arra szólít fel, hogy azokat, kik bennünket táplálnak és gondoznak, tisztelni kell. A rendi felfogás értelmében, Beythe itt négy kategóriát említ, korának megfelelően, a szülőket, a tanítókat, a fejedelmeket és az idős embereket.

A hatodik parancsolat alapján kitér a személyes bosszúra, a háborgódásra, a haragtartásra, a gyilkosságra és a „személyek nyomorítására”. A bosszú kérdésére többször visszatér. Ez volt a régi társadalom átká, mert az egyének verbális kifejezőképessége még nem volt kifejlődve, és ezért a tettegesség pótolta a szavakkal való argumentáció hiányát. Maga a vérbosszú is el volt terjedve. A személyes bosszúval kapcsolatban Beythe arra emlékeztet, hogy ez egyedül Isten dolga, a Biblia szavai szerint. A hatodik parancsolat betartásának pozitív oldala „együgyű élet avagy kegyesség, békességes tűrés avagy engedelmesség, békességnak és egyességnek szerelme, ártatlan élet”.

A hetedik parancsolatot Beythe ismét egy nagyobb összefüggésbe állítja, mert ezalatt nem csak a bálványimádást érti, hanem a „Sodomabeli vétkeket”, tehát az állatokkal való közösülést, ami egy pásztortársadalomban gyakran előfordult, de a homoszexuális kapcsolatokat is. Ide sorolja még „a hivalkodó cselekedetöket, ágyaskodásokat, kurvás életöt és világi nyavalyás undok éneköket, beszédöket”, mert mindezt „eltávoztassuk, hogy szent és tisztaságos és förtelen nélkül való életöt viseljünk, még gondolataink is szentök legyenek”. Ide sorolja még „a szeretetnök tűztől való gerjedözését” is. Mivel a házasság nemi tisztaságot jelent, ezért Beythe elutasítja a papok és az apácák házasságát tiltó rendelkezéseket, mert ez nem Istennek ígéje szerint való, ugyanis Isten a házasság első szerzője.

A nyolcadik parancsolatban Isten megtiltja a „csalárdságot, lopást, kártételt, tolvajlást, nyereség keresését, telhetetlenséget, szegények megnyomorítását, a mienkkel való meg nem elégedést, Istentől nem tartani életünk növekedését és áldomását, magunk igyekeznünk meggazdagodni, más emberök rovásával és jószágok elvevésével, hogy senkinek azt ne csináljuk, amit magunknak nem akarunk » . Ezen törvény esetében, de a káté más helyén is, Beythe a reformáció szellemében hangsúlyozza, hogy a keresztyén hitben a hangsúly nem a kultuszban van, hanem az élet vitelében és ennek keretében a hívők szociális felelősségében, a felebaráti szeretet gyakorlásában.

A kilencedik parancsolat értelme az, „hogyan az igazságot szeressük, igazságot szolgáljunk és cselekedjünk, életünk erősödjék, Isten jó akaratjából”. Ezen parancsolat ellen azok vétkeznek, akik hazudnak, hízkelnek, kik a bírák megajándékozása által megveszik az ítéletet, kik tulajdon hasznukat keresik, kik hamisan esküsznek felebarátjaik ellen és azok, akik „gonosz és istentelen emberök gyülekezeteit felkeresik”.

A tizedik parancsolattal kapcsolatban Beythe rámutat arra, „hogyan Isten nem csak a külső és látszó gonosz cselekedeteket tiltja és ellenzi, de még a szíveknek indulatit, gonosz kívánságokat, belső érzékenységeket, vétkező elmélkedéseket is megtilt és kívánja azt, hogy mind szívünket, elménket és igyekezetünket, mintpedig lelkünket tisztán tartsuk minden némű vétkektől és kívánságoktól”. Ezzel aláhúzza a hit belsővé válásának jelentőségét, mely az életvitelben és cselekedetekben válik nyilvánvalóvá.

Max Weibert itt annyiban lehet kiegészíteni, hogy a protestánsok jócselekedeteit nem az üdvösségért való aggodalom szüli, hanem azok a megváltás következményei. A tízparancsolat második táblája alatti törvények Beythe értelmezésében a 16. század társadalmi bűneinek és szokásainak kritikai listája. Vagyis a törvények magyarázata egyúttal társadalomkritika is. Ehhez figyelembe kell vennünk, hogy a káté egy főúr nevelésére készült.

A tízparancsolat ismertetése után Beythe néhány okot sorol fel annak magyarázatául, hogy Isten miért szerezte a törvényt. Először is Isten megmutatja, hogy Ő jóakaró, tiszta, irgalmas és kegyes, mindenkinek jót akaró, tűrő, és azt kívánja az emberektől is, hogy ilyenek legyenek. Másodszor, Isten ezáltal megmutatja, hogy az egész világot elkárhoztathatná és megrémíthetné, az Ő bosszúálló haragjának látásával. Harmadszor Isten azért szerzi a törvényt, hogy megtanítsa minket a jócselekedetre. A törvény szerzésének negyedik oka, hogy Isten ezáltal megmutassa „az mi elégtelen voltunk az üdvösség vételére és igazgasson az Krisztushoz, mely beteljesítése a törvénynek, minden hívőnek megigazulására ». Beythe itt a Rómaiakhoz írt levél 10. fejezetének verseit idézi, majd pedig a Galataiakhoz írt levél olvasóihoz, „ismét az törvény oktatómesterünk volt az Krisztushoz, hogy hitből igazittatnak. Mert mi magunkból a törvényöket nem tudjuk betölteni”. Majd rámutat arra, hogy Isten törvényének summája Isten szeretete és felebarátaink szeretete.

A törvény elemzésének legvégén arról szól a káté, hogy miután Krisztus a törvényt betöltötte, kiviláglott, hogy Isten igazságának csak így lehet eleget tenni. Mert Krisztus a törvényt beteljesítette, „és az benne való igaz hit által

nekünk tulajdonítá az Ő teljesítését, hogy az Atya Isten úgy venné tőlünk, mintha mi cselekedtök volna az igazságot előtte”.

Beythe a tízparancsolat elemzésének záró részében a törvény értelmezésével kapcsolatban rámutat a reformáció központi szívügyére, a Krisztus által való megigazulás kizárólagosságára, melyre sokszor visszatér, másrészt a törvény értelmezésével mind a két reformációi irányzat között akar kapcsolatot teremteni.

„A körösztényi tudomány második fundámentuma az evangélium, mely örövendetes izenet az Atya Istentől, kiben mindenőknek az Ő Szent Fia által megbocsátja bűneiket, megigazít és az örök életöt ígéri”. Ennek értelmében, a hit „Isten irgalmasságára való bizodalom, ingyen, mindön érdemen kívül, csak Jézus Krisztus által”. A hit tartalma az apostoli hitvallásban található, mely három részből áll: Teremtés, megváltás és megszentelődés, vagy más szavakkal a Credo szól Istenről, Krisztusról és a Szentlélekről, tehát a jótéteményekről.

A teremtéssel kapcsolatban Beythe azt írja, hogy Isten a világot 5545 évvel ezelőtt teremtette. Beythe átveszi a wittenbergi történelemszemléletet, melyet főleg Melanchthon érvényesített. Ez a szemlélet Carion Johannesre (1499–1537) vezethető vissza. Ő a világkrónikájában a világ történetét háromszor kétezer éves fázisokra osztotta fel. A harmadik és utolsó fázis Krisztus születésével kezdődött. Carion munkája is hozzájárult a 16. században uralkodó félelemhez, a közelgő világvégevel kapcsolatban.¹⁶ Ebben a szellemben írja Beythe, hogy „a világ nem tart soká”, hanem „Isten véget teszön zarándokságban és az körösztényiséget viszi az örök életben, az Ő szent országában, ahol azután véghetetlenül élünk az Ő színe látásában”.

A Credo második részének magyarázatában Beythe utal arra, hogy Jézus Isten egyszülött fia „ki az mi nyomorúságunkat magára vötte és az mi adósságunkat melyökkal Istennek az bűnért tartozunk, megfizette, szenvedött az testben, megfizetött átkunkért, meghalt halálunkért... és föltámadott megigazulásunkért ». Azért született szűztől, hogy «bínnel meg ne fertőztetnék”. Jézus pokolra szállását szintén a reformátorok állásfoglalása szerint, átvitt, szimbolikus értelemben magyarázza, hogy Krisztus „minden nyomorúságokat és az halálnak keserüségét érettünk megkóstolta és az halálnak halálát elszenvedé”. Beythe elutasítja azt a felfogást, hogy Krisztus a kereszttel kezében a mennyből

¹⁶ KATHONA 1943. 10–39., NÉMETH 2005. 242–243., Allgemeines deutsches biographisches Lexikon 8. 1876. 781.

a pokolba ment, annak kapuját lerombolta, Lucifert megkötözte, a pokolban is prédikált és a limbusból az ótestamentumi atyákat kihozta. Ez a pokolra szállással kapcsolatos felfogás tulajdonképpen csak a 12. században tűnt fel, mint a purgatorium előfutára. A limbus kategóriája által megnyitotta a kaput a meghaltakért való jócselekedetek irányába. A limbus ugyanis az ótestamentumi atyák, a meg nem keresztelt csecsemők és az ókor példamutató jóltevőinek – Szokratésznek, Platonnak és Arisztótelésznek – a tartózkodási helye.¹⁷

A Credo ismertetésének harmadik részében Beythe rámutat arra, hogy a hívők csak a Szentlélek által születnek újra és Krisztus jótéteményeiben csak így tudnak részesülni. Az egyház olyan nép „mely az Istennek szent ígését hallgatja és fogadja, hiszön az Jézus Krisztusban és él a szentségekkel, melyek szörzötték hitőknek erősségére... és nem köttetnek semmi helyhez sem valami ez világi szömélyekhez, hanem Krisztushoz és az ő szent ígéhez”. Ez elhatárolódást jelentett Rómától és a pápáktól. A halottak feltámadásával kapcsolatban a káté azt írja, hogy akkor „testönkkel ismét lelkünk egyesődik, mely az ideig Isten kezében ajánlatott volt”. E szavak mögött az a reformatori felfogás van, hogy a halál után a hívők lelke közvetlenül Istennél nyugszik és vár a feltámadásra, míg testük a sírban porladozik. Ezért nincsen szükség a halottak üdvösségéért való közbenjárásra a szentek és Szűz Mária által, és nincs szükség olyan cselekedetekre, mint pl. a halotti tor, mely többek között az ún. „kóborló lelkeket” megnyugtatólására szolgál.¹⁸

A Szentlélek magyarázatával kapcsolatban kitér a szerző a Szentháromság kérdésére és erre példaképpen a nap hármasságát említi: a világosságot, a fényességet és a melegséget, „de mind az által vagy egy nap, így van ez a Szentháromsággal is”. Ez több reformatori iratban található argumentáció. Ezzel kapcsolatban kiemeli Jézus kettős természetét, az istenit és az emberit. Mert csak így lehetett közbenjáró és így végezhetette el az emberiség megváltását és csak így tudta magát megalázni. A megváltás csak Krisztus halála érdeméért történt és ezért nem kellene a jó cselekedetek. Ezek azonban „az igaz hitnek és az Isten előtt való megigazulásnak gyümölcse, nem érdömlik az üdvösséget, hanem követik”. Ezen kitérő mögött nem csak az érdemszerző jócselekedetek

¹⁷ LE GOFF 1990. 83., ROHLS 1987. 113–114., Religion in Geschichte und Gegenwart III. 2000. 1855–1859.

¹⁸ NÉMETH 2013. 314–316.

elhárítása figyelhető meg, hanem az unitárius és szociánus Szentháromság elleni védekezés is tetten érhető, mely felfogás a 16. század második felében Dél-Dunántúlon volt elterjedve.¹⁹

Ezután szól a káté „a körösztényi tudomány harmadik fundamentumáról”, az imádságról. Az imádságnak két része van: könyörgés és hálaadás. A könyörgés ismét két részre oszlik: testi és lelki javakért való könyörgés. A test javaihoz sorolja a szerző az egészséget, az életet általában, békességet, a háznépet, a család tagjait, a marhákat, javakat és a gazdaságot. Mindezeket csak Krisztus által lehet kérni. A megváltásért és üdvösségért nem lehet könyörögni, mert ez azt jelenthetné, hogy az imádkozó nem hisz Krisztus bevégzett megváltói munkájában.

A Miatyánkban található a válasz a helyes imádság kérdésére. Az úri ima ismét két részre oszlik: az örök életre és az evilági életünkre vonatkozó dolgokra. Beythe Luther kiskatéja szerint a könyörgéseket hét részre osztja: Isten mint Krisztusban jó Atyánk nem csak gondot visel reánk, hanem kegyelme szerint el nem hagy minket, hanem üdvözít. Isten országa, az Ő birodalma, mely az Ő megtartó, megőrző, de büntető hatalmát is jelenti. Az evangélium hirdetése által „az Krisztusért szed magának körösztényi gyülekezetöt”. Azt is kérni kell Istentől, hogy adjon „boldog szerencsét az egyházi, polgári és házi népek között való hivatalban”, tehát a kora újkor három rendjének. Beythe a mindennapi kenyeret a többi kátészerzőhöz hasonlóan, igen átfogó értelemben használja, mert ide sorolja testi életünket, jó egészséget, öltözködésünket, békességet „jó birodalmat, tisztességes tanuságot, földünk termését, szállásokat [azaz tanyákat] házakat, gyermekeinknek, feleségünknek, jó hírünknek oltalmát”. A jó hír védelme a kora újkorban igen jelentős volt, mert ennek hiánya a közösségből való kizárást is jelenthette, tehát a társadalmi halált. A kísértés az ördögtől vagy pedig Istentől származhatott, ki ezáltal meg akar minket próbálni. A gonosztól való megszabadulás jelentheti úgy büntől, haláltól és az ördög dühösségétől való megszabadulást, valamint a „közönséges szömélyszerint való nyomorúságtól”. Az „Amen” szó azt jelenti, hogy bízunk abban, hogy Isten könyörgésünket meghallgatja „és kétség nélkül megnyerjök amely jókat kívántunk Isten ígéretei szerint”.

¹⁹ BALÁZS 1998. 45–64., 93–104.

A „körösztyéni tudomány negyedik fundámentuma a körösztség”. Ezt Isten szerezte és magában foglalja „az embörnek vízben való mártását, ezen ígék ki-
mondását: én mártalak tégedet az atyának és fiúnak és Szentléleknek nevében,
mely bizonyítja az megmártást Istentől befogadtatni és szent lélőkkel ajándé-
koztatni és az örök életnek társaságára bevételni”. Beythe röviden ezt új szüle-
tésnek nevezi. A kereszteléshez csak a keresztelendő, a keresztelési ige, a ke-
resztelő lelkész és a szent jel, a víz, kellenek. Semmi egyéb nem kell hozzá.
Beythe felsorolja azokat a kellékeket, melyekre a kereszteléshez nincsen szük-
ség: só, nyál, gyertya, fehér ruha, kereszt formájában való vízzel való meghin-
tás és János 1, 1:14 a gyerekre való felolvasása. Ezek a keresztelési ceremóniák
a népi vallási felfogás részeinek az amalgámjai voltak a katolikus liturgikus
elemekkel, és a keresztelendő megőrzését, megmaradását és egészségét kíván-
ták szolgálni, de a gonosztól való védelmet és ördögűzést is jelentették. A nyál
pl. a gyerek szemét kívánta óvni, mert Jézus így adta egy vaknak vissza a szeme
világát és a keresztelendő szájába tett sódarab pedig a csecsemőt a bűn rot-
hadtságától kívánta megvédeni.²⁰ Beythe szerint mindezek nem Krisztus paran-
csolatából valók, hanem csak emberi szerzésből. Isten „nem kívánja a világi
szépítést”. Mindezeket a kellékeket Krisztus megváltó és Isten megőrző ke-
gyelme kiküszöbölte.

Beythe nem racionálisan érvel, pl. az ördögűzés ellen, hanem Isten ígéjével,
de ennek eredménye a keresztségnek racionálisabbá válása. Beythe kitér a gye-
rekkeresztség szükségességére, mert az üdvösség ígérete nekik is szól. Külön
kitér arra a kérdésre, hogy a kisdedeket miért kell megkeresztelni, ha még nin-
csen hitük, holott a reformáció egyik alaptétele volt „egyedül hit által”. Beythe
az ellentétet úgy hidalja át, hogy Krisztus már a kis gyerekekben „a körösztség
által is hitet cselekszik bennük és egyéb indulatokat az ő magok módjok sze-
rint”. Keresztelő János Krisztust már Mária méhében megkeresztelte. Beythe
mindezt az anabaptistákkal szemben hangsúlyozta, kik a gyerekkeresztséget ta-
gadták, és akik a Batthyány-birtokokon már a 16. század második felében fel-
tűntek. Maga Beythe, 1556/57-ben, amikor Ószombaton (ma Sobitište, Szlová-
kia), a Felvidék egy északnyugati falujában volt iskolarektor, megismerte az
anabaptistákat, mert ez a helység egyik központjuk volt.²¹

²⁰ BARTH 2005. 195–202.

²¹ IVÁNYI 1954. 16–20., KATHONA 1972. 9–10.

Beythe a keresztséghez kapcsolja a sákramentumok számának kérdését. Krisztus csak két szentséget szerzett: a keresztséget és az úrvacsorát, „de azok mellett nincsen Istennek kiváltképpen való fogadása és ígérete”. A mise sem szentség sem áldozat, mert Jézus Krisztus áldozatán kívül nincsen más áldozat.

A káté ezután szól a „köröstyéni tudomány ötödik fundámentumáról, az Úr vacsorájáról”. Az úrvacsora lényege: „Isten szent fiától szörzött és hagyott cselekedet, melyben az kenyeret és az bort vévén az hívek veszik az Krisztus Jézusnak az testét és vérét, hogy ez zálogot vévén emlékeztessenek az evangéliumnak tulajdon ígéretéről: hitőket megerősítsék és megpöcsételjék”. Krisztus az úrvacsoráját az Istenhez tértek hitének erősségére szerezte, „mert az szent jelek azért adadtanak, az bűnöknek bocsánatának ígéretihöz, az igazsághoz és örök élethöz, hogy emléköztössenek bennünket az ígéret felől és bizonyságul avagy megpöcsétlésül, legyenek az ígéretnek, hogy mindenök az ígéretöt magukhoz csatolják az hit által a szentségök vételében”. Beythe kiemeli, hogy kenyér és bor nem változnak Krisztus testévé és vérévé, hanem megmaradnak eredeti állapotukban „mert lelki eledelül vesszük az Krisztust; az igaz hitnek általa, jótéteményjével össze és egészségödésünk vele”.

Beythe ezután polemizál, mert „a pápisták megcsonkítják a szentséget az egyik szömélyt az parasztoktól ellenzik”, és mert azt tartják, hogy a jócselekedetek által nyerik a bűnök bocsánatát, mert „az úr vacsoráját áldozattá borítják”, holott csak Krisztus egyedüli áldozatáról lehet beszélni. A pápisták továbbá azt is vélik, mondja Beythe, hogy az úrvacsora arra alkalmas, hogy a halottak a purgatóriumból megszabaduljanak. Beythe mindezeket elítéli.

Végül Beythe Luther kiskatéja alapján arra tér ki, hogy a hitetleneknek semmi hasznok nincsen az úrvacsorában, hanem mint Pál Apostol mondja: „kárhozatot esznek és isznak maguknak, meg nem becsülvén az Krisztusnak testét”. Beythe úrvacsora ismertetésében egymás mellett felsorolja az evangélikus és református felfogás tételeit, így pl. a lutheri bűnbocsánat hangsúlyozását és a református jellegű emlékezést és ígéretek megpecsételését.

Beythe kátéjában sokszor polemizál, kiélezett formában érvel, megsértve más felekezetek híveit. Ez megfelelt a kor szellemének és gyakorlatának, hiszen ebben az átmeneti periódusban a reformátori egyházak saját identitásukat, a másoktól való elhatárolódásukat keresték. (A jelen egyházai, éppen a Biblia teológiai és az ökuménikus közösség alapján, másképpen látnak, fogalmazznak és az egymáshoz való viszonyuk is lényegesen megváltozott.)

Összefoglalva Beythe kátéjának üzenetét, azt lehet mondani, hogy ez a reformáció szellemében a szertartásokat leegyszerűsítette és a hitet személyessé kívánta tenni. Beythe mindent egy krisztológiai központ alá rendelt, amely egy felelősséget vállaló élet kialakítását jelentette. A krisztológia egységet teremtett a kátében a hit és az élet között. A krisztusközpontúság következménye volt a hittételek leegyszerűsítése, világossá és érthetővé tétele. A krisztocentrizmus hozzájárult a racionálás folyamatához „a világ varázstalanítása” tételében (Max Weber) nem filozófiai alapon, hanem egy biblikus teológiai meggyőződés alapján, hogy miután Krisztus emberré lett, nekünk is az emberiségért kell működnünk a világban. A krisztocentrizmus eredménye a szertartások háttérbe szorítása, a családi kapcsolatok és hálózatok kiépülése, melyek a társadalom életében döntő szerepet kaptak.²² Ezenkívül Beythe kátéja egy közvetítő kívánt lenni a Biblia írott igazsága és egy szóbeli kultúra között, hogy a hit mindeneket át tudjon hatni. Beythe kátéja közvetítő kívánt lenni a református és evangélikus hitirány között is, de e célkitűzése nem járt eredménnyel. Az 1591. csepregi hitvita után szakadás keletkezett a két felekezeti irány között, mely már 1595-ben szervezeti szétváláshoz is vezetett.²³

Péter Katalin történész felveti a kérdést, hogy hol van a protestantizmus kétségtelen művelődéstörténeti szerepének kulcsa, miután a Biblia, bizonyos felsorolt formális okok alapján, nem jöhet számításba.²⁴ A kulcs ehhez szerintem az egyházi énekek és a káték szerepében kereshető, melyek úgy tartalmilag, mint nyelvileg, a Biblia nyelvvilágát és stílusát tükrözik. Ugyanakkor megnyitják az utat a Biblia írásbeli szövegének parafrázis formájában való verbális recepciója felé. Ezt a következtetést Beythe kátéja alapján is le lehet vonni. A statisztikai adatok is ezt az állítást támasztják alá : amíg a 16. században 14 református énekeskönyv²⁵ és 16 káté jelent meg,²⁶ addig csupán egy egész Bibliafordítás, két újszövetségi kiadás és nyolc olyan mű született, amely egy-egy Bibliai könyv magyarázatára vállalkozott.²⁷

Az is kétségtelen, hogy a xvi. század lírikusaira, pl. Balassi Bálintra, a zsoltárok bibliai parafrázis formájában voltak döntő hatással, úgy stílusukban,

²² DAVIS 1986. 23., 74., 83., 88.

²³ ZOVÁNYI 1977b. 246–272., THURY 1998. 96–123.

²⁴ PÉTER 1995. 55.

²⁵ HUBERT 2004. 102–150.

²⁶ ENYEDI 1928. 3–15.

²⁷ ZOVÁNYI 1977a. 77.

mint tartalmukban. A memorizált énekeknek és kátéknak nemcsak az istentiszteleten volt szerepük: tartalmuk, szóhasználatuk és stílusuk révén szerves részévé váltak a nép életének és tudatának.²⁸ A káté a családi és iskolai nevelés hatékony eszközének bizonyult.²⁹ Nem véletlen tehát, hogy a kora újkori magyarországi családi leltárakban inkább kátékat és énekeskönyvet találunk, mint Bibliát. A káté nem csak a hit megalapozását szolgálta, hanem a hétköznapi életet, az ünnepeket, az erkölcsi életet, a nyelvhasználatot és végső soron a világszemléletet is formálta. Ebben látom a káték, így Beythe kis könyvecskéjének is egyház-, társadalom- és kultúrtörténeti jelentőségét.

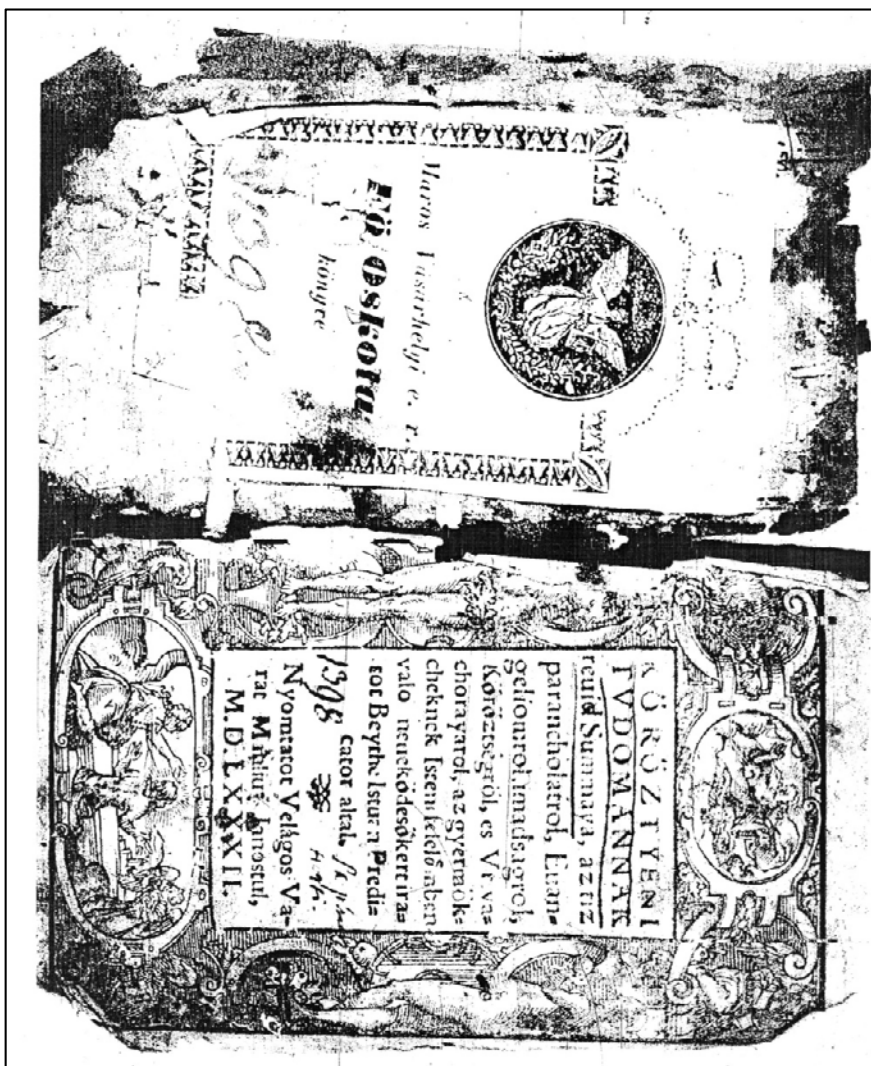
IRODALOM

- ABAFFY 1954 = ABAFFY Erzsébet: Beythe István nyelvéről. = Magyar Nyelv 1954. 246–254.
Allgemeines deutsches biographisches Lexikon. 3., 8. kötet, Leipzig, 1876.
BALÁZS 1998 = BALÁZS Mihály: Teológia és irodalom: Az Erdélyen kívüli antitrinitárizmus kezdetei. Bp., 1998.
BARLAY 1986 = BARLAY Ö. Szabolcs: Romon virág: felekezetek a Mohács utáni reneszánszról. Budapest, 1986.
BARTH 2005 = BARTH Dániel: Esküvő, keresztelő, avatás. Egyházi és népi kultúra a korai újkori Magyarországon. Budapest, 2005.
BURKE 1985 = BURKE, Peter: Helden, Schurken und Narren – Europäische Volkskultur in der frühen Neuzeit. München, 1985.
CZEGLÉDY 1990 = CZEGLÉDY Sándor: A vizsolyi Biblia a 17. századi magyar ígehirdetésben. = Barcza József (szerk.): Emlékkönyv a vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára. Bp., 1990. 137–153
DAVIS, Natalie Zemon: Frauen und Gesellschaft am Beginn der Neuzeit. Berlin, 1986.
Van DÜLMEN 1982 = Van DÜLMEN, Richard: Entstehung des Früh-neuzeitlichen Europa 1550–1648. Frankfurt, 1982. (Fischer Weltgeschichte, 24.)
Van DÜLMEN 1989 = Van DÜLMEN, Richard: Volksfrömmigkeit und konfessionelles Christentum im 16. und 17. Jahrhundert. = Uő: Religion und Geschichte. Beiträge zu einer Religionsgeschichte der Neuzeit. Frankfurt, 1989. 50–64.
ENYEDI 1928 = ENYEDI Andor: Magyar református kátéirodalom. Debrecen, 1928.
FABÓ 1864 = FABÓ András: Beythe István életrajza. = Akadémiai Értesítő, 4. Pest, 1864. 210–264.
HORVÁTH 1957. = HORVÁTH János: A reformáció jegyében. Budapest, 1957.
HUBERT 2004 = H. HUBERT Gabriella: A régi magyar gyülekezeti éneklés. Budapest, 2004.
HUIZINGA 1993 = HUIZINGA, Johan: Erasmus. Eine Biographie. Hamburg, 1993.
IVÁNYI 1954 = IVÁNYI Béla: Anabaptisták vagy újkeresztények Nyugatmagyarországon. = Református Egyház, 1954. 14. sz. 16–20.

²⁸ HORVÁTH 1957. 55–78., 247–253.

²⁹ KORMOS 1973. 711–725.

- KATHONA 1943 = KATHONA Géza: Károlyi Gáspár történelmi világgépe. Tanulmány a magyar protestáns reformatori apokalyptika köréből. Debrecen, 1943.
- KATHONA Géza: Beythe István életrajzának ismeretlen részei. = Református Egyház 1972. 24. sz. 9–10.
- KISS Áron: A 16. században tartott magyar református zsinatok végzései. Budapest, 1881.
- KORMOS 1973 = KORMOS László: A magyarországi reformáció 16. századi tanfejlődésének problémái és a református katekézisdokumentáció. = Studia et acta ecclesiastica, III. kötet, Bp., 1973. 711–725.
- LE GOFF 1990 = LE GOFF, Jacques: Die Geburt des Fegefeuers – vom Wandel des Weltbildes im Mittelalter. München, 1990.
- MAGYAR 1976 = MAGYAR Arnold: Güssing. Ein Beitrag zur Kultur- und Religionsgeschichte des Südburgenlandes bis zur Gegenreformation. Graz, 1976.
- MÉLIUSZ 1973 = MÉLIUSZ Juhász Péter: Katekizmus 1562. = Studia et acta ecclesiastica, 3. Bp., 1973. 217–277.
- MÉSZÁROS 1981 = MÉSZÁROS István: 16. századi városi iskoláink és a „studia humanitas”. Bp., 1981.
- MUCHENBLED 1984 = MUCHENBLED, Robert: Kultur des Volkes – Kultur der Elite. Die Geschichte einer erfolgreichen Verdrängung. Stuttgart, 1984.
- NÉMETH 2005 = NÉMETH Balázs: „...Isten nem aloszik, rejánk pislong...” Református életforma kialakítása a folyamatosság és a változások közepette – a 16. századi Magyarország mint példa. Bp., 2005.
- NÉMETH 2013 = NÉMETH Balázs: A mentalitásváltozás tükröződése Beythe István ágendájában 1582. = AP XIII (2013) 3. sz. 309–318.
- PÉTER 1995 = PÉTER Katalin: A Bibliaolvasás mindenkinek szóló programja Magyarországon a 16. században. = Uő.: Papok és nemesek. Bp., 1995. 31–55.
- REINGRABNER 2014 = REINGRABNER, Gustav: Die Familie Batthyány und die Religion im 16. und 17. Jahrhundert. = Kropf Rudolf (szerk.): Die Familie Batthyány – ein österreichisch-ungarisches Magnatengeschlecht vom Ende des Mittelalters bis zur Gegenwart. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 16. kötet, Eisenstadt, 2014. 229–267.
- Religion in Geschichte und Gegenwart. 3. kötet, Tübingen, 2000.
- ROHLS 1987 = ROHLS, Jan: Theologie reformierter Bekenntnisschriften. Göttingen, 1987.
- SZ. KRISTÓF 2002 = SZ. KRISTÓF Ildikó: A számoktól a (jogi) szövegekig: Alfabetizáció-történet vagy kommunikációtörténet. = AP II (2002), 1–2. sz. 3–30.
- THURY 1998 = THURY Etele: A dunántúli református egyházkerület története. I. Pozsony, 1998.
- TÓTH 1996 = TÓTH István György: Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. Bp., 1996. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 17.)
- TÓTH 2003 = TÓTH István György: A magyar művelődés a kora újkorban. = Kósa László (szerk.): Magyar Művelődéstörténet. Bp., 2003. 136–203.
- ZOVÁNYI 1977a = ZOVÁNYI Jenő: Egyháztörténeti Lexikon. Budapest, 1977.
- ZOVÁNYI 1977b = ZOVÁNYI Jenő: A magyarországi protestantizmus 1576-tól 1600-ig. Bp., 1977.
- ZVARA 2013 = ZVARA Edina: Nyugat-dunántúli protestáns lelkészek könyvei a késő humanizmus korában. Szeged–Budapest, 2013.

Beythe István kátéjának címlapja (1582)

SUMMARY

BALÁZS NÉMETH

Der Katechismus als Vermittler zwischen schriftlicher und mündlicher Kultur
am Beispiel von István Beythes Güssinger Katechismus 1582

Im 16. Jahrhundert vertiefte sich die durch den Buchdruck hervorgerufene Spaltung zwischen der elitären schriftlichen und der volksnahen mündlichen Kultur. Wegen des weit verbreiteten Analphabetismus in Ungarn unter breiten Bevölkerungsschichten waren daher Katechismus und Gesangbuch die Vermittler zwischen den Forderungen der Reformation nach persönlicher Bibellektüre und den mündlichen Kulturträgern. Der Katechismus wurde darum zum festen Bestandteil der Bildung und Erziehung in der Schule, im Gottesdienst und im privaten Bereich. In diesem Sinn hat der evangelische Superintendent jenseits der Donau, István Beythe, für die Erziehung des neunjährigen Ferenc Batthyány, Sohn des Burgherrn von Güssing, Boldizsár Batthyány, einen Katechismus verfasst. Dieser erschien 1582 mit 96 kurzformatigen Seiten in der Wanderdruckerei des Johann Manlius in Güssing. Der Katechismus behandelte in fünf Abschnitten „die Fundamente des christlichen Glaubens“: das Gesetz – die Zehn Gebote –, das Evangelium – das Apostolische Glaubensbekenntnis –, das Gebet – das Vaterunser –, und schließlich die Taufe und das Abendmahl. Fast die Hälfte des Katechismus befasste sich mit dem Dekalog. Das entsprach einerseits den Forderungen des Humanismus in der Reformation nach einer ethischen und moralischen Lebensführung, und anderseits den Anforderungen an die Erziehung eines der zukünftigen bedeutendsten Magnaten des Landes. Durch den ganze Katechismus zog sich eine harmonisierende Tendenz zwischen lutherischer und reformierter Theologie. Beythe aktualisierte zudem seinen Katechismus und verwies wiederholt auf die sozialen Sünden seiner Zeit. Im Zentrum des Katechismus steht immer wiederkehrend die christologische Begründung des Glaubens von der einmaligen Erlösungstat Christi. Von der Christologie her polemisierte der Autor gegen die katholische Opfervorstellung, bzw. die Messe, und gegen die die Trinität leugnenden Unitarier, ebenso wie gegen die die Kindertaufe leugnenden Wiedertäufer. Von der Christologie her verurteilte Beythe auch jegliche magischen Praktiken und Vorstellungen wie den Exorzismus. Dieser durchgehende Zug in Beythes Katechismus führte zwar zur „Entzauberung der Welt“ (Max Weber), dies allerdings nicht aus rationalen sondern aus streng christologischen Gründen. Die Historikerin Katalin Péter hat die Frage aufgeworfen, wo nun der Schlüssel für die kulturhistorische Bedeutung der Reformation in Ungarn zu suchen sei, da entgegen der früheren Annahme die Bibel wegen des verbreiteten Analphabetismus nicht mehr in Frage kommt. Die wahrscheinliche Antwort auf diese Frage ist, dass diese Rolle im 16. Jahrhundert dem Katechismus und dem Gesangbuch zukommt wegen ihrer wichtigen Vermittlerrolle.

VAJS TIBOR

Venetianer Sándor – egy igaz református lelkész

„Amikor Jézus látta, hogy Nátánaél közeledik feléje, azt mondta róla:
Íme, egy igazi izráelita, akiben nincsen álnokság.”
(János 1,47)

VENETIANER SÁNDOR református teológus, lelkész, misszionárius, a századforduló egyik különös alakja volt. Életútját az teszi különössé, hogy hithű zsidó családból származott, bátyja a tudós rabbi és neves közíró Venetianer Lajosnak, aki megírta a magyar zsidóság történetét.

Megfigyelhető, hogy a 19. században, valamint a 20. század elején Isten több országban a kegyelmi kiválasztás alapján a zsidó maradék (Róm 11,5) létrehozása érdekében megszólított és elhívott zsidó származású egyéneket, hogy egy-
szülött Fiának, Jézus Krisztusnak mint Messiásnak a követői legyenek. Ezek a Názáreti Jézust és az Újszövetséget elfogadó zsidó származású emberek az evangélium elkötelezett hívei lettek. Néhányan közülük – azon túl, hogy hal-
lottak és tudtak egymásról – testvéri és munkatársi kapcsolatot is ápoltak egy-
mással. Valamennyien fontosnak tartották, hogy a megtalált Messiásról szólja-
nak izraelita honfitársaiknak is. A teljesség igénye nélkül felsorolok néhány
jelentősebb személyt azon zsidók közül, akik keresztyénné lettek: *Lichtenstein*
Izsák (1824–1908) kerületi rabbi Tápiószelén,¹ *Saphir Israel* pest-budai keres-
kedő, aki 1843-ban keresztelkedett meg feleségével, két fiával és három lányá-
val együtt. A népes ortodox családból származó, móri születésű *Schönberger*
András Károly (1841–1924), *Venetianer Sándor* (1853–1902) református lelki-
pásztor, *Jechiel Zvi Herschensohn-Lichtenstein*, romániai haszid zsidó, aki

¹ Lichtenstein tanúságtételére („Mein Zeugnis”) Venetianer Sándor rögtön nyílt levéllel („Zum Zeugnis”) reagált. Az utóbbi fordítását a Függelékben közöljük.

ugyancsak felismerte Jézusban a Messiást. *Leopold Cohn* (1862–1937) magyarországi származású rabbi, *Paul Phillip Levertoff* (1878–1954) szefárd zsidó, *Joseph ben David Rabinowitsch* (1837–1899) kisinyovi rabbi, ortodox (haszid) zsidó Besszarábiából, *David Baron* (1855–1926), stb.

Valamennyiük keresztyén hitre jutása különös és egyedi történet. Önmagukban azonban vajmi keveset tudtak volna tenni zsidó származású honfitársaik lelki megmentése érdekében, ha nem fognak össze, hogy együtt munkálkodjanak e cél érdekében. Az említett zsidó származású egyének élettörténete mögött a szuverén és kegyelmes Isten kiválasztását, elhívását és cselekvését kell látnunk, valamint Krisztus testének² működését, amelyben jelen vannak a zsidó és a nem zsidó keresztyének. Az Újszövetség szerint a választófal Krisztus halála által leomlott a keresztennyé lett zsidók és nem zsidók között (Ef 2,14), azonban a tapasztalat azt mutatja, hogy a nem zsidó fél elválasztó falat épít kettőjük közé, kirekesztve vagy szellemi, kulturális gyökereik megtagadására kényszerítve zsidó származású keresztyén hittestvéreit. A két említett fél közötti válaszfal leomlása nem jelenti a két fél összemosását, egybeolvadását, hanem azok egyenjogúságára vonatkozik (Gal 3,28). Az egyházban gyakran félreértik ezt a páli tanítást, és bizalmatlanok a konvertált, zsidó származású egyháztagok iránt.

A zsidó misszió szolgálatának érdekében *David Baron* és *Schönberger Károly András* nemzetközi missziói társaságot hozott létre 1921-ben Londonban *Hebrew Christian Testimony to Israel* néven (HCTI).³

A nyugat-európai keresztyén irodalom sokkal többet tud ezekről a zsidó keresztyén személyekről, mint amennyit a hazai tud róluk. A történelmi egyházaknak gyökeresen meg kell változtatniuk zsidó származású hittestvéreik iránti viszonyukat, hogy a Messiás Jézus testében, a gyülekezetben, egészséges viszony jöhessen létre zsidó és nem zsidó keresztyének között. E változás nélkül csak beteg, gyengélkedő kereszténységről/keresztyénségről beszélhetünk.

Ennek az írásnak nem rejtett célja, hogy emléket állítson ezeknek a kiváló zsidó keresztyén egyéneknek, elsősorban Venetianer Sándornak. Ahhoz, hogy ez az életút-ismertetés létrejöhessen, minél több forrásanyagra volt szükség. Amikor a Vajdaságból származó régi barátom, *Margit István*, megtudta, hogy

² Krisztus teste kifejezést az egyházra nézve használja az Újszövetség: Ef 4,12; Zsid 10,10.

³ Magyarul: Izraelnek szóló Zsidó-Keresztény Bizonyágtétel.

írni szándékozom Venetianer Sándor református lelkipásztorról, akkor igyekezett minél több forrásanyagot küldeni számomra. Kiváló érzékkel kutattott a Venetianer által írt, és a róla szóló publikációk között. Egymás után kaptam a jobbnál jobb cikkeket azok pontos bibliográfiai adataival együtt. István, aki jelenleg az Ébredés Alapítvány könyvkiadásának felelős vezetője, végigkísérte több mint egy éves munkámat. Amikor átolvasta a készülő kiadvány piszkosát, javaslatokat tett annak javítására, Venetianer egyházára gyakorolt hatásának bővebb kifejtésére. Segített a kötetben szereplő ismertebb egyházi személyek életkorára vonatkozó adatok kikeresésével. Közreműködése nélkül ebben a formában nem jöhetett volna létre ez az írás. Köszönetemet fejezem ki önzetlen segítségéért.

A másik személy, akinek köszönettel tartozom *Kövér András*, Venetianer Sándor hebraista dédunokája, aki rendelkezésemre bocsátotta azokat a kiadványokat, amelyekkel nem rendelkeztem. Segített pontosítani az életrajzi adatokat, megosztotta velem a családkutatás eredményeit. Kövér András lektorálta a *Stark (Vajs) Debóra* lányom által lefordított, Venetianer Sándor által németül írt nyílt levelet, amely a *Zum Zeugnis*s címet viseli, és a függelékben olvasható. András írta be a szövegbe a megfelelő héber szavakat, kifejezéseket, és szakszerűen rendezte a lábjegyzetek anyagát. Neki köszönhető e kiadvány bibliográfiájának és lábjegyzeteinek a tudományos dolgozat formai követelményeinek megfelelő formája is.

Itt mondok köszönetet *Debóra* lányomnak a fent említett német nyelvű szöveg fordításáért és az írás stilisztikai szempontból történő javításért. Köszönet illeti *dr. Koltai Kornéliát*, az ELTE BTK Ókortudományi Intézet Assziriológia és Hebraisztika Tanszékének adjunktusát, aki a dolgozat szerkezetére vonatkozóan tett javaslatot. Köszönettel tartozom *Skobrák Martina* német szakos tanárnak, aki fordításával érthetővé tette Venetianer Sándor német nyelvű prédikációját. Unokatestvérem, *dr. Vladimir Vajs* segített abban, hogy a pancsovai levéltárban előkeressék Venetianer házasságkötési anyakönyvi adatait. Köszönet érte.

Végül, de nem utolsó sorban hálás vagyok *Steinbach József* püspök úrnak, *Köntös László* egyházkerületi főjegyző úrnak, hogy kéziratom megjelentetését támogatták, *dr. Hudi József* főszerkesztőnek, hogy tanulmányomat gondosan elolvasta, jegyzeteimet az *Acta Papensia* hivatkozási gyakorlatához igazította.

Írásomat különösen ajánlom azon Délvidéken szolgáló református kollégistáimnak, akik helytálltak a nehéz időkben, és akik ma is állhatatos hűséggel végzik azt, ami reájuk bízott!

KUTATÁSTÖRTÉNET

Venetianer Sándorról nem tud sokat még a szakmai közvélemény sem, bár folytattak már kutatásokat rá vonatkozólag. Dr. Tóth Kálmán, a Budapesti Református Teológiai Akadémia Öszövetség tanszékének hajdani professzora foglalkozott elsőként Venetianer Sándor személyével és teológiai munkásságával. Őt Esze Tamás egyháztörténész, a Ráday Gyűjtemény akkori vezetője kérte fel erre a feladatra 1960-ban. Kutatását azonban abba kellett hagynia, mivel megszűnt az az egyháztörténeti folyóirat, amelyben írását megjelentetni szándékozott.⁴

A Jugoszláviai Református Keresztyén Egyház (JRKE) 1989-es Évkönyvében Venetianer Sándorról szóló írás jelent meg *Póth Lajos* egykori szabadkai lelkész tollából.⁵ Ez a cikk keltette fel érdeklődésemet Venetianer Sándor pancsovai és újsóvéi lelkész élettörténete iránt. Venetianer első református lelképásztora volt Pancsovának, amelynek közelében gyermek- és ifjúkoromat éltem, és középiskolai tanulmányaimat folytattam. Az írás végén a szerző felhívja a fiatal lelkészek figyelmét egy hosszabb életrajz megírásának szükségességére, mert Venetianer Sándor életútja, munkássága megérdemli az utókor figyelmét. Szentlászói lelkészként már ekkor megszületett bennem az elhatározás, hogy egyszer majd bővebben írok ennek az áldott életű lelkésznek az életéről.

Vadász György, Venetianer Sándor unokája, idősebb korában, életének utolsó húsz évében kezdett el nagy intenzitással foglalkozni családjá történetével. Az édesanyja által ráhagyott levelek keltették fel érdeklődését, és indították el a családkutatás irányába. Főleg nagyapját, Venetianer Sándort kutatta. Adatokkal szolgált Póth Lajos református lelkésznek cikke megírásához. Személyesen is megkereste Póth Lajost, és Újsóvéen is járt. Az említett Évkönyv járult hozzá *Kövér András*, Venetianer Sándor dédunokája és Vadász György találkozásához. E rokoni találkozás gyümölcsöző együttműködéshez vezetett a

⁴ KÖVÉR 2012. 465. – Dr. Tóth Kálmán professzor a jegyzeteit 1990-ben átadta Kövér Andrásnak.

⁵ PÓTH 1989. Kiváltságnak tartom, hogy ismerhettem a karizmatikus egyéniségű Póth Lajos lelképásztort, akivel egy rövid ideig ugyanabban az egyházban, a JRKE-ben szolgálhattam.

családkutatás terén. Eltérő érdeklődési körüknek köszönhetően jól kiegészítettek egymást. Kövér András az, aki Vadász György mellett a legalaposabban foglalkozik családtörténettel, elsősorban Venetianer Sándor életrajzával és munkásságával. Hosszú kutatómunka után született meg *A Venetianer fivérek* c. nagy jelentőségű dolgozata, melyet az időközben elhunyt Vadász György emlékének ajánlott.⁶ Amikor András megtudta, hogy Venetianer Sándorról szándékozom dolgot írni, és annak írása folyamatban van, segítségemre sietett, és segédanyaggal, tanácsokkal látott el.

2001-ben jelent meg *Csekő Ernő* főlevéltárosnak a Tolnai Megyei Naplóban *Három testvér – három vallás papja* című cikke, amely méltóképpen emlékezett meg a Venetianer-testvérekről. Írása ráirányította a figyelmet a méltatlanul elfelejtett Venetianer-fivérekre.⁷

Azon talán nem lepődünk meg, hogy Zoványi Jenő egyháztörténeti lexikonában rövid ismertetést találunk Venetianer Sándorról, hiszen a református egyház nagy tudású lelkipásztora volt.⁸ Az viszont szokatlan, hogy neve és a róla szóló legfontosabb tudnivalók olvashatók a Zsidó lexikonban is, melyben jó szónokként említik meg a neves főrabbi, Venetianer Lajos áttért testvérét.⁹

SZÁRMAZÁS, CSALÁDI HÁTTÉR

Honnan származik ez a ritka családnév, és mit tudunk a Venetianer család eredetéről?¹⁰ Valószínűleg Morvaországból kerültek Liptószentmiklóstra a Venetianerek, és valamennyien egy ághoz tartozhattak. Liptószentmiklóson élt Venetianer Sándor nagyapja *Venetianer Ábrahám*. Az ő nagyapja volt *Szender Venezia*, zsidó nevén *Alexander ben Jichák*, aki 1752-ben született. Ő a legkorábbi ős, akiről ismerete van a családnak. Ezek alapján a XVIII. század első

⁶ KÖVÉR 2012.

⁷ CSEKŐ 2001. Tévesen terjedt el a harmadik fivéről, Adolfról, hogy ő katolikus pap lett. Kövér András információi szerint Adolf nős, de gyermektelen kiskereskedőként élt Szabadkán.

⁸ ZOVÁNYI 1977. 683–684.

⁹ UJVÁRI 1929. 945. Venetianer Sándor neve mellett a zsidó lexikonban tévesen szerepel a *Velentszei* név. Ő nem használta ezt a névformát, nem változtatta meg nevét.

¹⁰ *Vadász Györgytől, Kövér Andrástól és Tom Venetianertől* tudhattunk meg a legtöbbet erről a családról. Tom Braziliában él, és jelentős kutatásokat végzett az egész Venetianer-családdal kapcsolatban. Ő Venetianer Sándor nagyapja (Ábrahám) egyik testvérének a leszármazottja.

felében már biztosan volt családi nevük, melyet minden bizonnyal az olaszországi Velencéről kapták.¹¹

Sándor apja, Venetianer Albert kezdetben Faddon volt rabbi, majd Kecskeméten *dáján*.¹² Édesanyját Stern Reginának hívták. Testvérei: Janka (Hanny), Adolf, Karolina (Lina), Flóra, Lajos és Katica.¹³

Venetianer Lajos neves főrabbi lett, a Venetianer család legnevesebb képviselője. Róla kicsit részletesebben szólok. A család már Kecskeméten élt, amikor Lajos megszületett 14 évvel Sándor bátyja születése után, 1867. május 19-én. Az alapképzést követően a kecskeméti piarista gimnáziumba járt, noha testvérbátyja, Sándor, keresztyén hitre történő áttérése óvatosságra készíthette volna a szülőket. A család fontosnak tartotta, hogy gyermekeik a világi tanulmányok és művelődés terén is ismeretekhez jussanak, ezért adták gyermekeiket más felekezetű, egyházi iskolába. Ne felejtjük el, hogy ez a *hászkalá*,¹⁴ a zsidó felvilágosodás kora. Lajos megmaradt ősei hitében, tudós rabbi és történetíró vált belőle. Rabbi édesapja és *Fischmann Simon*¹⁵ kecskeméti főrabbi mellett kezdte meg rabbinikus tanulmányait. 1881-ben iratkozott be a Rabbiképző Intézetbe, melynek 1891-ig volt hallgatója. Közben lehetőséget kapott arra, hogy egy évet Breslauban tanuljon a Rabbiképző Szemináriumban (Rabbiner-Seminar). 1890-ben bölcsészdoktori címet és magyar-német szakos tanári oklevelet szerzett a Pázmány Péter Tudományegyetemen.¹⁶ 1892-ben avatták rabbivá. Ezért oktatott német nyelvet csurgói rabbisága idején, 1893–1895 között. Csak zárójelben jegyezném meg: Csurgón a Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnáziumban egyházmegyénk lelkészkarának egyik kirándulásán magunk is hallhattuk, hogy iskolájukban a híres Csokonai Vitéz Mihályt követően a XIX. század

¹¹ Jelenleg Magyarországon dr. Venetianer Pál akadémikus (lásd a Függeléket) és családja viseli egyedül ezt a vezetéknévet.

¹² Bíró, aki a zsidó törvények szerint ítélkezik. A zsidó lexikon szerint (UJVÁRI 1929. 186.) a *dáján* (dajan) „a mai héber nyelvhasználatban rabbihelyettest jelent”.

¹³ Az adatok Kövér Andrástól származnak.

¹⁴ A *hászkalá* mint intellektuális mozgalom a XVIII. században kezdődött, elsősorban Moses Mendelssohn (1729–1826) zsidó filozófus munkássága nyomán, aki alapítója és vezetője volt e mozgalomnak, mely gyorsan elterjedt egész Európában.

¹⁵ Fischmann Simon Henrik (Miskovicz, Csehország, 1821 – Kecskemét, 1879. január 14.) főrabbi.

¹⁶ Dr. Varga Marianna, Venetianer Lajos unokájának kutatása alapján, aki nagyapja hagyatékának a gondozója. A zsidó lexikonban tévesen a kolozsvári egyetem szerepel. Vö. UJVÁRI 1929. 945.

végén egy rabbi is tanított. A Csurgói Ev. Reform. Főgimnázium 1892–95. tanévről kiadott *Értesítője* így ad hírt arról, hogy Venetianer Lajost kérték fel az állás betöltésére: „A tanári karunkban történt eme változások folytán a tanév kezdetén egy hónapig tartó helyettesítés következett be, mert bár a magyar-német tanszékre ismételten kihirdettük a pályázatot, alkalmas tanerőt nem kaptunk, sőt a vall. és közokt. miniszter úr sem küldhetett még helyettes tanárt sem tanerő hiányában. Ekkor kértük fel a IV.–VII. oszt. német óráinak ellátására Venetiáner Lajos dr. helybeli rabbi urat, ki minthogy szakja éppen a magyar-német, erre készséggel is vállalkozott, miért is nagy köszönettel tartozunk...”¹⁷

A csurgói rabbist 1895-ben Lugosra hívták a hitközségben megüresedett állás betöltésére, és ő eleget tett a meghívásnak. De nem sok időt töltött Lugoson, mert még ebben az évben megválasztották őt újpesti rabbinak. Újpest ekkor indult fejlődésnek. Zsidók és nem zsidók fedezték fel ennek a Duna partján fekvő helynek a gazdasági lehetőségeit. Gyárakat telepítettek, s az emberek özönlöttek Újpestre. A hitközség, amelynek új neológ zsinagógája odaérkezése előtt tíz évvel, 1886-ban készült el, szintén növekedésnek indult. A fiatal, tehetséges rabbi megtalálta helyét az új közegben, amely lehetőséget biztosított lelkes és tudományos munkája kibontakoztatására. Óraadóként tevékenykedett a Rabbiképző Intézetben, ahol zsidó történelmet, vallástant és bibliaismeretet tanított az alsó tagozatosoknak. A felső tagozaton pedig az izraelita hitfelekezet magyar jogviszonyait és a hitoktatás módszertanát oktatta. Az Országos Rabbi Egyesületnek alelnöke lett. Újpesten főrabbivá választották. Felvirágoztatta a hitközség életét. Megnyerő modora volt, sikerült kivívnia az ifjúság rokonszenvét. Négy osztályos elemi iskolát alapított, melyet később róla neveztek el. Az ezer férőhelyes újpesti zsinagóga gyakran zsúfolásig megtelt. Létrehozta a *Szünidei Gyermekelepet* és az *Izraelita Nőegylet Országos Szövetségét*, amelynek vezetője lánya, az orvos *Venetianer Piroska* lett.

Kohn Sámuel halála után Venetianer Lajos volt az, aki folytatta a magyar zsidóság történetírását. Venetianer a *numerus clausus* törvény megszületése után erős antiszemita légkörben fejezte be főművét, *A magyar zsidóság történetét*, amely halála évében, 1922-ben jelent meg. A könyv áttekinti a honfoglalástól az első világháború kitöréséig terjedő időszakot. Jelentős a *Zsidóság szervezete az európai államokban* című alkotása, amely az Izraelita Magyar

¹⁷ CSURGÓI ÉRTESÍTŐ 1893. 3–4.

Irodalmi Társulat által jutalmazott pályamű volt. További művei: A felebaráti szeretet, A zsidóság eszméi, A magyar zsidóság szervezetéről, A fokozatok könyve, A héber-magyar összehasonlító nyelvészet. Néhány könyve több nyelven is megjelent.

Rendszeresen publikált a következő folyóiratokban: Egyenlőség, Társadalmi Lapok, Jahrbuch des Litteraturvereins, Pesti Napló, Magyar-Zsidó Szemle, Orientalistische Litteraturzeitung, Ethnographia. A „Bloch's Festschrift”-ben is szerepelt írása. Síremléke a budapesti Kozma utcai zsidó temetőben található.

VENETIANER SÁNDOR GYERMEK- ÉS IFJÚKORA

Venetianer Sándor 1853. június 17-én született a Tolna megyei Faddon, ahol édesapja rabbi volt. A körülméltékedés alkalmával kapott zsidó neve bibliai név, Jesaja (Ézsaiás). Fadd a Holt-Duna partján, Szekszárdtól északra fekszik. A kataszteri telekkönyv nyilvántartás adatai alapján állítható, hogy 1855-ben már létezett Faddon zsidó imaház. A falunak viszonylag nagy létszámú zsidó lakossága volt már 1848 előtt és után is.¹⁸ Nem sok emléke maradhatott Sándornak a községről, hiszen csupán kilenc éves volt, amikor a család Faddról Kecskemétre került.¹⁹ Később Sándor Kecskeméten párhuzamosan járt a Talmud-iskolába és a keresztyén iskolába. Mint legidősebb fiút édesapja rabbinak szerette volna kitaníttatni.²⁰ Gyermeküket a szülők a zsidó vallás és hagyományok szellemében nevelték. Az elemi iskolát követően Sándor a kecskeméti piarista gimnáziumba járt.²¹

Sándor még a talmud-tóra iskolába járás idején találkozott a Messiás kifejezéssel. Különös, hogy nem a zsidó iskolában, hanem keresztyén osztálytársaitól hallott először a Messiásról. Mivel francia nyelvet tanult, szerzett magának egy francia nyelvű teljes Bibliát, hogy nyelvismerete révén többet tudjon meg a Messiásról. Amikor Sándor naivan megmutatta talmud-tóra tanítójának a Bibliát, az elvette tőle a tiltott könyvet. Ez a negatív élmény nem keserítette el,

¹⁸ Az adatokat *Ruzsa Éva*, a Tolna Megyei Levéltár főlevéltárosa gyűjtötte, és juttatta el nekem elektronikus levél útján. Segítségét ezúton is köszönöm.

¹⁹ PÓTH 1989. 68.

²⁰ KÖVÉR 2012. 467. Az édesapának ezért különösen fájt Sándor kitérése.

²¹ Sándor az 1869/70-as tanévben még a piaristákhoz járt (az itteni bizonyítványát apja, Albert írta alá). Ezeket az adatokat a Kecskeméti Református Egyházköztség Levéltárának köszönöm.

sőt, arra ösztönözte, hogy szerezzen egy másik Bibliát, és azt olvassa.²² Emiatt apjával is súlyos konfliktusba került, ami azzal végződött, hogy az apja kitagadta őt.

MEGTÉRÉSE ÉS KERESZTYÉN VALLÁSRA TÖRTÉNT ÁTTÉRÉSE

Sándor gimnazista, amikor az evangélium által megszólította őt Isten. Isten eszköze ebben a megszólításban a szintén zsidó vallásban született, de keresztyénné lett Schönberger Károly András bizonyágtétele és a vele való személyes kapcsolat volt.²³ Schönberger Károlyról egyébként magyar nyelven alig találunk adatokat. Venetianeren kívül még egy Lichtenstein rabbiról írt életrajz is megemlíti.²⁴ Méltatlanul megfélemlítettünk ezekről a zsidó vallásból áttért keresztyén emberekről, akik szenvedések árán is vállalták a tanítványság útját. Megtéréséről így vall Venetianer Sándor önéletrajzában: *„Schönberger elolvasta velem a prófétákat az evangéliumokkal és az apostolokkal együtt. Új világban és új ég alatt éltem én akkor! Valóban új értelmet kapott akkor számomra az Ótestámentom is.”*²⁵

Venetianer Sándor 1873-ban fogadta el Jézus Krisztusban a zsidók és minden ember Messiását, tíz évvel korábban, mint Lichtenstein Izsák. Magyarországon ők ketten voltak azok, akik nagyon sokat tettek azért, hogy minél több zsidó eljusson Krisztus megismeréséhez, és hogy az evangélium ereje járja át az emberek életét és gondolkodását. Sándor felvállalta Jézus személyébe vetett hitét a családjában. E döntése alapján a zsidó vallás szerint ő *apostatává* vált, akit a bevett szokás alapján ki kellett tagadni a családból, és gyászolni kellett, mint egy elhunytat.²⁶ *Süvét* (süve: jiddisül gyászshét) akkor szoktak ülni, amikor valaki meghal a családban, vagy kitér a zsidó vallásból. Ilyenkor cipő nélkül kell

²² Paul Phillip Levertoffról (1878–1954), a szefárd származású, szintén keresztyén hitre tért kiváló hebraistáról tudjuk, hogy gyerekként találkozott *„A tizenkét éves Jézus a templomban”* címmel ellátott újszövetségi, héber nyelven írt történettel, amikor az utcán felvett egy eldobott papírt. Ennek a jézusi élettörredéknek az elolvasása indította el benne a vágyat, hogy megismerje Jézust, aki a zsidó rabbikkal okos beszélgetést folytatott a jeruzsálemi templomban. Hiába vették el tőle a talált iratot, később kereste és megtalálta az Újszövetséget.

²³ Venetianer Sándor elragadtatással ír róla latin nyelvű önéletrajzában. Vö. PÓTH 1989. 69.

²⁴ TÓTH 2013.

²⁵ PÓTH 1989. 69. – Itt jegyzem meg, hogy Kövér András dr. Kopeczky Ritával újra lefordította a latin nyelven írt rövid önéletrajzot (*Curriculum vitae*), melyet felhasznált dolgozatában.

²⁶ *apostata* (gör.) = hitehagyott; az apostáziáról és a kitérésről lásd: UJVÁRI 1929. 54–57.

a földön ülni, vagy a szokásosnál alacsonyabb helyen. A Venetianer lányok fekete ruhában jártak ebben az időszakban, gyászolván a vallásukat elhagyó testvérüket.²⁷

A Zsidó lexikonban a kitért személy iránti viszonyulásról a következőket olvassuk: „A hagyományos zsidó felfogás nem ismeri a zsidó közösségből való teljes kilépés fogalmát és az áttérés ténye nem szünteti meg a zsidósághoz való tartozást, mert ez nem függ az ember önkényes elhatározásától, hanem a születéstől, amely meghatározza a vallásközösségbe[n] való természetes elhelyezkedést”.²⁸

A szülői ház elhagyása éhezéssel és nélkülözéssel járt. Önmaga így vall erről az időszakról: „Ezután sok, Isten által küldött próbatételt álltam ki. (...) Akkoriban nyomorúságos nélkülözés, számtalan üldözés támadt rám.”²⁹ Előbb Pestre került, majd onnan a kedvezőtlen körülmények miatt Körösladányba ment egy zsidó elemi iskolába tanítani, de onnan menekülnie kellett, mivel tanítótársaihoz került egyik levele, amelyet Schönbergernek írt, akivel levél útján tartotta a kapcsolatot. Otthon, az atyai házban keresett menedéket. Apja örömmel fogadta őt vissza, azonban, amikor látta, hogy nem történt változás a hitéletét illetően, újra elküldte otthonról. Pénz híján nem tudott elutazni Kecskemétre. A gimnázium igazgatója szánta meg, akinek elpanaszolta szomorú helyzetét. Ő ajánlotta be egy keresztyén családba. Nyolc hónapig egy református családban húzta meg magát, ahol házitanítóként kereste meg kenyerét. Az 1870/71-es iskolaévben átiratkozott a Kecskeméti Református Líceumba, ahol elvégezte a bölcséleti tanfolyam 2. osztályát. A beiratkozási anyakönyvben a „szülők” rovatban annyi bejegyzés szerepel, hogy „József rabbi.”³⁰

1871-ben tette le az érettségi vizsgát. Ezután Pestre utazott, hogy újra találkozhasson Schönbergerrel. Ő azonban már nem tartózkodott Pesten, ezért Sándor továbbutazott Bécsbe, ahol az egyetemen először filozófiát és természettudományokat tanult.³¹ Ezek a tanulmányok saját bevallása szerint nem segítettek közelebb az igaz istenismerethez, ezért a Szentírás vált számára az egyetlen

²⁷ PÓTH 1989. 69.

²⁸ UJVÁRI 1929. 68.

²⁹ PÓTH 1989. 69.

³⁰ A Kecskeméti Református Egyházközség Könyvtára és Levéltára adatközlése elektronikus levél útján. Adatközlő: Mohácsi Bernadett könyvtáros. Mivel az apa kitagadta fiát, helyette gyámja, József rabbi neve található a beiratkozási anyakönyvben. Az életkora rovatban a 20-as szám szerepel, ami téves adat, hiszen ő 1853-ban született, tehát ekkor 17–18 éves volt.

³¹ SZÖGI 2015. 141. Az 1871/72. tanévben tanult a Bécsi Egyetemen.

és valódi lelki táplálékká és vigasszá. 1873-ban Prágába utazott, ahol találkozott Schönbergerrel, akivel hosszas beszélgetést folytatott a hit égető kérdéseiről. Végül mély belső vívódást követően befogadta életébe Jézust mint Messiást, és megkeresztelkedett. Ez 1873. augusztus 10-én történt Prágában.

1. kép
Eduard Böhl (1836–1903)
bécsi teológiaprofesszor arcképe (Forrás: Internet)

TEOLÓGIAI TANULMÁNYAI –
FELKÉSZÜLÉS A LELKÉSZI SZOLGÁLATRA

Megkeresztelkedését követően visszatért Bécsbe, hogy beiratkozzon az egyetem Protestáns Teológiai Karára.³² *Eduard Böhl*, (1836–1903) az Ószövetség tanára, legkedvesebb professzora segítette őt abban, hogy a Szentírást helyesen értelmezze, és a hitben erősítse. Abban az időben kevés olyan teológiai tanár volt, aki a református hitvallások talaján állt. Böhl ezen kevesek közé tartozott. Szerette a magyar teológus hallgatókat, különösen *Erdős Józsefet*, aki a későbbiek során nemzetközileg is elismert teológiai professzor lett, és Venetianer Sándort. Mindketten famulusai voltak a neves professzornak, és később mindketten taníthattak volna a bécsi Protestáns Teológiai Akadémián, de egyikük sem fogadta el a felkérést. 1874-ben Venetianernek alkalma nyílt Bázélbe menni, ahol többek között keleti nyelveket tanult. Egy tanévet töltött ott, majd visszatért Bécsbe, hogy Böhl közelében lehessen, és tőle tanulhasson. Hálás maradt mindvégig azért, hogy e kiváló férfiú mellett tölthetett el még másfél évet.

Ezt követően Böhl professzor ajánlatára és támogatásával Debrecenbe utazott, ahol 1877-ban kitűnő eredménnyel letette az I. lelkészképesítő vizsgáját.³³ Nagyjából ebben az időszakban (1874–1978) volt a debreceni Kollégiumnak teológusa Erdős József, aki később ennek az ősi intézménynek rendes teológiai tanára lett. Venetianer és Erdős között szoros barátság szövődött. Mindketten Eduard Böhl teológiai irányzatának követői voltak, és többek között a *Szabad Egyház* c. lapban is publikáltak. Amikor Venetianer 1880-ban elkerült Pancsováról, és újsóvéi lelkész lett, Erdős József közvetlenül utána foglalta el helyét Pancsován 1881-ben. Majd amikor Venetianer 1884-ben trieszti lelkéshi szolgálatot vállalt, Erdős József foglalta el még ugyanabban az évben a helyét Újsóvéén.

³² SZÖGI 2015. 588. Venetianer, Alexander Carl Theodor életkor: 20 éves származási hely: Fadd (Fadd, Tolna m.) apja foglalkozása: Rabbinate assessor Ketskemet; belépés: 1873. 10.03.; kilépés: 1874.04.13.; fakultás: Protestantische Theologie.

³³ MÁRK 1902. 154.

EDUARD BÖHL ÉS HATÁSA

Böhl az Osztrák-Magyar Monarchia idején a bécsi egyetem Protestáns Teológiai Karának nemzetközileg elismert professzora volt, ahol harmincöt éven át oktatott. A református hitvallásos iratok, a *Heidelbergi Káté* és a *II. Helvét Hitvallás* tisztelője volt akkor, amikor a Budapesti Teológiai Akadémián hallani sem lehetett az ott tanulóknak ezekről a hitvallásokról. A Debreceni Református Kollégium Teológiai Akadémiájáról *Balogh Ferenc (1836–1913)* professzor diákjai közül többen Eduard Böhlhöz küldött tanulni. Venetianer mellett – aki fordított utat járt be – így lett pl. *Erdős József* és *Rácz Károly (1842–1925)* is a Böhl-féle irányzat híve. Balogh Ferenc vezetésével az ő tevékenységük révén jött létre Debrecenben az *újortodoxia*, amelyet később *egyházias kálvinizmusnak* is neveztek. Ennek az irányzatnak a bibliakritika ellensúlyozása volt a célja: az, hogy a Szentírásra és a református hitvallásos iratokra támaszkodjon a református tanítás és hitélet.³⁴

Böhl teológiai munkássága eléggé elszigeteltté vált, hiszen a teológiai fakultáson a liberális teológia képviselői abszolút többségbe kerültek. Ez volt a döntő oka annak, hogy Böhl nyugállományba vonulásakor (1900) Venetianer nem szerezhette volna meg a professzori kar támogatását, bár Böhl kedvenc tanítványát, Venetianert szemelte ki utódjául.³⁵ Ma a bécsi egyetemen, ahol harmincöt éven át tanított, kevesen tudják, hogy kicsoda ő.³⁶

ELSŐ SZOLGÁLATI HELYE: PANCSOVA (1878–1880)

Venetianer Sándor a teológia elvégzése után Túrkevéen, majd Nagyváradon töltötte káplánsága idejét. 1878. május 11-én a debreceni nagytemplomban Révész Bálint püspök 61 társával együtt szentelte fel, és még ebben a hónapban Pancsovára, ebbe a dél-bánsági városba került, mint a gyülekezet első lelkésze.³⁷ Póth Lajos a Pancsován létrehozott református gyülekezet

³⁴ CSOHÁNY 2012. 6.

³⁵ SCHWARZ 2009. 39..

³⁶ FORSTER 2009. 2.

³⁷ BAGI Andor: Lelkészszentelés Debrecenben. = PEIL 21 (1878) 20. sz. (május 19.) 631–632.

történetéhez egy meglepő anekdotát említ.³⁸ Eszerint a neves magyar írónak, *Jókai Mórnak* (1825–1904) köze van a pancsovai gyülekezet születéséhez. Amikor Jókai az 1870 években az Al-Dunán hajózott, hogy „*Az aranyember*” című regényébe beleszöjje *Ada Kaleh*³⁹ szigetének képét, Pancsován járva, megdöbbenve tapasztalta, hogy ebben a városban vannak ugyan reformátusok, de nincsen református egyház. Miután visszatért útjáról, fontosnak tartotta, hogy felhívja a református közvélemény figyelmét erre a hiányosságra.

A *Dunamelléki Református Egyházkerület* egy megfelelő embert keresett a gyülekezetplántálás feladatára. Révész *Bálint* (1816–1891) püspök első választása *Márk Ferenczre* (1848–1931) esett, aki nem vállalta ezt a megbízást, és maga helyett barátját, Venetianert ajánlotta.⁴⁰ Kirendelése 1878 májusában történt.⁴¹ Pancsovai szolgálata során ismerte meg feleségét, Barth Máriát, aki Franzfelden született.⁴²

A szerb többség mellett nagyszámú német lakosság élt Pancsován. Venetianer német nyelvtudása jól jött ebben a városban, hiszen a református gyülekezet részben német, részben magyar ajkúakból tevődött össze.⁴³ Venetianer pancsovai tartózkodása alatt jelent meg nagyváradi segédlelkései szolgálata idején írt műve: Az „*Apologetikai adalékok az összehasonlító vallástudomány mezejéről*”.

³⁸ PÓTH 1989. 68.

³⁹ Ada Kaleh vagy Ada Kalé szigete a Vaskapunál található, és hajdan törökök lakták. Amikor Orsovánál és Djerdapnál elkészült a vízi erőmű, és az erőműhöz szükséges gátakat építették 1972-ben, vízzel árasztották el a szigetet.

⁴⁰ MÁRK 1902. 167.

⁴¹ BAGI: i. m. 632.

⁴² A pancsovai történelmi levéltár segítségével sikerült hozzájutni a házasságkötési anyakönyvi adatokhoz. Franzfeld (szerbül *Kačarevo*, magyarul *Ferenchalma*) Pancsova közelében található.

⁴³ A pancsovai református gyülekezet anyakönyvét a városi archívumban őrzik. Az irattárban minden bizonnyal található olyan dokumentumok, amelyek segítenének még jobban megismerni Venetianer és az utána következő *Erdős József*, a későbbi teológiai professzor pancsovai tevékenységét.

ELSŐ SZOLGÁLATA ÚJSÓVÉN (1880–1884)

Kétéves pancsovai szolgálat után a Dél-Bánságból Bács-Bodrog vármegyébe, a Verbászhoz közeli *Újsóvéba* (németül *Neuschowe*, szerbül ma *Ravno Selo*) került lelkésznek. Itt már teljesen német ajkú volt a református gyülekezet. Sóvé eredetileg szerbek által lakott település, melynek neve *Sove*, *Soove*, *Soova* volt.

Amikor Venetianer Sándort 1880-ban megválasztották az újsóvéi gyülekezet negyedik lelkészének, a torony újrakepítésével és a templom külső tatarozásával kezdte gyülekezeti munkáját. A lelki munkát sem hanyagolta el. A már meglévő heti két hétköznapi istentiszteleten bevezette a bibliamagyarázatot.

Barátja, Erdős József, később a Debreceni Református Kollégium teológiai karának professzora az Újsóvéról írt megemlékezésében így említi meg Venetianer újsóvéi tevékenységét: „[Újsóvé,] hol hűséggel és áldásosan működött 1884. július 2-ig, midőn a trieszti ref. egyház meghívására, hazáját, nemzetét is – habár vérző szívvel – elhagyva, csak hogy szolgálhasson az anyaszentegyháznak: Triesztben lett prédikátorrá.”⁴⁴

MISSZIÓI SZOLGÁLATA TRIESTBEN ÉS ROHRBACHBAN (1884–1889)

1884-től 1889-ig, összesen öt évet volt távol szeretett gyülekezetétől, az újsóvéi reformátusoktól. 1884-től 1887-ig Triesztben szolgált, 1887-től pedig az oroszországi Rohrbachban lelkészkedett. Trieszti missziói szolgálata igénybe vette minden erejét. Trieszt a nemzetközi kereskedelem központja, kikötőváros, jelentős létszámú katonasággal, kereskedőkkel és diákokkal. A kórházak és az iskolák mind számos feladatot róttak Venetianerre, aki igyekezett megfelelni a kihívásoknak. Nem csoda, hogy csak nehezen találtak a trieszti reformátusok olyan lelkészt, aki hosszabb időn át kitartott a szolgálatban. Itt nagy szükség volt széles körű nyelvtudására. Dr. Márk Ferenc és Poór József (1845–1905) barátai említést tesznek különleges nyelvismeretéről. A leírtak alapján használta a német, a francia, az angol, az olasz, a holland nyelvet.⁴⁵ A klasszikus nyelvek

⁴⁴ ERDŐS 1885. 1006.

⁴⁵ MÁRK 1902. 168., POÓR 1902. 58. Vannak arra utaló jelek, hogy az oroszországi Rohrbachban valamilyen szinten oroszul is megtanult.

közül természetesen jól tudott latinul, görögül, héberül, de arámiul is (beleértve a klasszikus szírt is).⁴⁶

Triesztben öt nyelven (olasz, német, francia, holland és angol) tartotta az öt istentiszteletet minden vasárnap. Hétköznapi több órán át lelkigondozást végzett a gyülekezeti tagok körében. A trieszti olasz és német református gyülekezetben jelentkező feladatok ellátása mellett elvállalta a skót és az angol disszidentekkel, valamint a holland-francia reformátusokkal kapcsolatos lelkesítő teendőket. Ezen kívül gondja volt az ott tanuló diákokra, apai gondoskodással felügyelt rájuk, szüleikkel levelezést folytatott. Nem csoda, hogy az ilyen méretű megfeszített munkavégzés a lelkész megfáradásához vezetett.⁴⁷ Az evangélium és a missziói munka iránti szeretet új irányba, a rohrbachi német gyülekezet felé vezette.

Rohrbach német telep volt, ahol a hívők buzgón tanulmányozták a Bibliát, mert nem múlt el nyomtalanul, hogy a német stundista mozgalomnak a XIX. század első felében Rohrbach volt a központja Oroszországban.⁴⁸

Rohrbachi szolgálata során Venetianer sokat utazott a falu környékén, ahol számos zsidó élt. Igyekezett velük kapcsolatba kerülni, azonban némelyek komolyan megfenyegették, amikor téríteni próbált köztük.⁴⁹ A besszarábiai Kisinyovba is többször elutazott, hogy meglátogassa Rabinowitschot, az ottani rabbit. Róla szóló írását Bécsben jelentette meg: *In Kischinew. Bei Rabinowitsch*.⁵⁰ A *Mishkan* c. angol nyelvű folyóirat megemlíti, hogy *Rabinowitsch* megkeresztelkedése után nem tartozott egyik egyházhoz sem.⁵¹ A cári hatóságtól nem kapott engedélyt arra, hogy a sákramentumokat kiszolgáltassa, ezért Venetianer Sándor keresztelte meg Rabinowitsch gyülekezetének néhány tagját. Egy idő után azonban a cári hatóság meggátolta a további kereszteléseket. A kisinyovi evangélikus egyház sem nézte jó szemmel Venetianer ezirányú tevékenységét. A honvágy is közrejátszott abban, hogy Venetianer végül visszatért a

⁴⁶ Baseli tanulmányai során behatóbban foglalkozott a sémi nyelvekkel, az összehasonlító sémi nyelvészettel.

⁴⁷ POÖR 1902. 60.

⁴⁸ Stundizmus: német protestáns, pietista mozgalom, mely az egyházi hierarchiától akarta távol tartani híveit. Meghatározott órában (stunden: jelentése „órák”, innen származik a mozgalom elnevezése) gyűltek össze a brüderei, hogy tanulmányozzák a Bibliát.

⁴⁹ PÓTH 1989. 71.

⁵⁰ VENETIANER 1888.

⁵¹ „Rabinowitz was thus baptized into the universal church of Christ, without becoming a member of any one denomination, and without losing his Jewish identity.” Vö. KJAER-HANSEN 1991. 8–9.

Bácskába.⁵² Minden bizonnyal ezen különös szolgálati helyek és utazások miatt írja ifj. Póth József jegyzetében a következőket: „*A napló írója nyugtalan ember lehetett...*”⁵³

VENETIANER MÁSODIK ÚJSÓVÉI SZOLGÁLATA
(1889–1902)

1889-ben tért vissza Újsóvéra, ahol újra megválasztják lelkészüknek. Venetianer valójában itt, Újsóvéén érezte magát otthon, itt házasodott meg újra, miután megözvegyült. Újsóvé, illetve Magyarország iránti honvágya miatt nem fogadta el a felkérést, hogy *Eduard Böhl* nyugdíjba menetele után oktasson a bécsi egyetem Protestáns Teológiai Karán, ahol 1887-ben *licentiátusi* címmel tüntették ki. Ez a cím abban az időben közel állt a doktori címhez. Érdekes módon a későbbiek során rabbi öccsének is jeles állást kínáltak Bécsben (a bécsi rabbiszéket), de ő sem fogadta el a meghívást.

Venetianer két újsóvéi, fiatal lelkészövendéket küldött Bécsbe, hogy Böhl mellett, majd pedig később más külföldi egyetemeken tanuljanak. Az egyik *Póth József* (1865–1925) volt, a másik pedig *Keck Zsigmond* (1861–1944).⁵⁴ Mindketten nyitottá váltak Böhl neokálvinista irányzatára, és maradandó hatást gyakoroltak a délvidéki reformátusságra.

Alighogy visszatértek Újsóvéra, meghalt a felesége, Barth Mária, akit nagyon szeretett. Közeli ismerősei közül néhányan nősülésre bíztatták. Helyzetét sajátkezü feljegyzéseiből ismerjük, hiszen *naplót* vezetett ebben az időszakban. A Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtára őrzi kézzel írt, 28 oldalas naplóját. A napló két részből áll: az első az 1890. augusztus 28.–okt. 14., a második: 1898. febr. 1.–márc. 31. közötti feljegyzéseket tartalmazza. Bár a napló töredékes, így is nagy jelentőségű, hiszen nagyon sok értékes adatot közöl.

⁵² *Kövér András* részletesen ír a rohribachi évekről. Vö. *KÖVÉR* 2012. 473–479.

⁵³ Ifj. Póth József (Venetianer Sándor barátjának, Póth Józsefnek a fia) 1988. február 20-án kelt bejegyzése Venetianer 1890-es naplójába.

⁵⁴ *Póth József* Póth Lajos szabadkai lekipásztor édesapja volt. *Keck Zsigmond*nak a bécsi Protestáns Teológiai Egyetemen történő tanulmányairól az ELTE levéltárának adatbázisában találunk adatokat: Keck, Sigmund, életkor: 19, származási hely: Cservenka (Cservenka, Bács m. Crvenka szerbül) vallása: reformierte, apa foglalkozása: Ref. Pharrer † Belépés: 1880. 10. 05. Kilépés: 1883. 07. 16., fakultás: Protestantische Theologie, <http://leveltar.elte.hu/databases.php?ekod=11&order=beev> [Letöltés: 2014. 08. 19.]

A napló kezdő soraiból következtetni lehet arra, hogy nem ez az első naplója. A következőket írja 1890. augusztus 28-án: „*Megint érzem szükségét naplót vezetni.*”⁵⁵

A napló segít abban, hogy közelebből is megismerjük Venetianer Sándort, az érzékeny lelkületű, rendkívül szerény, de nagyműveltségű, lelkiismeretes ember belső világát. Sokat olvasott, és sokakkal levelezett. A szülői házból történt kitagadását követően, amikor már eldőlt, hogy visszafordíthatatlanul a keresztyénség útjára lép, és a lelkeszi hivatást választja, nem szakadt meg kapcsolata családjával. Anyjával mindig bensőséges viszonyban maradt. Testvéreivel is rendszeresen váltottak leveleket, Lajossal sokszor szakmai kérdésekről. Még könyveket is küldtek egymásnak.

Sándor több alkalommal elismerően szólt Lajos írói tehetségéről: „*jól ír*” jegyzi meg naplójában. Első gyermeke születésekor megtört a jég, újra meglátogathatta szüleit Kecskeméten.⁵⁶ A naplóból is megtudhatjuk, hogy Sándor később atyjával is levelezett, sőt második házasságára készülve az apja gratulált neki. Idézet az 1890. október 10-én kelt naplóbejegyzéséből: „*Atyám is írt, miután Jolán [a menyasszony] leveléből meggyőződött, hogy választásom a legjobb reményekre jogosít, gratulál.*” Jolánnak a legnagyobb elismeréssel és szeretettel beszél édesanyjáról, aki mindvégig mellette állt.

Az 1890-es évben vezetett naplót elsősorban az új házastárs választásának kérdése határozza meg. Hartmann János⁵⁷ leánya kezének megkérése, a házasság időpontjának kihirdetése a templomban, készülődés a házasságkötésre, az új paplak megépülése a házasságkötés idejére – ezek azok a témák, amelyek végigvonulnak a naplóban. Itt olvashatunk a leánykérés meghitt pillanatairól. A korrajzhoz tartozik az is, ahogyan a leány szülei, különösen az édesanyja vigyázott arra, hogy megőrizze leányának tisztességét. A leánykérést követően ritkán lehettek egyedül, megjegyzésre érdemes eseményszámba ment az is, amikor először ültették őket egymás mellé. Amikor bementek Újvidékre, az

⁵⁵ VENETIANER 1890.

⁵⁶ „*Atyja, Venetianer Albert már 17 éves korában elűzte legidősebb fiát, Sándort otthonából. 11 évvel később (1881), amikor Venetianer Sándor első gyermeke megszületett, Albert meghívta házába „a tékozló fiút” családjával együtt. Egy későbbi levélből megtudhatjuk, hogy egy hétig vendégeskedtek a szülői házban. Ezután Venetianer Sándor az apjával is levelezett.*” Vö. KÖVÉR 2012. 482.

⁵⁷ Hartmann János újsóvéi tanító, majd jegyző. Fia, Hartmann János (1875–1943) neves irodalomtörténész, kritikus, aki az MTA levelező tagja volt. 1933-ban vette fel a Keményfy nevet, és ezen a néven vált ismertté, mint jeles Petőfi-kutató. Vö. Új magyar életrajzi lexikon. III. Főszerk.: Markó László. Bp., 2002. 854–855.

édesanya figyelmeztette lányát, nehogy együtt fényképezkedjenek. Ők mégis megtették. A fénykép fennmaradt a családban, amelyen a házasságra készülő pár egymáshoz hajtja fejét.⁵⁸ Ma talán megmosolyogjuk ezeket a viselkedési szabályokat, normákat, azonban ezeknek is megvolt a maga szépsége és értéke. Különösen azért, mert így kifejezésre jutott az egymás iránti tiszteletadás, megbecsülés és felelősségvállalás.

Naplója lelkeszi tevékenységére is fényt vet. Venetianer Sándor nagy hangsúlyt fektetett az igemagyarázatra. Vasárnaponként kétszer volt istentisztelet. Szeretett a lectio-continua szerint prédikálni. A betegek látogatását nem halogatta, igyekezett minden beteghez eljutni. Néhány temetésről is megemlékezett a naplóban, s a halál okát is megnevezte. Az Újsóvén átutazó szerb pátriárkát is ő köszöntötte magyar nyelven.⁵⁹ Naplójában leírta a köszöntés teljes szövegét. Csodálatos körmondatokban tudott fogalmazni. Említést tett Poór Józsefről, lelkész barátjáról, Keck Zsigmondról, a Verbászon tanuló Póth Józsefről, akikkel jó kapcsolatot ápolt. Ha találkoztak a lelkésztársak, együtt olvastak a Bibliából, imádkoztak, énekeltek. A naplóból kiderül, hogy a település vezető személyiségei intenzív baráti kapcsolatban álltak egymással. A vendégeskedés szinte mindennapi esemény volt.

CSALÁDJA, GYERMEKEI

Venetianer Sándor első feleségét, Barth Máriát, akit pancsovai lelkészi szolgálata idején vett feleségül 1879-ben, tíz évi házasság után vesztette el. Róla, akit nagyon tisztelt és szeretett, azt írja naplójában, hogy „*rokon lelkek voltunk*.”⁶⁰ Felesége még elkísérhette a távoli Rohrbachba, ahol Venetianer miszsiói munkát végzett. Első házasságából három fiú született (Samu, Frigyes,⁶¹ Sándor⁶²). Második feleségével, Hartmann Jolánnal⁶³ 4 évig élhettek közösen

⁵⁸ Kövér András prezentációs anyagában szerepel ez a fénykép.

⁵⁹ Venetianer naplója, 1890. szeptember 20. – Ezen a napon kérte meg Jolán kezét a szülőktől.

⁶⁰ „*Rokon lelkek voltunk sok tekintetben, nem mindenben. Ő igazságosabb, erényesebb, nemesebb, jellemesebb volt mint én, ő volt az én támaszom, gyakran mintaképem ezekben.*” Venetianer naplója, 1890. szeptember 29. 18., házasságkötésének 11-ik évfordulóján.

⁶¹ A naplóban Frici néven említi.

⁶² Szasának becézik, mivel rohribachi lelkészkedése idején született.

⁶³ 1890. október 15-én kötöttek házasságot Újsóvén. „*Ebéd után K. hozta szóba, hogy mikor lesz az esküvő, mert ő a tanú részemről. A sok megbeszélésnek az lett a vége, hogy e hó 15-e, jövő hét szerdája lett kiválasztva. Én közöltem Jolánnal.*” Venetianer naplója, 1890. október 7.

boldog házasságban. Ebből a házasságából szintén három gyerek született, két lány és egy fiú (Katalin, Károly, Jolán).

A harmadik házasságában, melyet Hartmann Irmával, a sógornőjével kötött, egy fiú (János) született.⁶⁴ Harmadik házassága idejéből származik a napló nyolc év kihagyással történő folytatása, 1898-tól. Kétszer maradt özvegyen. A sok gyerek neveléséhez és a lelkészi munka végzéséhez házastársra volt szüksége. Halála után kisebb gyermekeit két gyermektelen testvére nevelte fel. Valami oknál fogva Irma nem tudta megfelelően nevelni az árvákat, ezért volt szükség arra, hogy Sándor testvéreihez kerüljenek a kisebb gyermekek. A testvérek viszont, noha a zsidó vallás gyakorlói voltak, testvérük iránti tiszteletből nem akarták visszatéríteni a gyermekeket a zsidó vallásra. Ez a magatartásuk kiváló emberi toleranciára és intelligenciára vall.

Fiai, Sándor és Károly egyaránt református lelkészek lettek. Sajnos mindketten fiatalon elhunytak, mindössze huszonnyolc évet éltek. Az öt fiú *Vinczére* magyarosította vezetéknévét. *Vincze Sándor* Rohrbachban született 1887-ben és 1915. szeptember 12-én, Kassán halt meg. Debrecenben szerezte meg lelkészi diplomáját, 1914-től Velimirováczon volt helyettes lelkész. Rövid ideig tábori lelkészként szolgált Kassán a hadi kórházban, ahol megbetegedett és hamarosan elhunyt.

Öccse, *Vincze Károly* 1892-ben Újsóvén született és 1920. február 2-án halt meg Bácsfeketehegyen.⁶⁵ Iskoláit helyben és Újvidéken végezte. Lelkészi oklevelét a Sárospataki Református Teológián kapta meg. Újbánovczen lett helyettes lelkész, majd katonai szolgálatra kapott behívót. A háború alatt 1919-ben Feketehegyre, a német ajkú református gyülekezetbe kapott kinevezést. Rövid ideig tábori lelkészként szolgált, ám a frontról betegen tért vissza, s hamarosan el is hunyt. Édesapjuk nem érte meg két lelkész fia korai halálát, sem pedig az első világháború szörnyűségeit.

Poór József, a cservenkai lelkészbarát rendkívül gyengéd apának nevezte Venetianert, akinek gondja volt arra, hogy gyermekeit kicsi koruktól kezdve hitben nevelje. Otthonukban naponta tartott családi áhítatot.⁶⁶

⁶⁴ A gyermekek nevét Kövér András szóbeli közlése alapján ismerem.

⁶⁵ Bácsfeketehegyi református halotti anyakönyvi kivonat alapján. Az adatokat *Margit István* küldte el.

⁶⁶ POÓR 1902. 50–51.

TEOLÓGIAI MUNKÁSSÁGA, ÍRÁSAI

Mivel Venetianer Sándor távol volt a nagyobb könyvtáraktól, igyekezett beszerezni az általa fontosnak tartott irodalmat. Körülbelül háromezer kötetes könyvtára volt, a fennmaradt, főként teológiai szakkönyvek száma 350 körül van.⁶⁷ Ezek a könyvek a lelkész leszármazottakhoz kerültek.

Venetianer Sándor sohasem vált olyan ismert íróvá, mint Lajos, a főrabbi. Ha vaskos kötetei nem is, de számos rövidebb-hosszabb cikke jelent meg különböző egyházi folyóiratokban és több német nyelven írt kötete látott napvilágot. Néhány írását több nyelvre is lefordították. Egyházi, bibliai, teológiai vonatkozású témákról írt. Két, terjedelmesebb könyvet jelentetett meg. Az egyik címe: *Die Evangelische-Reformierte Kirche Cristo Salvatore zu Triest*.⁶⁸ A másiké, amely egyben a legjelentősebb műve *Az új Ó-szövetség*. Az utóbbit külön pontban tárgyalom.

Első, nyomtatásban megjelent írásának címe: *Apologetikai adalékok az összehasonlító vallástudomány mezejéről*.⁶⁹ Nagyvárad segédlelkészi szolgálata idején⁷⁰ írta ezt a művet, amely folytatólagosan jelent meg a Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmezőben. Ebből az írásából egyértelműen kiderül rendkívüli teológiai tájékozottsága és olvasottsága. Választékosan és világosan fogalmaz, amikor részletes és alapos ismertetést nyújt az ékírásos emlékekkel foglalkozó tudományos elméletekről, a régi szövegek megfejtése terén történő előrelépésekről. Huszonnégy, huszonöt éves korát tekintve figyelemreméltó teljesítménynek tekinthetjük említett írását.

Licenciátusát Bécsben az Ézsaiás könyvéről írt művéért kapta. Pályázati munkájának címe: *Die Auslegung des Buches Jesaja und andere Schriften* (Magyarul: *Jesaja [Ézsaiás] könyvének kommentárja és egyéb írások*). Vadász Györgynek (az egyik Venetianer unoka) nem sikerült a bécsi egyetemi könyvtárban megtalálnia az említett írást. Magyarul is jelent meg Ézsaiás-kommentárja Venetianernek, de a német nyelvű mű hiányában nem tudjuk, milyen kapcsolat volt a két írás között.⁷¹

⁶⁷ Kövér András szóbeli közlése alapján.

⁶⁸ Magyarul: *A Trieszti Cristo Salvatore Ev. Ref. Egyház*.

⁶⁹ VENETIANER 1877.

⁷⁰ Nagyváradon 1877 szeptemberétől 1878 májusáig volt káplán.

⁷¹ Kövér András szóbeli közlése alapján Venetianer Sándor körülmetélésekor a *Jesaja* héber nevet kapta, csakúgy, mint anyai nagyapja. Venetianer témaválasztását személyes érintettsége is indokolhatja.

Ézsaiás próféta könyve címmel jelent meg Venetianer kommentárja magyarul a Gyomán kiadott *Gyakorlati Bibliamagyarázatok* szakfolyóiratban. Írása két részben (1884 és 1889) jelent meg.⁷² A szerkesztő e kommentár elején megjegyezte, hogy ez a bibliamagyarázat a lelkészek számára készült, hogy segítse őket az igehirdetésre történő felkészülésben. Azt is közölte, hogy Venetianer a kommentár megírását ahhoz a feltételhez kötötte, hogy magyarázatában saját fordítására, nem pedig a meglévő magyar fordításra támaszkodhasson. A szakfolyóirat szerkesztője így fogalmazta meg Venetianernek az említett kérését: „Általános óhajtnak, s naponként erősödve nyilatkozó közszükségnek tesszünk eleget midőn megkezdjük Ézsaiás, vagyis az „ó szövetség evangyélisája” könyve magyarázatának közzétételét oly munkatársunk kidolgozásában, aki nem a hiányos magyar fordítást, hanem magát az eredeti szöveget követi.”⁷³ Venetianer magyarázata – a folyóirat jellegének megfelelően – inkább egy igehirdetési útmutatóhoz hasonlít, mint nyelvtani és fogalmi magyarázattal ellátott exegézishez. Nem véletlenül találjuk az ÁMEN héber szót egy-egy fejezet után. Valószínűleg a német nyelven megírt *Jesaja* című dolgozata ebben a tekintetben tért el a magyarul megjelent magyarázattól.

A *Zum Zeugnis* című nyílt levelével Lichtenstein Izsák rabbi *Mein Zeugnis* c. tanúságtételére reagált.⁷⁴

Unser Frohnleichnamfest. (Prédikáció, magyarul: *A mi úrnapi ünnepségünk*)⁷⁵ Ezt a prédikációt az Úr napja alkalmából mondta el Venetianer a 2Pt 1,5-8 alapján. Arról beszél benne, hogy a pünkösd utáni második vasárnapnál véget ér az ünnepi félév, és az ünneptelen kezdődik el. De ekkor kell igazán kifejeznünk Isten iránti hálánkat mindazért, amit tőle kaptunk az istentiszteleten az ünnepi félévben. Isten várja a gyümölcstermést az életünkben. Hangsúlyossá válik igehirdetésében az 5. és 7. versben olvasható üzenet: (...) *hogy a ti hitetekben mutassátok meg az igaz emberséget* (...) *„a testvéri szeretetben pedig minden ember iránti szeretetet.”* Nem elegendő közeli hittestvéreink megsegítése, Isten szeretetét az egyházon kívül állók irányába is gyakorolni kell.

⁷² VENETIANER 1884/89.

⁷³ A szerkesztő, *Garzó Gyula* megjegyzése a lábjegyzetben. Vö. VENETIANER 1884/89. 21.

⁷⁴ Művének megjelenéséről: *Zum Zeugnis*. = PEIL 30 (1887) 3. sz. (január 16.) 90. E levél magyar nyelvű fordítása a Függelékben található.

⁷⁵ VENETIANER 1886b.

*Az új Ó-szövetség.*⁷⁶ Ennek a könyvnek azért van nagy jelentősége, mert az e könyvben leírt alapos, elemző fordításkritika hatására hozzáfogtak az újonnan revideált Károli Biblia ismételt revideálásához, immáron Venetianer Sándor bevonásával. Sajnos korai halála miatt már nem érthette meg a revideált Biblia javított kiadását, amelynek létrejöttében aktívan közreműködött. Szomorú, hogy egyáltalán nem említik meg Venetianer Sándor szerepét a revideált Károli Biblia szöveggondozásával kapcsolatban. A Református Egyetemes Konvent sem tartja számon Venetianert mint korának egyik legjobb magyar hebraistáját. A protestáns sajtó 1886 novemberében adott hírt arról a fontos eseményről, mely nov. hó 5-én és 6-án zajlott le Budapesten.⁷⁷ Szász Károly (1829–1905) püspök úr elnökletével létrehoztak a Biblia ószövetségi részének revideálása érdekében egy központi bizottságot, melynek tagjai lettek: *Hunfalvy Pál* (1810–1891), *Szilády Áron* (1837–1922) és *dr. Ballagi Mór* (1815–1891) urak, akik elfogadták a megbízást. Ezen kívül ismertették azok névsorát, akik ajánlkoztak az ószövetség szövegének átdolgozó munkájához. Többek között e névsorban szerepel *Erdős József* református lelkész és mások mellett *Venetianer Sándor* is. Venetianer mégis kimaradt az elsőként jelentkezettek közül. Ő maga is írt mellőzöttségéről,⁷⁸ melynek okát a zsidó vallásból történő konvertálásában látta. Származása miatt személye iránti bizalmatlanságot tapasztalt. Mintha a spanyol zsidó (szefárd) marranók⁷⁹ óta kimondatlanul is jelen lenne az áttért zsidók iránti gyanakvás, amely meghonosodott a történelmi egyházakban.

1898-ban megjelent ugyan a Károli Biblia ószövetségi részének új fordítása, de a Venetianer Sándor által írt *Az új Ó-szövetség* c. műben megfogalmazott, a revideált ószövetséggel kapcsolatos kritikai észrevételek olyan erős nyomást

⁷⁶ VENETIANER 1900.

⁷⁷ A magyar biblia átdolgozása... = PEIL 39 (1886) 46. sz. (november 14.) 1469–1470.

⁷⁸ Poór József írja nekrológjában: „Ő Ábrahám ivadékából való volt és érzékeny szíve megérezte mint a delejtű megérzi a hajó fordulását és ingása keresi az északi és déli pólust: úgy ő is alkalmazkodott, nem akart senkivel ellentétbe jutni – félt, hogy ő köztünk még nincs itthon – őt gyanúsítják, hisz ezt az áldott lélek leveleiben nekem sokszor megírta, midőn ingadozásaiért néki szemrehányást tettem. Hogy óriás nagy tehetségével nem ért el nagyobb eredményeket, ennek egyedüli oka abban rejlett, hogy Ábrahám nemzetségéből jött közénk.” Vö. POÓR 1902. 60.

⁷⁹ VAJS 1999. 43. 1481-ben Franciaországból átkerült Spanyolországba a hírhedt inkvizíció. A főinkvizítor egy Thomas Torquemada nevű dominikánus, aki feltehetőleg áttért zsidó (converso) volt. 1487-ben legalább 10.000 zsidó pusztult el a máglyán. A keresztény prédikátorok igehirdetéseikben uszítottak a zsidók ellen. Sokan áttértek a kereszténységre. Ezeket nevezték *conversok*-nak vagy *marranóknak*. (A *Marrano* spanyolul disznót jelent.) Az elnevezéssel is mutatják, hogy állandó gyanakvás vette körül az áttért zsidókat.

gyakoroltak az egyházi közvéleményre, hogy új revideáló bizottságot hoztak létre, immáron Venetianer Sándor bevonásával. Az 1898-as kiadást be kellett vonni. A Dunántúli Protestáns Lap egyik számában a következő tudósítást olvashatjuk:⁸⁰ *A revideált Ótestamentum átnézésére e hó folyamán bizottság jön össze Budapesten. A bizottság tagjai Szász Károly elnöklete alatt: Radácsy György, Dr. Kecskeméthy István, Petri Elek, Dicsőfy József, Venetianer Sándor, Hamar István.* Sajnos ő már nem érhetette meg a végül 1908-ban kiadott Károli Biblia megjelenését, melynek létrejöttét a Brit és Külföldi Bibliatársulat szorgalmazta. Az 1908-as kiadású revideált Károli Biblia kapcsán még Bottyán János sem tesz említést Venetianernek az 1898-as revízióról írt megsemmisítő kritikájáról, valamint arról, hogy ő volt az egyik ószövetségi könyv szöveggondozója, pedig Bottyán könyve, amint a címe is sugallja, a magyar Biblia évszázadait dolgozza fel.⁸¹ Könyvének IV. fejezetében lett volna helye részletesebben szólni azok munkájáról, akik hozzájárultak az 1908-as Biblia megjelenéséhez, hiszen ez a fejezet a *Revíziók kora* címet viseli.

A szövegátdolgozásban evangélikusok is közreműködtek. Az első revíziót végzők között volt Csengey Gusztáv (1842–1925) evangélikus lelkész, aki alapos recenziót írt Venetianer Sándor *Az új-Ószövetség* című művéről.⁸² Csengey igyekezett megérteni Venetianer túl erősnek tűnő kritikáját, ami mind a szerkesztők, mind a bibliafordítók munkájára vonatkozott. Azonban furcsállotta, hogy Venetianer, miután a bevezetőben elismerően méltatta a bibliafordítók munkáját, hangnemet váltott, és arra a következtetésre jutott, hogy jobb lett volna, ha sohasem jelenik meg a revideált Biblia. Csengey elismerte Venetianer széles körű tájékozottságát az idegen nyelvek és a külföldi teológiai irodalom területén, de feleslegesnek tartotta a sok, különböző nyelvű fordítás összehasonlítását, mert szerinte, noha fontos a tudás, a fordítói munka vonatkozásában egyedül a héber Biblia (Biblia Hebraica) szövegének értelmezése és a magyar nyelv megfelelő ismerete a meghatározó. Amikor viszont közelebbről is megvizsgálta Venetianernek egy-egy konkrét szövegrész fordítására tett megjegyzéseit, akkor nála is fordulat következett be az eddigi véleményéhez képest, és már nem tartotta Venetianer bírálatát túlzónak, sőt azt írta: „...arra a szomorú

⁸⁰ REVIDEÁLT 1901.

⁸¹ BOTTYÁN 1982.

⁸² CSENGEY 1900.

*tapasztalatra jutottam, hogy Venetianer nem volt túl szigorú, midőn e kiadásról kimondta, hogy ennek nem lett volna szabad megjelenni.*⁸³

Csengey a Venetianer által felsorolt hibákat általában helytállónak tartotta. Saját tapasztalata is alátámasztotta ezt. Ő Ezékiel könyvének fordításakor nem a Septuagintát, hanem a Biblia Hebraica eredeti szövegét vette alapul. A szuperrevizor azonban a Septuaginta alapján javította ki a fordítását, amely így a felismerhetetlenségig megváltozott. Most már a szerkesztőket és elsősorban a szuperrevizort okolta az elfogadhatatlan revideált szövegért. Csengeynek ez az írása hűen bemutatja, hogy Venetianer jogosan kritizálta a hibákkal teli fordító, revideáló munkát. Ez a cikk és az a tény, hogy revideálni kellett az 1898-as revideált kiadást, alátámasztja Venetianer szakmai hozzáértését, bírálatának helyénvalóságát.

VENETIANER ÉLETMŰVÉNEK JELENTŐSÉGE

Venetianer Sándor életútját a bevezetőben említett zsidó keresztyén kontextusban kell értelmeznünk. Krisztus testének tagjaként kell látnunk őt, aki e test többi tagjával valósítja meg Isten rávonatkozó tervét. Küldetésében a belmissziói tevékenység mellett különös hangsúlyt kap zsidó honfitársaik megnyerése Krisztus számára. Ezt az evangélium hirdetése, valamint személyes életpélda adása által igyekszik elérni, hogy „*féltékennyé tegyenek némelyeket közülük*” (Róm 11,14). Venetianer szorgalmazója volt a komolyan vett teológiai munkának, de egyúttal az evangélium hirdetésének és az ébredés munkálásának is. Személyes példát adott a tekintetben, hogy a lelkészeknek folyamatosan képezniük kell magukat a teológia és műveltség terén.

Milyen értékeket hozott magával Venetianer Sándor az egyházba? Mi az, amivel gazdagította a keresztyéniséget? Milyen kegyelmi ajándékokat (karizmákat) ismerünk fel egyházi tevékenységében, amellyel őt a Szentlélek Isten megajándékozta, hogy szolgáljon azokkal a gyülekezeti tagok hitbeli épülésére? — Mindenekelőtt a Szentírás iránti tiszteletet és szeretetet hozta az atyai házból. Ifjú korában megragadta őt a Messiás személyére vonatkozó titok megfejtése, megértése iránti vágy. Ezért vette meg a francia nyelvű teljes Bibliát, hogy a keresztyén osztálytársaitól hallott Messiásról többet megtudhasson.

⁸³ CSENGEY 1900. 309.

Szomjazta és éhezte az Isten igéjét és igazságát. Őszinte kereső volt, aki a Talmudot tisztelő apjával szemben is vállalta a Talmuddal kapcsolatos ellenvéleményét. Nátánaelhez hasonló igaz izraelita volt, akiben nem volt hamisság. Ezért is lett ennek az életrajzírásnak jelmondata a Jn 4,47. verse: „Amikor Jézus látta, hogy Nátánaél közeledik feléje, azt mondta róla: Íme, egy igazi izraelita, akiben nincsen álnokság.” Isten pedig, aki a szívek vizsgálója, látta benne ezt a tiszta vágyakozást az ő igéjének és személyének megismerése után. Dávid elhívásánál is Isten azt nézte, ami az ifjú pásztorfiú szívében volt és szíve szerinti embert talált benne.⁸⁴

Sándor hozta magával az ószövetségi héber és arám nyelv iránti érzéket. Az Ószövetség világa, szertartása, kultúrája természetszerűleg közelebb állt hozzá, mint másokhoz, akik nem rendelkeztek zsidó háttérrel. Ismerői, lelkészbarátai nem véletlenül tartották őt az akkori egyház egyik legjobb hebraistájának. Saját bibliafordítását használta az Ézsaiásról szóló tanulmányának megírásához.⁸⁵ Kiváló héber nyelvismerete alapján tudta bírálni a Károli Biblia első ószövetségi revideált szövegét. Tételeken írt le könyvében⁸⁶ ezeket a kritikai megjegyzéseket, amelyek alapján kénytelenek voltak bezúzni a már kiadott revideált Károlit és új revíziós munkát kezdeményezni Venetianer Sándor bevonásával.

Kiváló nyelvérzéke volt és több nyelven beszélt és írt. Triesztben tudta igazán kamatoztatni nyelvtudását, amikor őt nyelven prédikált. Nagyszerű szónok volt, aki a bibliai Apollóshoz⁸⁷ hasonlóan ékesszólóan tudta hirdetni az evangéliumot.

Milyen kegyelmi ajándékokkal ruházta fel őt Isten az egyház szolgálatára? A tanítás, a pásztorlás, az evangelizálás kegyelmi ajándékával. A szeretetszolgálatot sem hanyagolta el, segítette a gyülekezet rászorulóit. Mint gyülekezeti vezető, szervező szintén helyt állt. Újsóvéi lelkészkedése idején rendbe tette az egyházmegye levéltárát,⁸⁸ gondja volt az egyházi iskolában folyó színvonalas oktatásra, a népiskolai oktatás reformjára, a Heidelbergi Káténak az iskolában történő oktatására. A német nyelvű egyházi iskolának olvasókönyvet készített

⁸⁴ ApCsel 13,22; 1Sám 13,13-14.

⁸⁵ VENETIANER 1884/89. 21. (komm.), „Ézsaiás próféta könyve (1–10)”

⁸⁶ VENETIANER 1900.

⁸⁷ ApCsel 18,24

⁸⁸ POÓR 1903. 714.

és bibliai történeteket tartalmazó könyvet.⁸⁹ Közben folyamatosan képezte magát teológiailag és az általános műveltség terén. Őröla valóban el lehet mondani, hogy „tudós és tiszteletes lelkipásztora” volt a református egyháznak. Alázatos és szerény tudott maradni, Krisztus alázatát és szelídségét öltötte magára. Amikor a Károli Biblia ószövetségi revíziójának tévedéseire mutatott rá, nem a nagyképűség vezérelte, hanem a szent szöveg iránti tisztelet és szeretet.

A családi életében is igyekezett helyt állni. Mint családapa és férj szeretetben viselt gondot az övéire, mert tudta, hogy aki a saját családjáról nem tud gondoskodni, az a Krisztus egyházáról sem fog tudni. Naponta családi áhítatot tartott. Ő az a lelkipásztor, akinek élete végére is érdemes odafigyelni és követni példáját, ahogyan ezt a Zsidókhoz írott levélben olvashatjuk: „*Ne feledkezzetek meg vezetőitekről, akik Isten igéjét hirdették nektek. Figyeljetelek életük végére, és kövessétek hitüket.*” (Zsid 13,7). Halála előtt is arra kérte feleségét, hogy olvassanak fel a Szentírásból. Isten szolgálatában égett el az élete, gyengült meg szíve és nem tudta tovább hordozni a feladatok terhét, ahogyan azt addig hűséggel tette. Hitben, szeretetben, családjá körében távozott el a lelkész-lakáson az élők sorából.

Olyan előjárója volt ő egyházának, aki utat mutatott nemcsak azoknak a gyülekezeteknek, ahol szolgált, hanem egyházmegyéje gyülekezeteinek, lelkészársaknak és a reformátusság egészének. Lelkiismeretesen végezte lelkészi munkáját, magát nem kímélve Isten dicsőségére élt. A tudományos munkája mellett gondja volt a kegyességi életre, a hit gyakorlati megélésére, a missziói szolgálatra. Néhány lelkészársával együtt meghatározója volt a délvidéki reformátusság evangéliumi irányultságának, kegyességi életének. Ma, amikor a délvidéki reformátusság a számbeli fogyással, és a gyülekezetek hitéleti erőtlenséggel néz szembe, fontos lenne megemlékezni azokról az előjáróiról, akik az evangélium erejében bízva igyekeztek lánggra lobbantani a hívek hitéletét. A reformátusság egészére nézve helytálló ez a megállapítás. Ilyen lánglelkű, missziói lelkületű tudós és tisztességes szolgákra van szüksége az egyetemes magyar reformátusságnak.

Ritkán fordul elő, hogy egy gyülekezet kétszer is lelkészi szolgálatra fogadja ugyanazt a lelkészt. Vele ez megtörtént, mégpedig egy németajkú gyülekezet kapcsán, az általa is szeretett Újsóvén. Rohrbachi szolgálata után visszatérhetett korábbi gyülekezetébe, amely tisztelte és megbecsülte hűséges lelkipásztorát.

⁸⁹ POÓR 1902. 58–59.

Venetianer hálás volt azért, hogy a református egyházhoz tartozhatott. Szerette a kálvini tant, de nem vált dogmatikussá. Krisztus elfogadása és követése számára nem felekezeti kérdés volt, s ezt mindennél fontosabbnak tartotta.

Örülök annak, hogy Venetianer Sándor lelkiekben gazdag életútjának feltárása során az ő személye sokkal közelebb került hozzám, és remélem, a kedves olvasóhoz is. Különösen a kiadatlan naplója és a róla szóló meleg hangú, őszinte megemlékezések segítenek az ő lényét jobban megismerni. Latin nyelven írt rövid életrajza, amelyből Póth Lajos is idéz, betekintést ad abba a lelki vívódásba és viszontagságos helyzetbe, amelybe a konvertálását megelőző években került.⁹⁰ A nekrológok – hármat találtam⁹¹ – sűrített életrajzot adnak, és a közeli ismerettségéből adódóan olyan személyes adatokat is megemlítenek, amelyekkel gazdagítják ismereteinket. Poór József nekrológiájából például megtudjuk, hogy szívgyengeség okozta a halálát. Erről a következőket írta: „Szív-baja volt az elköltözöttnek, néhány év óta, bent ülő tevékeny munkálkodása folytonosan éjjel-nappal csak sietteté az ő végét. Szokása volt mielőtt lefeküdt, családja körében olvasni egy-két fejezetet a szentírásból, aztán imádkozott az övéivel s aztán tért nyugovóra.”⁹²

„SZERETETBEN ÖSSZEFORRVA, EGY KÖZÖS TEST TAGJAI”

Rohrbachi szolgálata idején Venetianer Sándor beszélt arról, hogy hozzá elsősorban a zsidók közti szolgálat áll legközelebb, de népes családja miatt nem tudja ezt az utat járni. Sohasem szégyellte zsidó származását, nem titkolta, nem tagadta le, bár pályája során megtapasztalta a konvertált zsidókkal szembeni gyanakvást és elkülönülést.⁹³ Pedig a zsidó keresztyéneknek nem kellene megtűrtnek érezni magukat a keresztyén/keresztény egyházban, hiszen ők a házigazdák, akik nemes olajfaként⁹⁴ befogadják a vadolajfát. Ez a gyanakvó viszonyulás az egyház egyik komoly, neuralgikus pontja, amelyen mielőbb változtatni kell.

⁹⁰ Latin nyelvű önéletrajzát azért írta, hogy ezzel mutakozzon be a Debreceni Református Teológia neves professzorának, Balogh Ferencnek (Eduard Böhl barátjának) az első lelkészképesítő vizsgája előtt. (Kövér András szóbeli közlése.)

⁹¹ Márk Ferencz, Poór József és egy V. F. kezdbetűkkel ellátott nekrológ (V. F. 1902), amelyet minden bizonnyal Vinczy Ferenc belyei főesperes írt.

⁹² POÓR 1902. 51.

⁹³ Poór Józsefnek tett vallomásában elmondta, hogy Ábrahám leszármazottjaként érezte a vele szemben tanúsított bizalmatlanságot. Vö. POÓR 1902. 60.

⁹⁴ Róm 11,17–24.

A zsidó vallást gyakorlók előszeretettel beszélnek arról, hogy a konvertált zsidókban gyakran *identitászavar* jelentkezik. Ennek okát a konvertálásban látják. Csak megerősíteni tudom az identitászavar meglétét, de ennek okát nem elsősorban a konvertálás tényében vélem felfedezni, hanem a keresztyén egyháznak a konvertált zsidók iránti viszonyulásában. Az egyházak általában, kevés kivétellel, nem engedik a zsidó identitást megélni, ápolni a közösségben. Abban a keresztyén felekezetben, ahol ennek nem szabnak gátat, nem mutatkozik ilyen zavar. A zsidó identitás megélésén azt értem, hogy ápolhassák zsidó kultúrájukat (történelem, zene, nyelv, folklór stb.) Ez nem jelent mást és többet annál, ahogyan a gyülekezetekben jelenlevő különböző nemzetiségűek természetsszerűleg megélik (ill. kellene, hogy megéljék) és ápolják saját kultúrájukat, történelmüket.

Református egyházunknak különös érzékenységet kell tanúsítani azokban az egyháztestekben, gyülekezetekben, amelyeknek tagjai között különböző nemzetiségből származók vannak. Legyenek ők romák, szlovákok, csehek, horvátok, németek vagy bármely más nemzetiségből valók, irántuk a legnagyobb szeretetet és elfogadást kell tanúsítaniuk a többségben levőknek. Érzékelteni kell velük, hogy nincs sem értékbeli, sem semmilyen más különbség köztük és a többséget alkotó magyar reformátusok között. Krisztusban teljes egyenlőség van, amelyet a tőle érkező szeretet hoz létre, ahogyan az egyik református énekünk kifejezően fogalmazza meg:

„Szeretethen összeforrva, Egy közös test tagjai, ∴: Tudjuk egymásért harcolva, Ha kell, vérünk ontani. Úgy szerette földi nyáját S halt meg értünk jó Urunk; Fájna néki, látva minket, Hogy szeretni nem tudunk.

*Nevelj minket egyességre, Mint Atyáddal egy te vagy, ∴: Míg eggyé lesz benned végre Minden szív az ég alatt; Míg Szentlelked tiszta fénye Lesz csak fényünk és napunk, S a világ meglátja végre, Hogy tanítványid vagyunk.*⁹⁵

⁹⁵ Református énekeskönyv: 395. dicséret 2–3. verse.

❖ FÜGGELÉK ❖

1. SZ.

Lichtenstein Izsák és Venetianer Sándor: Venetianer nyílt levele

Lichtenstein tápiószelei kerületi rabbi 1886-ban írt bizonyoságtételében („Mein Zeugnis”) Jézust mint Messiást ismerte el. Venetianer erre rögtön nyílt levélben válaszolt („Zum Zeugnis”).

Lichtensteint is a bevezetőben említett zsidó keresztyén összefüggésben kell megértenünk. Ő azonban nem akart egyik keresztyén felekezethez sem csatlakozni, nem volt hajlandó megkeresztelkedni. Pedig többen kérték őt a zsidó-misszió ismert személyiségei közül, hogy vállalja a keresztséget, de ő elutasította azt. Lichtensteint a skót *A. N. Sommerville* (1813–1889) sem tudta meggyőzni magyarországi látogatása során,⁹⁶ aki aggódott Lichtenstein üdvössége miatt a keresztelezés elmaradása kapcsán.⁹⁷ Lichtenstein erről a következőket vallotta: „*Én szeretem Jézus Krisztust, és hiszek az Újszövetségben, de nem hagyom magam rábeszélni, hogy átlépjek egy másik egyházba. ... Így én is mint őrálló az én testvéreim körében akarok maradni, és arra szeretném serkenteni őket, hogy ismerjék fel Jézusban Izrael valódi dicsőségét.*”⁹⁸

Egyéni látásmódjával az önálló messiáshívő mozgalom és közösség létrehozása felé tett lépéseket.⁹⁹ Amíg a messiáshívők nemzetközi fóruma elismeri Lichtenstein Izsák kerületi rabbi jelentőségét e mozgalom születése vonatkozásában,¹⁰⁰ addig a magyarországi keresztyénség alig tud valamit ennek az embernek a munkásságáról. *Marton Zsolt* baptista lelkipásztor dolgozata hiánypótló Lichtenstein Izsák rabbi életútját illetően. E jelentős dolgozat megjelenése

⁹⁶ A. N. Sommerville és Lichtenstein találkozásának jelentőségére *dr. Fekete Csaba* lelkipásztor és könyvtáros hívta fel figyelmemet levélváltásunk során. Erről lásd RÉVÉSZ 1943. 31.

⁹⁷ KJAER-HANSEN 1992. 192.

⁹⁸ FÖLSCH 2012. 11–12.

⁹⁹ „Az angol értékelők Lichtenstein főrabbit tartják a héber messianizmus legnagyobb személyiségének” – írja *Marton Zsolt* dr. Szebeni Olivér jegyzetére hivatkozva. MARTON 2013. 176.

¹⁰⁰ Rabinowitsch szintén önálló egyházat hoz létre (kvázi egyházat – ugyanis a sakramentumokat nem szolgáltathatja ki), de ő megkeresztelkedik.

előtt a „*Két igazi izraelita életútja*” című kiadványból olvashattunk róla.¹⁰¹ Időközben alapos és színvonalas írás jelent meg Lichtenstein Izsák kerületi rabbiról az *Izrael-Immanuel* messiási tanítások honlapján.¹⁰²

Venetianert több barátja is bírálta, és hiszékenységgel, naivitással vádolta a tápiószelei rabbi megtérésének elfogadása miatt. Mivel a tápiószelei rabbi nem volt hajlandó megkeresztelkedni, ezért egyesek nem tartották őt valódi kereszténynek.¹⁰³ Velük szemben Venetianer nyílt levelében meleg hangon üdvözölte a rabbit, és Jézusnak Náthánaelhez intézett szavait vonatkoztatta rá: „*Íme egy igazi izraelita, akiben semmi hamisság nincsen!*”¹⁰⁴ Örült a rabbi hitének és bizonyágtételének. A levél további részében szólt Jézus istenségéről, és arról, hogy Izrael népéhez jött, hogy megváltsa őket. A törvény nem tud segíteni a bűnös emberen, csak rámutat bűneire. A Galatákhoz írott levél szerint¹⁰⁵ a törvény a nevelő, a pedagógus (gör. *paidagōgos* – *παιδαγωγός*) szerepét tölti be, hogy eljuttasson Krisztushoz, akiben megtapasztaljuk Isten kegyelmét. Nem jó dolog, ha Izrael népe, melyet a Szentírás *királyi papságnak*,¹⁰⁶ Venetianer pedig e levélben a *papság népének* nevez, elzárkózott a Krisztusban megjelent szeretettől.

Következzék a Nyílt levél, melyet Venetianer trieszti lelkész „*Zum Zeugniss*” címmel intézett Lichtenstein Izsákhoz.¹⁰⁷

Nyílt levél

a tiszteletre méltó Lichtenstein I. úrnak, a magyarországi Tápió-szele kerületi rabbijának válaszul „*Mein Zeugniss*”-ára¹⁰⁸

Nagyra becsült kerületi rabbi Úr!

¹⁰¹ FÖLSCH 2012.

¹⁰² TÓTH 2013.

¹⁰³ Rabinowitsch is ezek közé tartozott: „Later he criticized another famous Jewish believer, Isaac Lichtenstein in Hungary, for his avoidance of baptism.” KJAER-HANSEN 1991. 8.

¹⁰⁴ Jn 4,47.

¹⁰⁵ Gal 3,23-25. *Mielőtt pedig eljött a hit, a törvény őrzött bennünket, egybezárva az eljövendő hit kinyilatkoztatásáig. Tehát a törvény nevelőnk volt Krisztusig, hogy hit által igazuljunk meg. De miután eljött a hit, többé nem vagyunk a nevelőnek alávetve.*

¹⁰⁶ 2Móz 19,6. *Papok királysága és szent népem lesztek. Ezeket az igéket kell elmondanod Izrael fiainak.*

¹⁰⁷ Venetianer 1886a. Németről magyar nyelvre fordította Stark (Vajs) Debóra, lektorálta Kövér András.

¹⁰⁸ LICHTENSTEIN 1886. *Mein Zeugniss* [Bizonyágtételelem].

Az Ön szava, a „Mein Zeugnis” az én fülemben is eljutott, és amióta meghallottam, újra és újra a szívemben cseng, nem hagy nyugodni, folyton rajta morfondírozom. Csodálatos módon megérintve érzem magam, és mély vágyat érzek, hogy megragadjam és melegen megszorítsam a kezét, amelynek bátorsága volt ezt a bizonyágtételt leírni, s szeretnék azon az ajkon csüggni, amelyről a fennkölt lelkesedés ilyen tüze árad. Igen, szeretnék az Ön szemébe nézni, amelyről oly sokakat megelőzve vétetett le Mózes leple,¹⁰⁹ hogy leplezetlen tekintettel nézhessen Izráel hű Istenének dicsőségét.

Közelednem kell szellemi téren Önhöz, még ha gátolnának is ebben, és kérem nem kell – megköszönve az örömet, amelyet megoszthatok Önnel –, velem együtt törekedjen arra, hogy öröme teljes legyen.

Fogadja barátságosan a szavakat, melyeket az Ön buzgó hite vált ki belőlem. Szavaimat, melyeket az Ön szavai hívtak életre, szívesen tekintem az Ön saját szavainak. Nyíltságom nem bánthatja Önt, mert annak a szeretetnek a következménye, amellyel Ön elkötelezte magát, és csak bizonyoságul csatlakozott az Ön tanúbizonyosságához.

Amikor írását a kezembe vettem, és az első mondatot elolvastam – megmondhatom-e nyíltan, mit tettem? Még egyszer a címlapra néztem, hogy lássam, talán nem tévedtem-e. Azután ámulva némán álltam, mert ott valóban világosan az olvasható: „Kerületi rabbi”, miközben azt kellett mondjam magamnak: nem, ezt nem írhatta rabbi, egy olyan valaki, aki még rabbi! Most haragudhat rám, ha bevallom, hogy nem voltam képes kívánságának megfelelően „lassan, átgondolva” továbbolvasni? Gyorsan olvastam végig, lázas izgatottságban, majd visszatértem az elejére. És milyen sokszor olvastam el még? Nem tudom már, de valahány baráttal és szomszédal találkoztam, mindnek odakiáltottam: „Íme, egy igazi izráelita, akiben nincsen álnokság!”¹¹⁰ Örüljete velem! Isten angyalai is örülnek emiatt!¹¹¹

Ez volt az első benyomásom, melyet az Ön tanúságtételével kapcsolatban átéltem, s amelyet követtem, amikor könyörgésemben Istenhez folyamodtam, kérve, hogy végezze be, amit elkezdett, hogy tegye Náthanael szavait az Ön ajkára: „Mester, te vagy az Isten Fia, te vagy Izráel királya!”¹¹²

¹⁰⁹ Ex 34,29-35; 2Kor 3,13-18.

¹¹⁰ Jn 1,47.

¹¹¹ Vö. Lk 15,10 (Luther).

¹¹² Jn 1,49.

Azok között a barátaim között, akikkel az írását megosztottam, van egy zsidó is, aki nem félt azt mondani: „Rabbitól ez túl sok, keresztyéntől viszont túl kevés”. Még azt is mondta: „Az egészet én is úgy hiszem, ahogyan azt minden művelt zsidónak hinnie kell, mert történelmi tény, hogy Jézus a világ üdvözítője lett – de mit tett Ő a zsidókért?”

Tisztelt kerületi Rabbi Úr! Így adott az Ön bizonyágtétele alkalmat arra, hogy egy kedves, derék zsidónak Jézusról mint Izráel vigasztalójáról, mint a zsidók királyáról prédikálhassak. Engedje meg, hogy megosszam Önnel, hogyan bizonyítottam be barátomnak az Ön bizonyágtétele alapján az evangélium igazságát.

„A megtestesült igazságosság” – így nevezi Ön Krisztust. Joggal, mert Ő így kérdezhetette ellenségeit: „Ki tud engem bűnnel vádolni?”¹¹³ „Én az Atyám cselekedeteit teszem”¹¹⁴ – mondta, és bírójának be kellett ismernie: „Nem találok bűnt benne”.¹¹⁵ Ő is így kiált fel, mintegy imádva Őt: „Minden isteni tulajdonság mennyei harmóniában egyesül Krisztusban”. – Nem kell-e itt az ámulat szavaiban kitörnöm: „Íme, az ember!”¹¹⁶ Igen, hogy lehet ilyen egy ember? Hogyan is volna lehetséges, hogy egy ilyen magasztos lény testből származik? Ő, ami testtől született, test az!¹¹⁷ Nikodémus, aki [farizeus] vezető Izráelben, tudta ezt, amikor Jézust megszólította: „Te Istentől jöttél tanítóul, mert senki sem képes megtenni azokat a jeleket, amelyeket Te teszel!”¹¹⁸ Nos, mutassatok nekem egy embert bárhol a Föld kerekén, bármely időben, aki Jézus „illatos koronáját” magára tehetné! Csak az, akiben Isten teljessége öltött testet, élhetett isteni életet a Földön. Ezt maga Jézus tanúsítja. Vagy Ő, „az igazság erős alapja”¹¹⁹ ne lenne szavahihető? És azt mondja Jézus a vakon születettnek, aki Isten Fia felől kérdez: „Aki veled beszél, Ő az!” (Jn 9,37), és a samáriai asszonynak, aki a Messiásra hivatkozik: „Én vagyok az, aki veled beszél(ek)!” (Jn 4,26)

Mindaz, amivel a „Mein Zeugnis” Jézust magasztalja, világosan szóló visszhang a vallomástételhez: „Te vagy az Isten Fia!”¹²⁰ És meg van írva: „Aki hisz a Fiúban, annak örök élete van, aki pedig nem engedelmeskedik a Fiúnak, nem

¹¹³ Vö. Jn 8,46.

¹¹⁴ Vö. Jn 10,37.

¹¹⁵ Jn 18,38 /vö. Jn 19,4/.

¹¹⁶ Jn 19,5.

¹¹⁷ Jn 3,6.

¹¹⁸ Jn 3,2.

¹¹⁹ Vö. 1Tim 3,15.

¹²⁰ Jn 1,49.

lát majd életet, hanem az Isten haragja marad rajta.” (Jn 3,36) Ez az ige zsidóknak mondatott! Jézus a zsidókhoz jött, a „papok népéhez”.¹²¹ Kevés kivétellel zsidókhoz beszélt, zsidókat tanított és zsidókat nevezett meg barátaiként, miután így tanította őket: „Nincs senkiben nagyobb szeretet annál, mintha valaki életét adja barátaiért.” (Jn 15,13) Mi végre ez az egész, hiszen a zsidóknak nem volt szükségük erre? Csak azért jött volna a legjóakaratóbb emberbarát, hogy azokat az embereket, „akik a törvény hegye alatt¹²² jól és kényelmesen éltek”,¹²³ megzavarja nyugodt életükben, elvegye élvezetüket? Ő azért jött, hogy megkeresse és az örök élet részesévé tegye azt, aki elveszett! És hol voltak az elveszettek, akiknek utána ment? Izráel házában vagy a pogány világban? Nem kellene-e meglepődniük a zsidóknak, hogy Jézus Izráelben keres és üdvözt? Ő, bárcsak a papok népe meghallaná, mit kiált neki az ő legdrágább Fia: „Ha a ti igazságotok messze felül nem múlja az írástudókét és farizeusokét, akkor semmiképpen sem mentek be a mennyek országába!” (Máté 5,20) Hogy nem szakad be ezen egyetlen ige súlya alatt a föld, melyen a buzgó rabbik meglátásuk szerint olyan szilárdan álltak?! Ez olyan ige, amely sziklákat zúz szét; tőle magába roskad a törvény hegye, és nem kínál többé árnyékot. Igaz ugyan, hogy az írástudók hagyományai kerítést kellett vonjanak a törvény köré, és a farizeusoknak valóban komoly szívügye volt a szentség megőrzése. De ha emberi parancsolatok válnak lelkiismereti kérdéssé, akkor elmaradhatatlan következmény, hogy az ember odaadása és gondossága megszűnik Isten parancsolataival szemben. Nem érvényes-e ma is, hogy Isten legnagyobb parancsolatai annál inkább veszítenek jelentőségükből, minél nagyobb energiát fektet az ember a rabbinikus előírások betartására? Nem az történt-e az írástudók ténykedésének következtében, hogy a „papok népe” nem lépett be többé a törvény és a próféták szentélyébe, hogy egész Izráel a sövénykerítésnél időzött, ahonnan csak Jézus vezetheti az isteni akarat helyes megismerésének menylegzői termébe?

A szív tisztaságát követeli a törvény, az emberre azonban természetétől fogva a bűn törvénye jellemző. De az ember megnyugtatta magát a belső tisztátalanságot illetően, és azzal csapta be magát, hogy a külsőségekkel még nagyobb igyekezettel foglalkozott. Ezt az önámítást akarja Jézus megszüntetni:

¹²¹ Vö. Ex 19,6 (Luther: Königreich von Priestern und ein heiliges Volk; Venetianer: Priester-volk).

¹²² John Bunyan, Zarándokút/Netivot olam/Des Christen Wallfahrt. A Talmudban is szerepel ez a kifejezés.

¹²³ Vö. LICHTENSTEIN 1886. 10.

így nem juthat az ember a mennyei birodalomba. A bűnt meg kell semmisíteni. Csak a tiszta szívűek fogják Istent meglátni! „Tiszta szívet teremts bennem!”¹²⁴ Ezt az imádságot kell megőrizni, és Jézus szavatolja nekünk a meghallgatást. Nikodémus ezt hallja: „Ha valaki nem születik [újja] víztől és Lélektől, nem mehet be az Isten országába.” (Jn 3,5) Ez új, belső igazság, amelyet Jézus maga, ha hiszünk benne, enged munkálni bennünk. „Akik pedig befogadták, azokat felhatalmazta arra, hogy Isten gyermekeivé legyenek; mindazokat, akik hisznek az Ő nevében.” (Jn 1,12) Felvesz minket abba a fiúságba, amely az Övé. Felénk irányítja az Atya jóindulatát.

Mózes parancsot kapott, miszerint a szent föld bevétele után a Garizim és az Ebal hegyén az áldást és az átkot ünnepélyesen ki kell hirdetni. (Deut 27,11–13) Az átok szavai le vannak írva (15–26. versek), de hol vannak az áldásmondások feljegyezve? Bizonyos, hogy ezen elhallgatás alapja az, hogy az áldás a törvényen keresztül nem jöhetett. Mivel a törvény csak büntetést eredményezhet,¹²⁵ és a törvény cselekedeteiben bízók átok alatt vannak.¹²⁶ (Róm 4,15; Gal 3,10) És ezt az átkot vette magára Jézus mint Isten báránya, amikor engedte, hogy bűneinket az Ő teste révén a keresztre szegezzék!

Tulajdonképpen ez a törvény áldása: „Átkozott mindenki, aki nem marad meg abban, amiről meg van írva a törvény könyvében, hogy azt kell cselekedni.”¹²⁷

Valóban, a „Mein Zeugnis” is ezen átok tapasztalatából született, mert elismeri, hogy „a kegyelem és az igazság Jézus Krisztus által jelent meg”,¹²⁸ Krisztus révén, aki nem azért jött, hogy érvénytelenné tegye a törvényt és a próféták [tanítását], hanem hogy betöltse azokat,¹²⁹ s így a népeknek áldás, a pogányoknak fény, a világnak üdvözítője lett. Igen, az által lett Ő mindez, hogy elvette

¹²⁴ Zsolt 51,12

* A Deut 28. fejezete az előző mondások ismétlése. Mégsem ugyanazon dolog hirdetését látjuk itt. A Szota [a babiloni Talmud egyik traktátusa] 36 szerint az áldást és az átkot felváltva kellett kihirdetni! Maga az emlékeztető véső ismétlés a 28. fejezetben milyen világosan tanít azáltal, hogy a kevés áldásmondással (1–14. versek) szemben sok átokkal való fenyegetés áll (15–68. versek).

¹²⁵ Róm 4,15.

¹²⁶ Gal 3,10.

¹²⁷ Gal 3,10 (ez nem szó szerint idézi a Deut 27,26–ot).

¹²⁸ Jn 1,17.

¹²⁹ Vö. Mt 5,17.

az átkot, amelytől Izráel szenvedett, az által, hogy kigyógyította Izráelt bajából. Ő a világ üdvözítője, mert Izrael betegségeit magára vette. Először Izraelt váltotta meg.

Benne lett az egész világ számára nyilvánvalóvá a törvény és a próféták által megkövetelt tökéletes isten- és emberszeretet.¹³⁰ Csak Általa válik az ember alkalmassá ennek a követelménynek a teljesítésére.

Senki másban nincs üdvösség!

Ő utóda Ábrahámnak, aki által a Föld minden népe áldást nyer.¹³¹ Vajon nem tartozik Izráel ezekhez a népekhez? Az ígéretnek, miszerint Ábrahában és az ő magjában a világ minden népe áldást nyer, nem előfeltétele vajon az Ábrahámmal intézett szó: „Megáldalak!”? (Gen 12,2). Csak ez után áll: „És áldás leszel!”¹³² Ez másként lehetetlen, mert csak az tud áldani, aki már részesült áldásban.

Bizony, a zsidóktól jön az üdvösség. De nem csupán ilyen külsődleges, esetleges módon, hogy Jézus maga született zsidó volt, hanem sokkal inkább azért jöhetett az üdvösség a zsidóktól, mert ők korábban kapták meg azt.

Ó, ha felismerték és megragadták volna az áldást, amit Isten az ő ölükben készített el számukra és a Föld minden népe számára, akkor Izráel jogosan lenne a papok népe és Királyának, a Messiásnak zászlóvivője, és sosem tapasztalta volna meg a „vérszomjas, bosszúvágyó keresztet”. De Izráel eldobta Királyát, aki azért jött hozzá, hogy megváltsa. Feszítsd meg!¹³³ kiáltotta Izráel, és hagyta, hogy az oldalába szúrjanak, hogy vére áztassa a keresztet. Ah, ez a véres kereszt az, amely két évezreden keresztül rémiszti Izráelt. Ezt a vért Izráel maga öntötte a keresztre, amikor öngyilkos módon elárulta Királyát.

Megváltotta a világot, megáldotta a népeket. De a zsidókért mit tett?

Ugyanazt, amit az egész világért, amire a zsidóknak éppúgy szükségük volt, mint a pogányoknak. De a pogányok elfogadták Őt, az övéi azonban nem. Kézét áldásra tárta szét: a pogányok odajöttek hozzá, hogy megáldassanak, a zsidók semmit sem kértek Tőle, semmit az áldásából. Pedig értük is történt mindez. Áldozata örökre szól, és ez a zsidók számára különösen igaz.

¹³⁰ Értsd: felebaráti szeretet.

¹³¹ Vö. Gen 12,3.

¹³² Gen 12,2.

¹³³ Jn 19,15.

Ha a „de ti nem akartátok”¹³⁴ vádat elejtik, ha a súlyosan megpróbált, keményen megkínzott nép Jézust, akit egykor kitaszított, ismét kapui közé fogadja, ha majd Izráel beismeri: „Ő viselte betegségeinket,¹³⁵ és bűneink miatt sebeztek meg”¹³⁶, ha majd látják, kibe dőttek bele, akkor majd a véres kereszt Izráel vigasza, sőt dicsősége lesz, mert az átszúrt oldalból meg fogja hallani Királyának szívverését, aki szeretettel szól népéhez: רַחֲמֵי [irgalom; olyan valaki, akinek irgalmaztak] és Izráel azt fogja mondani: אֱלֹהֵי [én Istenem] (Hos 2,25)

És ez meg fog történni, mert „van egy egészen bizonyos prófétai ígénk!”¹³⁷

Már világosodik a sötétség, az ég dereng, az Atya az ajtó előtt áll, mert több jel is hírül adja, hogy a Fiú¹³⁸ visszatér az idegenből.

Igen, a véráradat, amelynek Izráel keze ásta meg a forrását, kisebb lesz, nem szükséges többé olyan szélesen folynia, mert már nem kell mindenhová eljutnia. A kereszt alatt még olyan emberek álltak, akik azt kiáltották: szálljon ránk és gyermekeinkre az Ő vére.¹³⁹ Most azonban az atyák szeretnék ezt a vért gyermekeiktől távol tartani.

Áldott óvatosság! Hűséges előszeretet!

De ti, ti atyák?

Számotokra ne múljon el az éjszaka?

Illés próféta elküldetett, ő tanúbizonyságot tett arról, aki előtte volt, Jézusról, hogy Ő Isten Fia és Izráel Királya. Ő tanúskodott, hogy az atyák szívét a gyermekekhez térítse. (Mal 4,6)¹⁴⁰

Atyák! שְׁבוּ אֲתֵינוּ, térjete meg és gyertek,¹⁴¹ mondjátok együtt: Hozsánna a Dávid fiának! Áldott, aki jön az Úr nevében!¹⁴²

Gyertek! „Jeruzsálem azért építettett, hogy olyan város legyen, ahol az emberek összejönnek!”¹⁴³ (Zsolt 122, 3)

¹³⁴ Máté 23,37; Lk 13,34.

¹³⁵ Ézs 53,4.

¹³⁶ Ézs 53,5.

¹³⁷ Vö. 2Péter 1,19.

¹³⁸ Itt az Atya: Isten, ill. Jézus Krisztus; a Fiú: Izrael.

¹³⁹ Máté 27,25.

¹⁴⁰ A héber Bibliában: Mal 3,24. Vö. Lk 1,17. (Keresztelő Jánosról, aki Illés lelkével és erejével jár.)

¹⁴¹ Ézs 21,12 vége.

¹⁴² Máté 21,9.

¹⁴³ A magyar fordítás teljesen eltér a némettől: „Jeruzsálem, te szépen épített város, részeid jól illenek egymáshoz!”

Jézus egyháza hamarosan újra adventet ünnepel, amikor Sion lányának azt hirdetik: nézd, Királyod jön hozzád! – és milliók szívéből tör fel az imádság az Atyához: „Békesség legyen Izráelnek!”

Tisztelt Uram és drága Testvérem a bűneink miatt keresztre feszítettben! Ezt a békét keresi Ön, és felismerte a Fejedelmet, akinek birodalmában ez a béke található. Lépjen elé, tegye ujját a sebhelyeibe, kezét az oldalára és azután mondja ki: én Uram és én Istenem!

Meg fogja tenni, és Júda ismét az Ő szent népe lesz és Izráel az Ő birodalma! (Zsolt 114,2)

Ön meg fogja ezt tenni! Bátor fellépése, boldog megszólalása arra rendeli Önt, hogy Izráel rabbijává, mesterévé legyen.

Jánossal¹⁴⁴ – [akiben] Illés [ereje van] – kiáltja: **שִׁבְעִי**! [Térjete meg!]¹⁴⁵ Jánossal együtt azt is mondhatja: Neki kell növekednie!¹⁴⁶

Így vezet el Ön sokakat az üdvösségre, amely Jézus nevében az embereknek adatott.

Én bizonyos reménységgel élek Ön iránt és boldog bizalommal egész Izráel iránt az Ön „Mein Zeugnis”-e miatt.

Ne utasítsa el a biztonságtételemet.

Egyrészt az Ön tanúságtétele nyomán keletkezett, másrészt olyan szívből származik, mely az Önéhez hasonlóan egykor elzárkózott a véres keresztből szóló hangtól. Ez a szív azonban, miután feltárulkozott annak, aki Dávid Fia és Ura, megtalálta a békét, amely nagyobb, mint bármely értelem. Azóta tudom azt is, hogy béke fog költözni Izráel házaiba, amint a dicsőség Királya felől kérdeznek, és amint az Ő arcát keresik.

A dicsőség Királya maga erősítse Önben a hitet, áldja meg és segítse munkáját az Ő népe körében. Ezt kéri, és ezért könyörög
az Ön testvére és szolgálója

A. Venetianer
ev. ref. lelkész

Triest (S. Lazarro 17) 1886. XI. 22.

¹⁴⁴ Keresztelő János.

¹⁴⁵ Lk 1,17.

¹⁴⁶ Jn 3,30.

2. SZ.

Venetianer Sándor nyomtatásban megjelent írásainak
válogatott bibliográfiája

A válogatott bibliográfiába csak a magyar és német nyelven megjelent írásait vettük fel. Teológiai fejtegetéseit angol, francia és holland nyelven is közreadta. Számos kisebb-nagyobb cikke közül néhány fontosabbnak az adatait közöljük.

1. Önálló művei

1. *Auslegung des Buches Jesaja und andere Schriften* (Jesaja [Ézsaiás] könyvének a kommentárja és egyéb írások). (Ezért kapta a licentiatust a bécsi egyetemen, de mai ismereteink szerint nincs meg a kommentár)
2. *Zum Zeugniss*. Offener Brief an den Ehrwürdigen Herrn J. Lichtenstein, Bezirksrabbiner zu Tápió-Szele in Ungarn, als Widerhall zu seinem „Mein Zeugniss”, Wien: Verlag des Autors, 1886.
3. *Unser Frohnleichnamfest. Predigt*, Triest: Selbstverlag von A. Venetianer, 1886.
4. *Apostolische Gesinnung*. Predigt, Bregenz, 1886.
5. *Die Evangelisch-Reformirte Kirche Cristo Salvatore (vormals S. Silvestro) zu Triest*. Beitrag zur Geschichte des Evangeliums in Triest, Triest-Leipzig: Verlag von Julius Dase, 1887. 115 p.
6. *In Kischinew. Bei Rabinówitsch*, Wien: Verlag des Autors, 1888. (rövidítve angolul is megjelent).
7. *Rede gehalten am Sarge des Herrn Louis Grosjean in Pancsova, am 17. Juni 1889*. Pancsova, 1889. 9 p.
8. *Lehrbuch zum Unterricht in Religion und Kirchengeschichte für Schul- und Katakumenen der deutschen reformierten Gemeinden in Ungarn*. Kula, 1899.
9. *Az új Ó-szövetség*. Összehasonlító bibliai tanulmány a brit- és külföldi Biblia-társulat által 1898. évben kiadott magyar protestáns tudósok munkája: „Ó-szövetség, – az eredeti szöveggel egybevetett és átdolgozott kiadás” alapján. Szeged, Engel Lajos Könyvnyomdája, 1900. 110 p.

2. Cikkei

1. *Apologetikai adalékok az összehasonlító vallástudomány mezejéről*. = Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező 8 (1877) 11–12. sz. (november-december) 467–483., 9 (1878) 7. sz. (július) 286–301., 8–9. sz. (augusztus-szeptember), 325–337.

2. Wurga Lajos: A ker. egyház történelme. III. k. 1. füzet. (ism.) = Debreczeni Protestáns Lap 1891. április 11. 135., április 25. 158–159.
3. *A cseh és morva evangéliumi hívek mint lettek nagyobbára helvét hitűekké.* = Evangéliumi Protestáns Lap 1878. január 4., 7–8.
4. Ézsaiás próféta könyve (1–10). = Gyakorlati bibliamagyarázatok 4 (1884) 21–80., 161–198. Uő.: Ézsaiás próféta könyve (11–17). = Gyakorlati bibliamagyarázatok 9 (1889) 275–320.
5. Heidelbergi Káté. Ford. Erdős József. (ism.) = *PEIL* 1885. júl. 5. 846–848.
6. *Miként tanítsuk német iskoláinkban a magyar nyelvet?* = *PEIL* 38 (1895) 33. sz. 516–517.

3. SZ.

Néhány Venetianer, ill. Venetianer-leszármazott

Dr. Venetianer Pál (szül. Bp., 1935) Venetianer Sándor egyik unokatestvérének az unokája), az MTA rendes tagja, a molekuláris biológia, valamint a genetika nemzetközi hírű kutatója. Magyarországon jelenleg egyedül ő és családja viseli ezt a nevet.

Venetianer Pál egyik nagynénje, Szabó Béláné sz. *Venetianer Rózsi* (1909–1975) zongoraművész volt, Bartók-tanítvány.

Többen nevet változtattak a családban, akik eredetileg a Venetianer nevet viselték. *Vándor Sándor* (1901–1945) neves karmester és zeneszerző volt, a Vándor-kórus vezetője. 1901-ben született *Venetianer Sándor* néven, és 1945. január 14-én halt meg a nyilasterro áldozataként Sopronbámfalván. (Ő a lelkész Venetianer Sándor egyik másodunokatestvére.)

Juhász Sándor református lelkész elmondhatja, hogy ároni, papi család sarja, hiszen édesapja id. Juhász Sándor, nagyapja Juhász Sámuel (sőt anyai nagyapja is), továbbá dédnagyapja, Venetianer Sándor mind református lelkészek. Apai ágon Venetianer Jolán a nagyanyja, akinek hét gyermeke született Juhász Sámuel furta lelkésztől. Édesapja, Juhász Sándor (1917–1983) vésztői lelkész volt, s halála után fia lett a vésztői református eklézsia lelképásztora. A lelkészházaspár (felesége, Bányay Márta is lelkész) a gyülekezet pásztorlása mellett két egyházi intézményt is igazgat, a Kis Bálint Református Általános Iskolát és az egyházközség Református Szeretetotthonát. Feladat van bőven, rendkívül mozgalmas gyülekezeti élet folyik Vésztőn.

Dr. E. Kövér Katalin (sz. 1956) az MTA levelező tagja (2013-tól), a Debreceni Egyetem Kémiai Intézetének professzora. Az NMR (mágneses magrezonancia spektroszkópia) szerkezetkutatás nemzetközileg elismert, kiemelkedő szaktekintélye. (Venetianer Sándor dédunokája, Kövér András húga).

Kövér András (Debrecen, 1954) Venetianer Sándor dédunokája. Eredetileg fizikus szakon szerzett diplomát, majd jóval később elvégezte a héber szakot is. A keresztény (klasszikus) szír és a rabbinikus zsidó irodalom közötti kapcsolatokkal foglalkozik.

Dr. Varga Marianna (Bp., 1926) néptajzkutató, Venetianer Lajos unokája. Nagyapja hagyatékának a gondozója.

A Brazíliában élő *Tom Venetianer* (Venetianer Sándor egyik másod-unokatestvérének az unokája) a kiterjedt Venetianer-család jeles kutatója.

Vadász György (1924–1997) Venetianer Sándor unokája, Venetianer Katalin fia, numizmatikus, tipográfus és grafikus. Több mint húsz évig kutatta nagyapja életét és munkásságát.

RÖVIDÍTÉSEK

DPL	= Dunántúli Protestáns Lap
ism.	= ismertetés (recenzió)
PEIL	= Protestáns Egyházi és Iskolai Lap

HIVATKOZOTT IRODALOM

- BIBLIA 1992 = Biblia. Budapest: Magyar Bibliatanács. [A *Zum Zeugnis* fordításában a bibliai idézetek innen vannak. A fordítás lábjegyzetben szereplő bibliai hivatkozásai az eredetiben nincsenek benne.]
- BIBLIA 2014 = Újfordítású Revideált Biblia. Bp., Magyar Bibliatársulat, 2014. [A bibliai idézetek ebből a Bibliából származnak. Abban az esetben, ha máshonnan van az idézet, akkor ezt jeleztük.]
- BOROVSKY 1911 = BOROVSKY Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai: Torontál vármegye. Bp., 1911.
- BOTTYÁN 1982 = BOTTYÁN János: A magyar Biblia évszázadai. A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Bp., 1982.
- CSEKŐ 2001 = CSEKŐ Ernő: Három testvér – három vallás papja (A Venetiánér testvérek tevékenysége). = Tolna Megyei Napló 3 (2001) 6. sz. (május 10.) 6.
- CSENGEY 1900 = CSENGEY Gusztáv: Az új ó-szövetség. = Evang. Egyház és Iskola 18 (1900) 26. sz. (június 28.) 307–310.

- CSOHÁNY 2012 = CSOHÁNY János: Simai Erdős József, a negyedik rektor. = Arcképcsarnok 3 (2012) 1–2. sz. 5–14.
- CSURGÓI ÉRTESÍTŐ 1893 = Államilag Segélyezett Csurgói Ev. Ref. Főgimnázium XI. évi Értesítője az 1892–93. tanévről. Szerk.: dr. Vida Károly (igazgató), Csurgó, 1893.
- ERDŐS 1885 = ERDŐS József, Az ujsóvéi ev. reform. egyház múltja és jelene, PEIL 28 (1885) 28. sz. (július 12.) 875–879., 29. sz. (július 19.) 904–909; 30. sz. (július 26.) 935–939., 31. sz. (augusztus 2.) 979–981., 32. sz. (augusztus 9.) 1004–1006., 33. sz. (augusztus 16.) 1037–1041.
- FORSTER 2009 = FORSTER, Thomas R. V.: Eduard Böhl's (1836–1903) Concept for a Re-Emergence of Reformation Thought. New York – Bern – Berlin– Bruxelles – Frankfurt am Main – Oxford – Wien, 2009. XII. 279.
- FÖLSCH 2012 = FÖLSCH, Harald (Vohmann Péter szerk.), Két igazi izráelita életútja. Evangéliumi Kiadó, Bp., 2012.
- KJAER-HANSEN 1991 = KJAER-HANSEN, Kai: Josef Rabinowitz, the Herzl of Jewish Christianity. = MISHKAN 14 (1991) 1–14.
- KJAER-HANSEN 1992 = KJAER-HANSEN, Kai: Rabinowitz and Lichtenstein. = Concordia Theological Quarterly 56 (1992) No. 2–3. (April-July), 187–193. [<http://www.ctsfw.net/media/pdfs/kjaer-hansenrabinowitz.pdf>]
- KÖVÉR 2012 = KÖVÉR András: A Venetianer fivérek. »Főrabbi, református lelkész és katolikus pap«. Egy Morvaországból származó, Magyarországon élő zsidó család története a 19. sz. második felében. = A szívnek van két rekesze. Tanulmánykötet Prof. dr. Schweitzer József tiszteletére, 90. születésnapja alkalmából. Szerk.: Koltai Kornélia, L'Harmattan – Magyar Hebraisztikai Társaság, Bp., 2012. 465–486. (Studia Hebraica Hungarica, 2. / MTA Judaisztikai Kutatócsoport Értesítő, 19.)
- LIHTENSTEIN 1886 = LICHTENSTEIN, I.: Mein Zeugnis. Bp., 1886.
- MÁRK 1902 = MÁRK Ferenc: Venetiánér Sándor 1853–1902. = Debreczeni Protestáns Lap 20 (1902) 10. sz. (március 8.) 153–154., 11. sz. (március 15.) 167–168.
- MARTON 2013 = MARTON Zsolt: Lichtenstein Izsák rabbi élete és munkássága. = Keresztény-Zsidó teológiai évkönyv 2012. Szerk.: Szécsi József. Keresztény-Zsidó Társaság, Bp., 2013.
- POÓR 1902 = POÓR József: Venetiánér Sándor emlékezete. = Keresztény Evangyélisa, 11 (1902) 8. sz. 50–51., 9. sz. 58–61.
- PÓR 1903 = POÓR József: Az alsóbaranya-bácsi egyházmegye levél- és irattára. = PEIL 46 (1903) 45. sz. (november 8.) 714.
- PÓTH 1989 = PÓTH Lajos: Venetiánér Sándor (1853–1902) = Református Évkönyv, Újvidék, 1989. 68–72.
- REFORMÁTUS ÉNEKESKÖNYV 1997 = Református Énekeskönyv. A Magyarországi Református Egyház Kiadása, Kálvin Kiadó, Bp., 1997.
- RÉVÉSZ 1943 = RÉVÉSZ Imre: Egy fejezet a magyar református ébredés történetéből. A. N. Sommerville magyarországi körútja (1887–1888). Debrecen, 1943.
- REVIDEÁLT 1901 = N. N.: A revideált ótestamentom... = DPL 12 (1901) 7. sz. (február 17.) 114.
- SCHWARZ 2009 = SCHWARZ, Karl: Josef Bohatec – ein Calvinforscher aus Österreich. = Gutachten und Studien, 2009, No. 7 /Johannes Calvin zum 500. Geburtstag/, 27–43.

- SZÖGI 2015 = PATYI Gábor – SIMON Zsolt – SZABÓ Miklós – SZÖGI László – VARGA Júlia: Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1867–1890/Ungarländische Studenten an wiener Universitäten und Hochschulen 1867–1890. Szerk. és a bevezetőt írta: SZÖGI László. Bp., 2015. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 22.)
- TÓTH 2013 = TÓTH Gergely: Lichtenstein rabbi útja. (<http://www.izrael-immanuel.net/dokumentumok/Lichtenstein%20rabbi%20%C3%BAtja.pdf>).
- UJVÁRI 1929 = Ujvári Péter (szerk.): Magyar zsidó lexikon. Bp., 1929.
- V. F. 1902 = V. F.: Nekrológ – Venetiáner Sándor 1853–1902. = PEIL 45 (1902) 11. sz. (március 16.) 171–172.
- VAJS 1999 = VAJS Tibor: A szefárdi és askenázi közösségek. = Oroszlány: „Közelebb Egymáshoz” Alapítvány (Tatai Református Egyházmegye Tanulmányi füzet, 1.).
- VENETIANER 1877 = VENETIANER Sándor: Apologetikai adalékok az összehasonlító vallástudomány mezejéről. = Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező 8 (1877) 11–12. sz. (november-december) 467–483., 9 (1878) 7. sz. (július) 286–301., 8–9. sz. (augusztus-szeptember) 325–337.
- VENETIANER 1878 = VENETIANER Sándor: A cseh és morva evangéliumi hívek mint lettek nagyobbára helvét hitűekké. = Evangéliumi Protestáns Lap 18778. január 4. 7–8.
- VENETIANER 1884/89 = VENETIANER Sándor (komm.): Ézsaiás próféta könyve (1–10). = Gyakorlati bibliamagyarázatok 4 (1884) 21–80, 161–198.; Uő: Ézsaiás próféta könyve (11–17). = Gyakorlati bibliamagyarázatok 9 (1889) 275–320.
- VENETIANER 1886a = VENETIANER, A.: Zum Zeugnis. Offener Brief an den Ehrwürdigen Herrn J. Lichtenstein, Bezirksrabbiner zu Tápió-Szele in Ungarn, als Widerhall zu seinem „Mein Zeugnis”, Wien, Verlag des Autors.
- VENETIANER 1886b = VENETIANER, A.: Unser Frohnleichnamfest. Predigt, Triest: Selbstverlag von A. Venetianer.
- VENETIANER 1888 = VENETIANER, A.: In Kischinew. Bei Rabinówitsch, Wien: Verlag des Autors. (rövidítve angolul is megjelent)
- VENETIANER 1890 = VENETIANER Sándor: Napló (1890. augusztus 28. – okt. 14.; 1898. febr. 1. – márc. 31.) = Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtára, Kézirattár, 3752. sz. kézirat, p. 28
- VENETIANER 1900 = VENETIANER Sándor: Az új Ó-szövetség. Összehasonlító bibliai tanulmány a brit- és külföldi Biblia-társulat által 1898. évben kiadott magyar protestáns tudósok munkája: „Ó-szövetség, – az eredeti szöveggel egybevetett és átdolgozott kiadás” alapján, Engel Lajos Könyvnyomdája, Szeged, 1900.
- ZOVÁNYI 1977 = Zoványi Jenő – Ladányi Sándor, Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon, Budapest.

SUMMARY

TIBOR VAJS

Sándor Venetianer – a real reformed priest

The study shows the special career of Sándor Venetianer (1853–1902) a reformed priest, a theologian, and a missionary by using specialist literature, documents stored in church archives, his diaries and his printed works. Born as a son of Albert Venetianer a Jewish rabbi but at the age of 20 he confronted his father and turned to reformed faith. He learned to be a reformed priest in Vienna, Basel and Debrecen, and between 1878 and 1902, he worked as a priest in multinational settlements (Pancsova/Pantschowa, Újsóvé/Neuschowe, Rohrbach, Trieste). In Trieste, in the seaport of the Habsburg-monarchy, he paralelly used the Hungarian, German, Italian, Deutsch and French languages in his work. He took part in the translation work of the new reformed Hungarian Bible, which was published in 1908. All of his three sons became reformed priests but all of them died very early. His younger brother Lajos Venetianer (1867–1922) was a scholarly rabbi and a well-know historian who wrote the history of the Hungarian Jews.

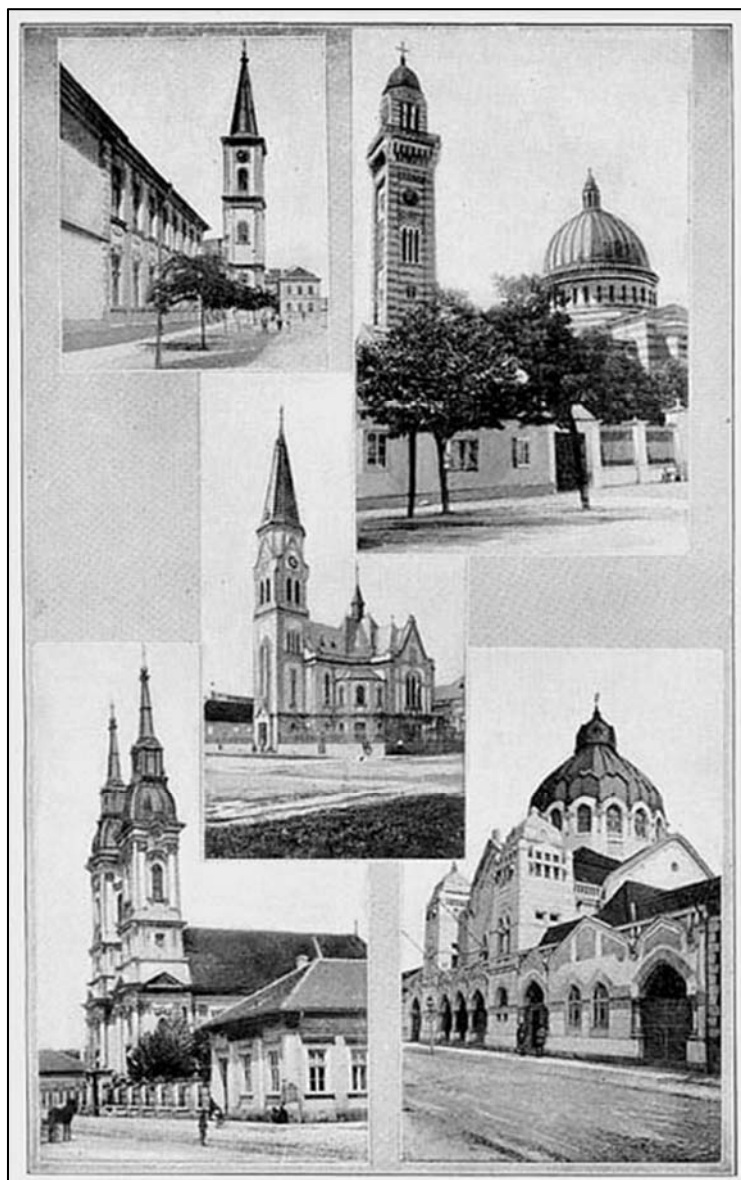
KÉPEK

2. kép: *Pancsova*

1. *Darányi-rakodópart és kikötő.* 2. *Ferencz József-tér a városházával.* 3. *Gimnázium.*
4. *Ferencz József kaszárnya.* 5. *Felső kereskedelmi iskola.*

(Forrás: BOROVSKY 1911)

3. kép: Pancsova – templomok

1. Római katolikus, 2. felsővárosi görögkeleti szerb, 3. evangélikus, 4. belvárosi görögkeleti szerb, 5. izraelita. (Forrás: BOROVSKY 1911)

4-5. kép
Újsóvár

E két képeslapot Póth
Béla bocsátotta rendel-
kezésemre.

A takácsi takács céh 1821-ben kiadott artikulusai

FOLYÓIRATUNK JELEN SZÁMÁBAN Takácsi község XVIII–XIX. századi iparosait, kereskedőit és más nem földművelő foglalkozású lakosait tartalmazó adattárban számos takácsmester szerepel. Ők a későrendi korszakban helyi szervezetet hoztak létre. A községben ugyanis a XVIII. században két céh alakult: a takácscéh és a bognár-kovács vegyes céh. Takácsiban a takácscéh az ugodival, vaszarival egy időben, 1743-ban kapott céhartikulust.¹ Új artikulusait 1821-ben adták ki. A céh évszám nélküli ládáját a pápai Esterházy Múzeum őrzi.² A takácscéh mellett egy bognár-kovács vegyescéh is működött, amely artikulusait 1714-ben kapta, dokumentumai az 1821–1892 közötti időből maradtak fenn.³ A bognármesterek 1780-ban önállóan kértek és kaptak céhprivilegiumot. A vegyes céh új privilegiumát a király 1820-ban adta ki.⁴

Legtöbb mesterembert a pápai céhek tömörítették. Pápán a XVIII–XIX. században mintegy két tucat céh működött: az egyes szakmákat az asztalos, ács, bognár, borbély, csapó, csizmadia, fazekas, gombkötő, harisnyakötő, harisnyaszövő, irhatímár, kalapos, kádár, mészáros, molnár, ötvös, pék, posztókészítő, süveges, szabó (vásárműves), szűcs, szűrszabó, takács, tímár, varga (cipész) céh, továbbá több vegyes céh fogta össze. Tudunk például ács-cserepező-kőfaragó-kőműves, kovács-lakatos, mészáros-tímár, továbbá tímár-tobak vegyes céhről is.⁵ A pápai takácscéh is 1743-ban kapott artikulust, de ez egy korábbi megújítása volt, ugyanis a céh már 1613-ban is működött, ami azt jelenti, hogy a takácsi és környékbeli takácsok az önálló céh megalakításáig a pápai céhtestülethez tartoztak.

¹ BARTÓCZ József: A kézművesipari struktúra kialakulása Veszprém megyében a XVI–XIX. században. = A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményeiből 15. 1980. 219.

² ÉRI István (szerk.): A magyarországi céhes kézműipar forrásainak katasztere II. Bp., 1975. 220.

³ BARTÓCZ 1980. 219.

⁴ ÉRI 1975. II. 220.

⁵ BARTÓCZ 1980. 217–218.

A takács céh a helytartótanács rendeletére 1821-ben újjátarta meg régi privilégium-levelét. Az eljárás során kiadott új artikulusok szövegét központilag dolgozták ki, ki-nyomtatták, s csupán az adott céhre vonatkozó adatokat írták be tintával. A céhartiku-lusok a kontárok és a piaci verseny kizárásával, megszabott árakkal garantálták a mes-terek tisztességes megélhetését, az utánpótlás felnevelését.

Az inas 3 év elteltével lett legény, a legénynek legalább 3 évig kellett vándorolnia, míg elkészíthette remekét és az előírt díj befizetésével felvették a mesterek közé. A céh ügyeit a negyedévente tartott céhgyűlésen intézték a céhmester vezetésével, a céhbiz-tos felügyeletével. A tisztújítást (céhmester, céhalmester választását) a kiváltságlevél kiadása napján tartották. A legényeknek megtiltották a külön szervezetbe tömörülést és pecsét használatát. Az özvegyeknek lehetővé tették, hogy férjük mesterségét hozzá-értő legény alkalmazásával folytassák. A céh távolabb élő tagjait felmentették a rend-szeres gyűlésre járás kötelessége alól (évente egy ülésen kellett csak részt venniük). A mesterek ügyes-bajos ügyeiben a levelezést a céh végezte, az egyéni levelezést tiltották.

A céh vagyonát (privilégiumleveleket, pecsétet, jegyzőkönyveket, számadásokat, különféle iratokat; pénztári bevételeket stb.) a céhládában tartották. Felnyitása csak a céhmester, céhalmerter és céhbiztos jelenlétében történhetett, hiszem a zárát 3 kulcs nyitotta. A céhartikulusok tartalmát már a felszabaduló inasoknak is megmagyarázták, s a céhgyűléseken évi rendszerességgel felolvasták. A privilégiumot, a számadásköny-vet a cégtagok kérésre megtekinthették.

A céh nemcsak a termelés, értékesítés, megélhetés biztonságát szavatolta, hanem a valláserkölcsi normákat is érvényesítette; kisebb ügyekben bíraskodott, s gondoskodott a szegények, özvegyek és árvák ellátásáról, és tagjainak tisztességes eltemetéséről is.

A takácsi céh artikulusai az 1930-as nagy tűzvész oltásakor megsérültek, de bádog-tokja megvédte a pusztulástól. Később a Takácsiból Tétre elszármazott *Németh Sándor* csizmadiamester őrizte a dokumentumot, akinek özvegye *Hujber Lászlónak* ajándé-kozta azt.⁶

Jelen közleményben a privilégium bevezető és záró részét mellőzve, annak csupán érdemi részét (az artikulusokat) tesszük közzé. A szöveget modernizálva közöljük. Az eredetiben a *c* betű helyett gyakran *cz*-t használtak (*czéh*, *czikkely*), az ige előtt álló igekötő, az összetett szavak esetében a különírás volt a jellemző. A közneveket rend-szerint nagy kezdőbetűvel írták.

⁶ Ezúton köszönöm *Hujber László* téti lakosnak, hogy a céhprivilégium fotózását, felhasználását lehetővé tette, munkámat önzetlenül segítette.

Salzburg, 1821. augusztus 17.
A takácsi takács céh újonnan kiadott artikulusai

Első cikkely.

Az inasokról.

A' kik valamely mesterség tanulására szándékoznak, akármely törvényesen bevett valláson legyenek, az inasságra különböztetés nélkül felvétetessenek. Minekelőtte valaki a' céhbéli gyülekezetben inasnak béirattathatik, szükséges, hogy azon mesternél, a' kihez beállani kíván, hat héti próbát tegyen. Ha ezen próbaidőnek eltöltével a' mester alkalmasnak találja, és ha e' mellett az olyatén ifjú keresztlő levelét, vagy születése helyéről egyéb hiteles tanúbizonyosságait előterjeszti, azon esetre pedig, ha földesurasági hatalom alá tartoznék, ugyan földesurának engedelmét is megmutattya: tehát e' szerént a' céhláda felnyitásával valóságos inasnak bevétetik, mely alkalmatossággal a' felvett inas az említett keresztlő, vagy egyéb származásbeli, úgy szinte, ha jobbágy volna, elbocsátatásáról szóló tanúlevelét a' céhláda bétenni, és az inasságra való felvételéért egy forintot, 20 krajcárokat fizetni tartozik. Ha az inasságra kívánczó földesurának engedelmét ki nem nyerhetné, ezeránt az illető felsőséghez folyamodhatik.

Második cikkely.

Óvásépnt (cautiot) vagy kezességet csak akkor lehet kívánni a' szegődő inastól, ha ezen bátorság szerzése módja a' céhnél annak előtte is szokásban volt.

Harmadik cikkely.

Az inas e' következő mesterembereknél, úgymint ezen céhbéli takácsoknál három esztendeig tartozik egy folyamotban⁷ tanulóképpen megmaradni. Ne merészellye azalatt mesterét akármely szín alatt elhagyni, vagy éjjelenként kimaradni, 's csavarogni, hanem mindenekben úgy visellye magát, valamint egy becsületes, jó erkölcsű, 's iparkodó ifjúhoz illik; mindenkor hív, szorgalmatos, és engedelmes legyen. Ellenben a' mester is jó móddal bányon az inassal; ne fogja többet a' házi munkára, mintsem a' mesterség tanulására, –

⁷ értsd: egyfolytában

inkább mint jó atya a' háznál, és jó tanítómester a' hitbéli vallásban, az erkölcsiségben, a' mesterség, vagy kézi műnek minden részeiben szorgalmasan oktassa. Az inasok a' tanulásra meghatározott időnél tovább ne tartóztassanak, hacsak némely körülmények,⁸ a' komisszárius,⁹ és céhnek megítélése szerint, az időnek hosszabbítását, vagy kurtítását nem javasolják. Valamint a mester, úgy legényei, és cselédjei is, emberségesen bánnyanak az inassal.

Negyedik cikkely.

Ha az inas elegendő, és a' céhmesternek előre tudtára adandó ok nélkül a' tanítómesterét elhagyná, de két, három nap múlva ismét visszatérne, 's jobbításának jeleit adná, büntetés gyanánt minden elmulasztott napért, egy héttel tovább tartozik inaskodni; kezesei mindazonáltal ez esetben semmi elégtételre nem köteleztetvén.

A' midőn pedig helyes ok nélkül hosszabb ideig maradna el, 's jobbításához reménységet nem nyújtana, vagy ha külföldben is illetlenül viselné magát, a' vagy éppen hűségtelenségről győztetné meg; akkor mestere által a' céhnek, ettől azután a' helybéli előjárásnak, annak elcsapattatása, megítélése végett adattassék fel.

Az óváspénz a' megbizonyított hűségtelenség esetében a' céhládába tétesék, 'a honnan a' tanítómesternek, a' mennyire kárát megmutattya, kiadattatik, hogy a' kezesnek visszajárul.

Ötödik cikkely.

Ellenben az inasnak oka lévén tanítómesterét elhagyni, eztet elszökés nélkül a' céhmesternek, vagy komisszáriusnak akár maga, akár keze által bejelenteti, – kik úgy találván a' dolgot, a' panasztevő inast azonnal más tanítómesterhez fogják rendelni, a' hol az hátra levő inasidejét kitölthesse. Hogyha pedig azon előbbeni mester szokás szerint a' tanulásért fizetendő summát már egészen kezéhez vette volna, abból az illető részt a' másik tanítómesternek átadni köteleztetik.

⁸ értsd: körülmények

⁹ Az eredetiben mindenütt: *Kommissarius* = *comissarius* (latin) = biztos, itt: céhbiztos, a céh működését felügyelő személy.

Hatodik cikkely.

A' tanításbérnek meghatározása, a' hol ezt a' mester az inastól megkívánná, a' céhkomisszáriusra, és a' helybéli eljáróságra hagyattatik, úgy mindazonáltal, hogy az húsz forintnál többre soha ne mennyen. Egyéberánt minden tanítómester iparkodjon inasát mentől előbb annyira vinni, hogy az élelmét meg szolgálhassa.

Hetedik cikkely.

Ha a' mester meghalálozván, inast hágy maga után, ki a' tanulásidejét még ki nem töltötte, a' céh azonnal fontolóra venni tartozik, ha vallyon az inas, a' mesterségét folytató özvegynél meghagyattathatik-é, vagy más mesterhez adattassék? Meghagyattathatik akkor, ha az özvegynék a' mesterség vezetéséhez értelmes legénye vagyon, hanem akkor is oly móddal, hogy azon inas a' tanulásidejét a' céh vagy más mesternél fejezze bé szokás szerént tizennégy nappal, vagy négy héttel az özvegynél kitöltött tanulásidején fölül, azonban az inasbér egészen az özvegynék engedtessék.

Nyolcadik cikkely.

Mihelyest az inas a' tanulásra meghatározott esztendőket kitöltötte, semmi kifogás nem lévén ellene, tartozik a' céh ötöt a' láda felnyitásával, 's az illendő, ama' felfogadásbéli bért, azaz egy forintot, 30 krajcárokat soha felül nem haladó taksának letétele mellett, minden eddig szokásban volt szertartásoknak és visszaéléseknek félretételével, felolvasván, 's megmagyarázván néki az illető rendszabásokat, és ezeknek szoros megtartását szívére kötvén, felszabadítani és mesterlegénnyé tenni. Minden abbéli felszabadítások a' céh protokollumába¹⁰ irattassanak, 's a' legény számára a' szabaduló levél annak rendje szerént elkészíttessék, mely eredeti valóságában a' céhládaiba tétetik.

Kilencedik cikkely.

A' mesteremberek' fiai az inas esztendőkre nézve semmi jeles különbséggel ne bírjanak, csak abban lehet nékiek kedvezni, hogy felfogadtatások, és felszabadítások alkalmatosságával fél táksát¹¹ fizessenek.

¹⁰ protokollum, protocollum (latin) = jegyzőkönyv

¹¹ helyesen: *taksát*, értsd: díjat; a céhek esetében országosan bevett gyakorlat volt, hogy a mesterek fiainak az előírt különféle díjaknak csak a felét kellett fizetniük

Tizedik cikkely.

A' mesterlegényekről.

A' mesterlegény, akár mester fia legyen, akár idegen, hogy a' mesterségre juthasson, a' szükséges vándorlást előbb megtenni tartozik, a' kézi művére szolgálható külömbféle bővebb esméreteknek és szükséges tapasztalásnak megszerzése végett, mely vándorlását legalább három esztendeig folytatni köteleztetik. Minden legénynek eredeti keresztelő, vagy származásbéli, úgyszinte szabaduló levelei mindaddig a' céhládába[n] tartattatnak, még az illető előjáróság, vagy céhnek tanúság tételével meg nem mutattya, hogy más céhbe állani kíván; azért ha valamely legény a' fellebb kiszabott mód szerént a' vándorlásra indulni akar, és földesurának vagy törvényes előjáróinak ebbéli engedelmét elől mutattya, (amely néki ha valami csin[y], 's gonosztette, vagy adóssága miatt akadályt nem szenved, meg nem tagadtathatik) akkor a' céh ama' leveleket hiteles párban, a' szokott céhbéli aláírás alatt mértékletes taksának, úgymint harminc, vagy az írás mennyiségéhez képest negyvenöt krajcároknak fizetése mellett tartozik a' legénynek kiadni, hanem csak egyszer, kivévén, ha ő ezeket csupa történetből a' maga gondolatlansága nélkül elvesztette volna.

Azonkívül a' céh köteleztetik ugyanazon legénynek a' magaviseletéről 's mesterségében való jártasságáról szóló tanulólévelet is ingyen kiszolgáltatni. Ezen utóbbi Tanúlevél (Kundschaft)¹² ilyformán adattassék:

Mi, céhmester és egyéb céhbéli...mesterek,...városában ezeknek erejével tudtára adjuk; hogy e' jelenlevő levelünket előmutató...legény, ki született... ..esztendő, ...termetű, ...hajú, nálunk itt ... városában ... esztendeig ... hétig a' mesterségben dolgozott legyen, és ezen időközben magát serényen, híven, csendesen, békésen 's becsületesen viselte, a' mint egy mesterlegényhez illik.

Melynek bizonyását tehát, néki kiadni méltónak ítéltük, közönségesen, 's egyenként megkérvén mestertársainkat, hogy őtet céhbéli szokásink szerént elősegíteni, 's a' mennyire kívántatik, gyámolítani ne terheltessenek.

*P. H.*¹³

*N. N. céhmester*¹⁴

N. N. mester, kinél dolgozott.

¹² Kundschaft (német) = itt: tanulólével, bizonyítvány (régiesen: bizonyáglevél); különben tényleges jelentése: vevőkör, tudomás, felderítés

¹³ pecsét helye

¹⁴ céhmester: a céh vezetője

A' midőn a' vándorló legény ezen bizonyágleveleit azon helyben, a' hol magának munkát keres, a' céhnél illendőképpen bemutatatta: a' legény nélkül szűkölködő mesterek ötöt annak módja szerint befogadni kötelesek. Ha a' legény a' fentérdeklett keresztelő, és szabadulólevelét történetbül¹⁵ elvesztené, elégséges légyen néki ama', a' valóságos mesterlegény létéről szóló bizonyáglevél is (Kundschaft), hanem e' nélkül a' céh, vagy más mester ne merésze[!]lyen valamely vándorló legényt akár felfogadni, akár másképpen elősíteni húsz forint büntetés alatt; hacsak a' legény letett hitével, vagy az illető céhnek és előjárásának bizonyágával annak valóságát meg nem mutatta; de erre nézve, ha a' hit letétetik is, mindenesetre szükséges levelezés által azon előjárósággal értekezni. Az érdeklett húsz forintban való büntetést csak egyedül a' helybéli előjárók a' körülállások szerint vagy egészen, vagy részént engedhetik el.

Tizenegyedik cikkely.

Minden mesterlegény köteleztetik vándorlását három esztendeig szakadatlanul folytatni. Ha azalatt fontos okokbul, úgy mint súlyos nyavalyája, vagy szülőinek véletlen halála miatt, hazafordulni kénytelenítetne, megkívántatik, hogy annakutána az akadályok megszűnván, vagy dolgait elrendelvén, a' hátralevő idejét a' vándorlásban kitöltse, az e' részben való elengedés helybéli előjáróság bejelentésére egyedül a' Magyar Királyi Helytartó Tanácsot illetvén.

Tizenkettődik cikkely.

Vándorló legény, mihelyest valahová elérkezik, azonnal a' szállóhelyre (Herberg)¹⁶ mennyen, vagy ha ilyen nem találatnék, legfellebb másnap a' céhmesternél, vagy ennek jelen nem létében az öregebb mesternél megjelennyen, 's munkát kérvén, az ajánlott műhelyt vonakodás nélkül elfogadja. Béállván a' munkába, mindenekelőtt a' keresztelő, és szabaduló levelek' másait, azon kívül az utolsó munkahelyéről szóló céhbéli levelét (Kundschaft) gondviselés végett a' céhládába adni tartozik.

Ha a' legény egy ideig itten szolgálván, tovább akar vándorolni, minekutána mesterének az alább megírt rendelkezések szerint a' munkát felmondotta,

¹⁵ értsd: történetesen

¹⁶ helyesen: Herberge (német) = szállás, otthon

's az előjáróság engedelmét is kikérte, tehát a' céhmester, ha a' legény gyanúba, vagy adósságba nincsen, nemcsak a' céhládába tétetett tanúleveleket, hanem az helyben töltött munka 's tapasztalt magaviselete felől új céhbéli tanúlevelet is ingyen köteleztetik kezéhez adni. Munka nem akadván, ugyanezen környülállást az illető céhmester az előbbi céhbéli bizonyságlevélre feljegyezze.

Tizenharmadik cikkely.

Tilalmaztatik minden legénynek az előjárók által megvi[z]sgálandó ok nélkül fél esztendei felmondás előtt a' mestere műhelyéből kiállani, hanem ha oka az előjáróság által elégségesnek találtatik, tizennégy napi felmondás mellett mesterét elhagyhattya. Ellenben a' mestereknek nem szabad időközben kények szerént a' legényeken kiadni.

Tizennegyedik cikkely.

A' céhmester a' komisszáriussal egyetemben, nemkülömben a' helybéli előjárók, különös környülállásokban megengedhetik a' vándorló legényeknek, hogy rendkívül is valamely mesterhez beállhassanak, kiváltképpen olyanokhoz, a' kikhez a' legények magok szegődni óhajtanának.

Tizenötödik cikkely.

Kinek-kinek a' mesterlegények közül szabadságában áll valamely uraság szolgálattya lépni, hanem ha utóbb az illetén legény a' mesterségre jutni kíván, szükséges, hogy nem csak azon uraságtól a' maga jó viselete felül tanúlevelet hozzon, de az utolsó, t. i. amaz uraság szolgálattya való általmenésekor kapott céhbéli bizonyságlevelét is előmutassa, hogy ebből által lehessen látni, ha netalán azon mestert, kinél utolyára szolgált, megkárosította, a' vagy valami csín[y] miatt elbocsátatotta volna.

Tizenhatodik cikkely.

Minden mesterlegények bizonyos estvéli órákor, valamint minden városban szokásban vagyon, hazatérjenek, annál inkább éjjelenként ki ne maradjanak, mérsékletes, a' céhládába befizetendő pénzbéli büntetés fenyítése alatt. Ha pedig a' mester valamely ezen rendelést általhágó legényét a' fertály esztendei céhbéli gyülekezetben fel nem adja, hasonló büntetés alá vétessék.

Tizenhetedik cikkely.

Senki a' legények közül az úgynevezett korhely hétfőn (blauer Montag),¹⁷ vagy más dologtevő napokon ne merje a' munkát elkerülni, fél, vagy a' környülállások szerint egész heti bérének vesztesége alatt, melyet a' mestere kifogni, 's a' céhládába adni tartozik, némely részét belőle az elhenyelt időhöz képest visszakapván.

Ha a' mester az illetén korhelykedés miatt a' legényét a' céhnél fel nem adja, az azon legényt külömben illető büntetést duplán fizesse. Egyéberánt a' legények az efféle többszöri általhágás esetében keményebb büntetéssel is illettessenek.

Tizennyolcadik cikkely.

Valamint a' mestereknek tilalmaztatik a' kéziművek árát közértelemmel kények szerint felcsapni,¹⁸ úgy a' legényeknek sem szabad a' mesterektől megkívántató bér eránt egymás között össze beszélleni. Ilyetén legények mind¹⁹ lázítók az érdemlett keményebb büntetéseket nem fogják elkerülni.

Tizenkilencedik cikkely.

A' mesterlegények magok között különös szövetséget nem tehetnek, sem közönséges pecsétet nem tarthatnak; a' hol tehát ilyen pecsét még szokásban volna, a' véle való visszaéléseknek eltörülésére a' legényektől elvettettétvén, a' céhládába rekesztessék. Azon pénz, melyet a' legények a' fertály esztendei céhbéli gyülekezetekben a' beteg, vagy vándorló legények számára, a' vagy más

¹⁷ blauer Montag, Blaumontag (német) = kékhétfő, korhely hétfő, heverdelnap, tréfásan: szent heverdelnap; a hatóságok által tiltott, de a mesterlegények által még a XIX. században is gyakorolt középkori (XIV. századi) eredetű jogszokás, hogy bizonyos hétfői napokon pihentek, ettek-ittak, mulatoztak. Német nyelvterületen a vízkereszt utáni hétfő (farsanghétfő) volt az év első pihenőnapja. Később általánosabb értelemben, a vasárnapi munkaszünet önkényes meghosszabbítását értették alatta. A pápai szűrszabók 1768. évi artikulusai pl. így rendelkeztek: „az Mester Legén dolog tévő Nap ha Koborolni vagy a Méhelben *heverni*, a vagy *Hetfőn* a' mint nevezik *Plobun Montagot* tartani fog először harmintz, másodsor negyven Kraiczarokra az Legények Ládájában tetendőkre büntetessék.” ZSOLDOS Jenő: A *blaumontag* magyar elnevezései. = Magyar Nyelvőr 1965. 1. sz. 109–116. Idézet: 110.

¹⁸ A kézműves mesterségek árait a törvényhatóságok, falvakra és mezővárosokra nézve a vármegyék határozták meg, árszabásaikat XVIII–XIX. században nyomtatásban is kiadták. Szabályozásuk az árak maximálását jelentette, az ettől való eltérést, magasabb árak alkalmazását büntették.

¹⁹ helyesen: *mint*

szükséges célra egyenként legfellegb 15 xr.²⁰ adván, öszve gyűjtenek: a' céhládába különös tartalékba tétetessen. Hogy pedig ezen pénz máshová ne fordítassék, azeránt a' céh vigyázni, és számot adni köteleztetik, mely számadást a' céhmester és komisszárius megvi[z]sgálni, és ha úgy kívántatik, a' helybéli előjáróságnak is bémutatni fogják. Keményen megtiltatik a' legényeknek magokat más helybéli céhekhez lekötelezni.

Huszdik cikkely.

Minden legény a' céh-, és alcéhmesterhez egész tisztelettel és engedelmes-séggel légyen; nemkülömben az önnön maga mestere eránt is, kinek javát ki-telhetőképben előmozdítani igyekezzen. Ugyan a' legények mind a' céhbéli gyülekezetek alkalmatosságával a' mesterekkel öszvejövén; mind egymás kö-zött a' fogadóban (Herberg), mind pedig otthon mestereiknél becsületesen, csendesesen, és híven vise[l]lyék magokat, mivel minden ebbéli általhágás bűn-tetéssel fog járni. A' céhbéli büntetések egyedül csak a' komisszárius jelenlété-ben, ki a' dolgot hivatalbul megvi[z]sgállya, határozthatatnak meg; úgy mind-azonáltal, hogy az ilyen büntetés két forintnál fellebb ne mennyen; nagyobb fenytést érdemlő vétkek a' helybéli előjáróság ítélete alá tartozván. Azon le-gények, kik mesterségeket más helyen az oda való rendelésekhez képest, 's ren-des mesternél tanulták, szinte alkalmatosaknak tartattassanak; a' mi azokról is értetődik, kik idegen tartományból szabaduló, 's magok jó viseletét bizonyító levelekkel jöttek ide. Tilalmaztatik az eddig tapasztalt visszaélés az öreg és új legények között elhatalmazott különböztetésre nézve; azt mégis a' mesterek-nek meghagyván, hogy az értelmesebb legényeknek nagyobb bért adhassanak, és egyet bővebb fizetés mellett mesterséget vezető első legénynek rendelhesse-nek.

Huszonegyedik cikkely.
A' mesterségről általlyában.

Ha a' legény vándorlását elvégezvén, az inaskodó helyeken kívül mester-ségre jutni kíván, mindenekelőtt azon céhtől, melybe kívánczik, a' feltett szándékáruul bizonyságlevelet szerezni, azután ennek előmutatásával azon céh-nek ládájából, melynél felszabadult, az eredeti keresztelő, vagy más szárho-zásbéli, és szabaduló leveleit kivenni, 's amabba beadni tartozik.

²⁰ értsd: krajcárt

Uradalmi hatalom alá tartozván a' legény, ha az uradalmon kívül akar céhbe állani, ugyan földesurának engedelmét is megnyerni köteleztetik, mindezenre pedig szükséges, hogy a' kitöltött vándorlás idejéről tanúleveleit is előmutassa. Továbbol²¹ megkívántatik. Hogy a' helybéli tanácstól a' polgárságot a' mesterség feltétele alatt kikérje,²² vagy az illető földesuraság jóváhagyását megnyerje. Minekutána a' legény mindezeket tellyesítette, és a' céhnek ilendőképpen megjelentette, a' céhbéli cikkelyek előbb néki minden taksa nélkül felolvastatván, okvetetlenül remekelni tartozik.

Huszonkettődik cikkely.

Ámbár a' remekelés oly szükséges, hogy ettől sem a' céh, sem a' helybéli előljáróság a' legényt fel nem szabadíthattya; ha mégis valamely egyéberánt a' mesterségében jártos, és alkalmas legény, vagy szemeinek gyengesége, vagy melybéli²³ 's egyéb ártatlanul esett nyavalyája miatt a' remeket, kivált ha nagyobb erőltetésbe kerül, meg nem teheti; akkor könyörgőlevél által a' Magyar Királyi Helytartó Tanácshoz folyamodván, 's abban az indító okokat hitelen megbizonyítván, ugyanezen Helytartó Tanács a' remekeltetést elengedheti.

Huszonharmadik cikkely.

A' céh fogja elrendelni, hol, mikor, és kinek vigyázása alatt kellessék a' remeket megtenni. Ezen vigyázás színe alatt a' napszámfizetések, vagy evésre, ivásra teendő költségeskedések tilalmaztatnak. Ha a' remekelő legénynek anynyi értéke nem volna, hogy a' szükséges műszereket a' magáéból megvehetné, a' céh tartozik ezeket megszerezni, az abbéli költségeket a' remek munkának eladásával visszavéven.

Huszonnegyedik cikkely.

A' ki a' remeket valamely helyen már megtette, és itten privilegiált²⁴ céhnél valóságos mesternek bévétetett, annakutána pedig a' helybéli előljáróságnak, vagy a' Magyar Királyi Helytartó Tanács engedelmé mellett másutt letelepedni

²¹ helyesen: továbbá

²² értsd: polgárjogot kérjen

²³ értsd: mellbéli; mellbéli nyavalya: tüdőbetegség

²⁴ privilegiált (latinból) = kiváltságolt, kiváltsággal rendelkező

kíván; az nem tartozik többé újonnan remekelni, elég, ha azon előadását az illető céhnek hiteles tanúlevelével megbizonyította.

Huszonötödik cikkely.

Azon legény, a' ki remekét hiba nélkül elkészíti, mesternek bévétettség.

Huszonhatodik cikkely.

A' mester taksája huszonöt forintokból áll, melyet ki-ki, midőn mesterré lépzen, azonnal a' céhládába befizessen. Ez alkalmatossággal az ebéd, vagy uzsonna adások, akár a' maga valóságában, akár pénzzel felváltva meg nem engedtetnek.

Huszonhetedik cikkely.

Mindezen előadott rendszabások, ide értvén a' vándorlás idejét is, a' mesterek fiait, vagy azon legényeket, kik valamely mester özvegyét veszik el, külömböztetés nélkül úgy, mint másokat illetik, 's azért ezek mindenesetre a' mestertaksát is egészen megfizetni tartoznak. A' mesterségnek eladása (értvén a' szükséges eszközöket és szereket) a' vagy mester leányát, vagy özvegyét házastársul vevő legénynek általengedése, szabad egyezésre bocsáttatik; hanem az olyatén vevő, vagy általválloló,²⁵ ha a' mesterségét valóságosan gyakorolni kívánja, az ahhoz megkívánandó just²⁶ magának annak rendje szerént megszerezni tartozik.

Huszonnyolcadik cikkely.

A' céhnek szabadságában áll egy-két vidéki mesterembereket, a' szomszédságból, de csak egyenként, és semmiféle szín alatt többekre ki nem terjesztendő filialis szövetség²⁷ gyanánt fél mestertaksának letételével a' maga kebelébe felvenni; csakhogy azon vidéki a' remektétel által magát alkalmasnak lenni megmutassa. Az eképpen bevett vidéki mesteremberek a' szokott pénzbeli járandóságot (Auflag-Geld),²⁸ de csak egyedül két forintig esztendőnként a' megrendelt napon a' céhládába befizessék; ha elmulasztják, kétannyiba büntetessenek.

²⁵ értsd: általvállaló

²⁶ jus (latin) = jog

²⁷ értsd: leánycéh

²⁸ Auflag-Geld (német) = céhgyűlési díj, éves tagdíj

Huszonkilencedik cikkely.

A' mestereknek és legényeknek kötelelességeiről.

Mivel minden jól elrendelt társaságban az isteni tiszteletet fő kötelességnek kell tartani; tehát a' keresztény katolikus valláson lévő mesterek és legények mindnyájan, az előrebocsátandó bémondásra, a' szokott fertályesztendei,²⁹ vagy kántormisére díszes ruhában megjelennyenek; a' ki elegendő, a' céhmesternek előre tudtára adandó ok nélkül, csak az evangéliom után jönne, vagy éppen meg nem jelenne: első esetben ugyan a' mester húsz; a' legény tíz; másodszor amaz negyven, ez húsz xrok fizetésében büntetessék. Ez egyedül a' római katolikusokról értetődven, azokra, kik más törvényesen bevett, vagy megtűrt valláson vagynak, nem tartozik. Ha ezen ájtatosság, vagy az esztendőnként szokás szerént tartandó úrnapi processio³⁰ alkalmatosságával, melyhez minden katolikus céhbéliek egy legény által könnyen vihető zászlókkal mulhatatlanul megjelenni tartoznak – valamely mester, vagy legény illetlenül viselné magát, mérsékletes két forintig való pénzbeli fizetéssel büntetessék, vagy ha keményebb fenytést érdemelne, a' helybeli elöljáróságnál adattassék fel.

Harmincadik cikkely.

Mivel a' mesterembernek a' maga, és házi familiája élelmét a' mesterségnek folytatása által kell keresni, senkinek szabad nem lészen a' legényeket más mestertől elidegenítvén magához vonni, az okozott kár megtérítésének büntetése alatt; mely eránt az illető mester, ha több mint két forintokban károsított meg, a' helybeli elöljárósághoz folyamodhatik. Továbbot³¹ egy mesternek sem szabad érkezett vándorló legényeket magától felfogadni, egyéb ha ez a' tizenegyedik cikkely szerént különös környüállásokban megengedtetik; hanem azoknak minden részrehajlás nélkül való, 's rendes elosztogatások, a' céhmesternek a' céhnél fennálló szokáshoz képest, hagyattatik meg.

Harmincegyedik cikkely.

Egyik mester vagy ennek legénye a' másiknak [a] munkáját ócsárolni, 's az által a' vevőket magához vagy mesteréhez hódítani ne merészellye, különben a' mester ugyan két, a' legény pedig egy forintban büntetessék; vagy a' dolog

²⁹ értsd: negyedévenkénti

³⁰ úrnapi processio (magyar-latin) = úrnapi körmenet; a körmeneten a céhek zászlóik alatt meghatározott sorrendben vonultak fel

³¹ helyesen: továbbá

mivoltához képest, a' helybéli előjárók által, az egész kárnak megtérítésére vonattassanak. Ezen rendelés kiterjesztetik azon esetre is, ha valaki mestertársát a' mesterség folytatására vagy műveinek eladására fogadott boltyából kiűzni fortélykodik. Mivel minden mesterek egymás között egyenlő jussal bírnak, a' mesterség folytatásában senki bizonyos helyre, vagy munka nemére nem szoríthatatik.

Harminkekettödik cikkely.

A' mely helyen céh vagy, ottan az abba bé nem kebeleztet mesteremberek (Stöhrer)³² nem szenvedtetnek, kivéven azokat, kik felsőbb engedelem mellett eddig is ottan tartózkodtak.

Harmincharmadik cikkely.

Valamint a' külső mesterembereknek szabad a' közönséges vásárokbá megjeleni, 's műveiket az egész vásáridő alatt árulgatni, úgy ellenben semmiképp meg nem engedtetik, hogy azon vidéki mesterek a' helybélieknel szinte találkozó³³ portékákat a' vásáron kívül is áru[l]lyanak; vagy mesterségeket nyilván, a' vagy alattomban, legényekkel, a' vagy azok nélkül űzhessék.

Harmincnegyedik cikkely.

Ha a' mester vagy legény valami illetlenséget követne vagy a' céh[e]t megkárosítaná: senki se merje őtet azért szóval vagy írással megtámadni, 's gyalázni; annál kevesebbet fellázításra ne vetemedjen, az e' részben hozott büntetés fenyítéke alatt, hanem a' helybéli előjáróknak a' dolog bejelentetvén, mindnyájan ennek elítéltetését csendesesen elvárják. A' céhnek kötelességében állván mestertársaikat minden alkalmatossággal elősegíteni, ha nagyobb katonai, 's más efféle a' közszolgálatot illető munkák akadnának; ezeket a' mesterek között kinek-kinek erejéhez képest igazságosan kiosztani tartozik. Többnyire a' céh gondoskodását oda is fordítsa, hogy szegényebb sorsú mestereknek vagy legényeknek, kik megbetegedvén, a' magok és házi népeik' élelmét nem kereshetik, a' céhládából sikeres segedelmet nyújtson, úgy mindazonáltal, hogy a' beteg meggyógyulván, 's házi környülállásait jobb karba hozván, a' kölcsönvett summát a' céhládaiba visszatérítse.

³² Stöhrer, Störer (német) = zavaró, rendbontó, itt: céhen kívüli; a kontár = Pfuscher

³³ értsd: található

Harmincötödik cikkely.

Ha a' megbetegedett mesternek egy legénye sem volna, a' céh oly rendelkezést tegyen, hogy néki a' mesterség folytatására a' többi mesterek, rendre az öregebbeken kezdvén, egy legényt nyolc napra által engedjenek, mindaddig, míg valamely vándorló legény érkezvén, hozzá adattathatik, azon esetet kivévén, ha az olyan mester ragadós nyavalyában³⁴ feküdne.

***Harminchatodik cikkely.
A' céhbéliek temettetéséről.***

Valamely mester, legény, inas, vagy a' mester felesége, vagy gyermeke meghalálózván, ennek temetésére minden mesterek és legények megjelenni tartoznak; ha pedig a' céh számosabb lévén, temetés gyakran történne, nehogy ezáltal a' mesteremberek munkájuktól igen visszatartóztassanak: részenként egymást felváltva, a' helybéli eljáróság által meghatározandó mód szerint köteleztetnek ezen utolsó tisztelet megtételre. A' mester, ha ebbéli kötelességét elmulasztja, húsz, a' legény tíz xrokban büntetetik.

***Harminchetedik cikkely.
Az özvegyekről.***

Az özvegy, férjének halála után a' mesterséget szintűgy folytathatja, 's annak vezetésére magának egy értelmes, jó erkölcsű legényt választhat; ha az özvegy maga ilyent nem talál, az ő kérésére a' céh tartozik alkalmas mesterségvezető legényt hozzája rendelni. Ha az özvegy a' mesterségen kívül megférjhez, annak folytatására való jussát azonnal elveszti, a' midőn pedig a' megholt férjének mesterségén lévő legénnyel lép házasságra, ez annak rendje szerint a' mesterség elnyerésével öszvekapcsolt kötelességeknek eleget tévén, mentől előbb mesternek bévétetessék.

***Harmincnyolcadik cikkely.
A' céhbéli gyülekezetekről.***

Minden privilegiummal³⁵ bíró céh fertály esztendőnként, tehát négyszer egy esztendőben, rendszerént gyülekezetet tartani köteleztetik, melyhez a' helybéli eljáróságtól megrendelt komisszárius mindég meg fog jelenni. Ezen a' komisszárius által bizonyos órára meghatározandó gyülekezetek alkalmosságával a' céh[e]t illető tagok, melyek három hónapok alatt előfordultak, rendre felvétetessenek, 's a' fertály esztendőre járandó fizetés, a' mesterektől ugyan egy forint, a' legényektől pedig tizenöt krajcár a' céhládába beadassék. Ha valamely mester vagy legény illetén a' céhbe való megjelenését törvényes

³⁴ értsd: fertőző betegségben

³⁵ privilegium (latin) = kiváltság

ok nélkül elmulasztja, amaz a' céhládába fizetendő két forintokkal, ez egy forinttal büntetessék. A' rendkívül való esetek, körülállások úgy kívánván, más különös gyülekezetek is tartathatnak, de a' céhkomisszárius tudta, 's helybenhagyása nélkül sohasem.

Harminckilencedik cikkely.

Ha valamely mester vagy legény a' maga ügyét különös gyülekezetben felvételni kívánna, aztat a' céhkomisszáriusnak előre teendő jelentése mellett ki nyerheti, hanem ezen esetben a' mester öt, a' legény két forintokat tartozik taksa gyanánt a' céhmesternél előre letenni, a' ki ezen pénzt annak idejében a' céhládába bé fogja adni.

Negyvenedik cikkely.

A' különböző céhek között fennforgó egyenetlenségek a' helybéli előljárásság végzése alá tartoznak. Ha pedig ugyanazon céhbéli mesterek és legények között panasz támad, ez a' céhbéli gyülekezetben vétetessék fel, mely alkalmatossággal mind a' panaszt tévő, mind a' panaszlott fél, ülő székeikről felkellyenek, 's a' céhláda mellé állván, a' dolgot tisztességesen, 's illendőképpen terjesszék elő, ennekutána a' céh az előadott panaszt a' törvény és igazság szerint intézze el; a' mely rész a' céh végzésével meg nem elégszik, annak szabadon marad a' helybéli bíróság eleibe folyamodni.

Negyvenegyedik cikkely.

A' céhbe befogadott vidéki mesteremberek nem kötelesek minden fertályesztendei gyülekezetben megjelenni, elég ha esztendőnként egyszer jönnek, 's azuttal az őket illető járandóságot egész esztendőre a' céhládába befizetik; sőt, ha lakóhelyek a' céhtől kétórányi járásnál tovább esne, a' fizetnivalót személyes megjelenés nélkül is béküldhetik.

Negyvenkettődik cikkely.

Minden, a' mi a' céhgyülekezetben felvétetik, 's elvégeztetik, egy ahhoz értő mesterember, vagy ha ilyen nem taláztatnék, a' céhládából fizetendő illendő jutalom mellett fogadott író által egy valóságos protocollumba³⁶ feljegyeztessen; mely a' céhkomisszáriustól aláíratván, a' céhmesternél tartassék, és minden mesternek, a' ki megtekinteni kívánja, előmutatassék.

³⁶ protocollum (latin) = jegyzőkönyv

Negyvenharmadik cikkely.

A' céh-, és alcéhmesterek választásáról.

A' céh- és alcéhmester választása esztendőnként azon napon, melyen a céh privilegiumát vette, 's valamint máskor a' komisszárius előlülése alatt tartandó gyülekezetben, e' szerént fog véghez vitetődni: Az akkori céhmester, a' céhbéli bévitelekről és kiadásokról való számadását hiteles probákkal³⁷ együtt előterjessze, ezeknek megvi[z]sgáltatása után hivatallyát letévén, a' céhláda kulcsát általadja. Ez meglévén, a' komisszárius három mestert nevezzen ki, kik között az előbbeni céhmester, ha tetemes kifogás nincsen ellene, mindenkor első legyen. Ezen hármak közül már most a céhmester egész tisztességgel, minden versengés és lárma nélkül, a' vokok többsége által választassék, 's ugyan ennek a' céhláda kulcsa kezéhez adattassék. Az alcéhmester szinte így választatván. Ez alkalmatossággal végtére a' céhbéli cikkelyek is felolvastassanak.

Negyvennegyedik cikkely.

A' céhláda legalább két vagy három kulccsal zárattassék, melynek egyike a' komisszáriusnál, a' másik a' céhmesternél, a' harmadik a' hol vagyon, az alcéhmesternél tartattasson.

Negyvenötödik cikkely.

A' céhládába béjött büntetésbéli vagy egyéberánt befolyt pénzek a' céhkomisszárius egytetértésével a' céhbéli szükségekre, 's a' mint fellebb rendeltetett, a' szűkölködő mesterek és legények felsegítésére fordíttassanak; a' mi azon felül marad, a' helybéli előjárásának bjelentetvén, ennek meghatározása szerént vagy közönséges institumokra,³⁸ vagy más szent, a' vagy szűkölködőknek gyámolítására célzó intézetekre fordíttassék.

Negyvhatodik cikkely.

A' céhmester minden fertályesztendei gyülekezet alkalmatosságával az időközben bevett 's kiadott céhbéli pénzekről a' céhkomisszárius jelenlétében számot adni tartozik, és ha ezeránt nehézség akad, minden további tartozástól a' céh részéről felszabadíttatik; külömben a' számadás a' céhkomisszárius által a' helybéli előjáróság ítélete alá terjesztetik.

³⁷ értsd: bizonyítékokkal

³⁸ institutum (latin) = intézmény, szokás, tanítás; itt: közcél

Negyvenhetedik cikkely.

Mivel az egész céh[e]t közönségesen illető dolgokban, a' levelezés más céhekkel csak az egész céhnek hírével, 's nevében történhetik, tehát az ily esetben a' fertályesztendei gyűléseken kívül, 's a' komisszárius tudta nélkül senkinek valamit végezni, vagy az egész céh nevével válaszolni nem szabad. Úgy szinte meg nem engedtetik, hogy valamely mester az ily közönséges céhbéli állapotokban más céhvel különös levelezésbe bocsátkozzon. A' mesterek az előljárásnak különös írásbéli engedelmé nélkül más céhekhez magokat le nem kötelezhetik, 's az ebbéli általhágásokat a' céhkomisszárius az érdemlett büntetés végett ugyan a' helybéli előljárásnak bé fogja jelenteni.

Negyvennyolcadik cikkely.

Hogy a' törvénymegszegés esetében senki magát avval ne menteghesse, hogy ezen rendelkezéseket nem tudta, vagy nem jól értette, szükséges ezekre a' céhbélieket időről időre megemlékeztetni. A' végre a' jelenvaló cikkelyek nemcsak a' fertályesztendei gyűlekezetekben nyilván,³⁹ 's fennszóval fel fognak olvastatni, hanem hiteles párban mindenkor a' céhmesternél is készen tartattnak, és akármely mesternek vagy legénynek, midőn ezeránt tisztességesen jelenteni fogja magát, megolvasás végett ingyen oda adattassanak. Ugyanezen céhbéli cikkelyeket az inasoknak felszabadulások alkalmatosságával szívreható intés mellett jól meg kell magyarázni.

Negyvenkilencedik cikkely.

Valamint tehát ezen fellebb előszámlált cikkelyek által mindazon rendszabások, melyek a mesterségeknek előmozdítására, és jó rendtartására céloznak, [z]sinórmérték gyanánt meg vagynak határozva: úgy ellenben minden annak előtte tapasztalt visszaélések és balvélekedések egészen eltörültsessenek, 's ezeknek visszahozása, a' többszöri rendelkezések szerént, keményen megtiltatik.

FORRÁS: Hujber László *téti lakos gyűjteménye. A takácsi takácscéh artikulusai. Salzburg, 1821. augusztus 17. Fotómásolata a DREL gyűjteményében.*

³⁹ értsd: nyilvánosan

Kisebb közlemények

GRÓF ESTERHÁZY PÁL ÉLETE ÉS HŐSI HALÁLA¹ • Galántai báró és fraknoi gróf

Esterházy Pál 1883. július 28-án, *szombaton este* nyolckor született a pápai kastélyban, szüleinek második gyermekeként. Nővére, Mária² 1882-ben, húga, Franciska³ 1890-ben látta meg a napvilágot. Elemi iskolai és gimnáziumi tanulmányait magántanulónként végezte, érettségi vizsgáját 1901. június 13-án tette le a veszprémi katolikus főgimnáziumban. (Édesapja, Esterházy Móric⁴ (1856–1900) Veszprém vármegyei főispán ezt már nem érthette meg, mert 1900. május 11-én, életének 44. évében váratlanul elhunyt.) 1901/02-ben tanulmányokat folytatott Oxfordban, a következő évben pedig jogot hallgatott egy szászországi⁵ egyetemen. Ő örökölte a pápa-ugodi hitbizomány több tízezer holdját, közepén a pápai kastéllyal, a kegyurasági falvakat, gazdaságokat. Előkelő körökben úgy beszéltek róla, mint kiváló tehetségű, tüneményes fiatalemberről, aki előtt fényes jövő áll, és kiváló partinak számít. Megnyerő egyénisége, daliás, atléta termete, alapvetően jó természete a főúri társaságok kedvelt

1. kép A gróf mint huszárfőhadnagy
(Emlékkönyv, 1923)

¹ A gannai családi mauzóleumban 2015. június 26-án elhangzott megemlékezés szerkesztett szövege. (M. Zs.)

² Pápán született 1882. május 14-én, meghalt Rumban 1927. július 17-én. 1904 májusában kötött házasságot Bécsben gróf Széchenyi Péterrel.

³ Herceg Odescalchi Béláné (házasságkötése: Budapest, 1915. szeptember 25.) Esterházy Franciska grófnő (született 1890. március 15-én Pápán, meghalt 1935. november 11-én Londonban, 45 évesen).

⁴ Született 1856-ban. 1881. augusztus 25-én házasságot kötött a morvaországi Stockau Paula (1858–1937) grófnővel.

⁵ 1903/04-ben Tharandt-ban (Szászország).

alakjává avatták. 1905 októbere és 1906 szeptembere között önkéntes hadapródör-mesteri szolgálatát töltötte Debrecenben, a II. Vilmos német császár és porosz királyról nevezett 7. honvéd huszárezrednél. Hadna-gyi rangot kapott, a király pedig kamarási címmel tüntette ki. 1907. július 28-án nagy-korú lett, vagyis betöltötte 24. életévét, így átvette a hitbizomány vezetését.

1908. január-februárban az Egyesült Államokban járt, hogy részt vegyen gróf Széchenyi László⁶ és Gladys Moore Van-derbilt (1886–1965) new york-i esküvőjén.⁷ A hazai sajtó már hazaérkezése előtt arról írt, hogy beleszeretett a menyasszony unokatestvérébe, Dorothy Whitney-be⁸, és már az esküvőt tervezik. Ez a hír azonban „kacsának” bizonyult. Az igazi, nagy szerelem azonban még ebben az évben utolérte a gróft.

Talán a zempléni rókavadászatok vagy a budapesti bálók egyikén találko-zott és ismerkedett meg *Andrássy Ilona*⁹ grófkisasszonnyal, csíkszentkirályi és krasznahorkai Andrássy Tivadar (1857–1905) gróf leányával, és a szerelem ha-mar fellobbant közöttük. 1908 novemberében eljegyezték egymást, 1909. január 23-án pedig Budapesten megtartották a fényes főúri esküvőt. A mézesheteket a pápai kastély falai között töltötte az ifjú pár. Amikor először Pápára érkeztek, a város közönsége megható fogadtatásban részesítette őket: a vasútállomáson

2. kép

A világfi (KOVÁCS 2014., 247.)

⁶ GRÓF SZÉCHENYI LÁSZLÓ (Horpács, 1879. február 18.–Budapest, 1938. július 5.) osztrák-magyar katonatiszt, császári kamarás, diplomata. Horthy Miklós 1921-ben washingtoni rendkívüli követé és meghatalmazott miniszterré nevezte ki, és megbízta a felállítandó magyar királyi kö-vetség vezetésével. 1933-ig vezette a követséget.

⁷ 1908. január 27-én. Öt lányuk született (Cornelia, Alice, Gladys, Sylvia, Ferdinande).

⁸ DOROTHY PAYNE WITHNEY (1887–1968) társadalmi és emberjogi aktivista volt. A Debreceni Független Ujság írt erről a lehetséges frigyéről 1908/8. számában.

⁹ Csíkszentkirályi és krasznahorkai ANDRÁSSY ILONA GRÓFNŐ (Töketeres, 1886. május 22.–Petersborough [Kanada], 1967. augusztus 21.). Férje halála után annak jó barátja, Cziráky József gróf (1883–1960) vette feleségül, akivel annak dénesfai birtokán (Győr és Vas megye határán) éltek, itt született meg három fiuk: Miklós, Pál, Béla. Miklós a második világháborúban elesett (1944), Pál és Béla a kommunizmus elől Kanadába emigrált. Cziráky József halála után fiai hívá-sának eleget téve Ilona is Kanadába költözött, és több, idősotthonban töltött év után hunyt el.

nagy tömeg gyűlte össze, óriási éljenzéssel, lovasbandériummal, virágcsokrok-
kal, díszkivilágítással fogadták a grófi párt. *Mészáros Károly* polgármester mint
„Pápa város legelső polgárát” köszöntötte Esterházy Pált és „bájos, szépséges
nejét” egy reményteljes és verőfényes jövőendő kezdetén.¹⁰

3. kép A pápai kastély az 1910-es években (Korabeli képeslap, DREK)

A fiatal pár szépen berendezkedett a pápai kastélyban, ahol gyakran fogad-
tak vendégeket, ahonnan rendszeresen kiruccantak Bécse, Budapestre, az Al-
pokba zergére vadászni vagy éppen Olaszországba. Pál grófot nem nagyon kö-
tötték le az anyagi-üzleti ügyek, egy szerencsétlen gabonavásárlási akcióban
pedig több tízezer koronát veszített, így adósságai az évek során annyira fel-
halmozódtak, hogy 1911-ben unokatestvére, Esterházy Móric (1881–1960) taná-
csára kiköltöztek a pápai kastélyból a pápateszéri kúriába, hogy szerényebb
költségvetésből éljenek. Itt tartotta ugyanis Pál gróf szeretett telivérjeit. Az a

¹⁰ Tudósítás a főúri esküvőről: Pápai Hírlap VI (1909) 5. sz. (január 30.) 2–3., Pápai Lapok XXXVI (1909) 5. sz. (január 31.) 1–3. — Mindennek vége! Andrássy Ilona grófnő első világháborús naplója. Szerk. Kovács Lajos. Bp., Európa, 2014. 7.

néhány év, amit fiatal házasként itt töltöttek, a felhőtlen boldogság és a szenvedélyes szerelem időszakaként volt.¹¹ Teszérei visszavonultságukban csak ritkán hallattak magukról. Vasárnaponként – mindig máshol – váratlanul megjelentek a kegyuraság valamelyik templomában, hogy ott szentmisén vegyenek részt. Az egyszerű nép igen jó néven vette tőlük ezt a gesztust.

4. kép Az ifjú házaspár (Illusztráció Kovács Lajos könyvének borítóján)

¹¹ Erről is szól Kovács Lajos regénye, mely Andrássy Ilona eredeti naplójegyzetei nyomán született: *Drága szerelmem... Andrássy Ilona grófnő levelei hősi halált halt férjéhez, gróf Esterházy Pálhoz*. Bp., Európa, 2015.

A grófi házaspár boldogságát csak egyvalami árnyékolta be: az elmaradt gyermekáldás. Először Ilona grófnőt vetették alá különböző vizsgálatoknak és kúráknak, fürdőhelyi kezeléseknak, mígnem kiderült, hogy Pál grófnak nem lehet gyermeke.

Ez a hír nagy megrázkódtatást jelentett számára, de egymás iránti szerelmükön nem változtatott. Az embernek mégis az az érzése, hogy Pál a saját élete elől menekült a háborúba. Mint a pápa-ugodi hitbizomány urának törvényesen be sem kellett volna vonulnia, de ő azonnal jelentkezett. A 7. számú II. Vilmos német császárról és porosz királyról elnevezett huszárezredbe¹² vonult be tartalékos huszár főhadnagyként 1914. július 30-án. Néhány napig a szerb harctéren teljesített szolgálatot, később pedig ezredével együtt a galíciai hadszíntérre került.

1915 júniusáig ordonánc (parancsőr) tisztként a frontvonal mögött szolgált, ám így is gyakran részt vett vakmerő akciókban.

Halála előtt néhány nappal itthon járt az ezredéből *Jankovich-Bésán Endre* (1884–1936) huszárfőhadnagy, gici birtokszomszédja, barátja, aki annak a dandárparancsnoknak a parancsőr tisztje volt, amely dandárban Esterházy szolgált. Felkereste Andrassy Gyulát és elmondta, hogy június 19-én a brigadéros oldalán távcsővel végignézett egy rohamot, amelyet Esterházy Pál vezetett. Elmondta, hogy hihetetlen vakmerőséggel vezette a századát Duratic mellett rohamra és egy ezer méter magas hegyre százada élén egy szál buzogánnyal a kezében elsőnek rontott fel, és ő ugrott be legelőbb az oroszok lövészárkába. Ekkor még Esterházy Pálnak semmi baja nem történt, de megjegyezte Jankovich-Bésán, hogy túl kockázatosan, halálmegvetéssel harcolt.

Mikor feljebbvalói látták, hogy milyen vakmerő, visszarendelték a törzshöz. Ekkor kihallgatásra jelentkezett parancsnokánál és azt kérdezte, hogy vajon valami hibát követett-e el, amiért megfosztják a századparancsnokságtól és „visszakommandírozzák” az ezredtörzshöz? — *Ha nem kívánnak megbüntetni* — úgymond —, *akkor kérem visszahelyezésemet a gyalogsvadron élére*. Kérését teljesítették és ő továbbra is részt vett a legelső frontharcban.

Lelkiismerete azt diktálta, hogy az első vonalban harcoljon, ezért átkérte magát a tábori ezredhez, ahol egy lövészszázad parancsnokságát bízták rá. Azt vallotta, hogy *egy magyar mágnásnak ezekben az időkben ugyanott a helye, ahol a magyar parasztnak*, akit nem kérdeznek meg, hogy akarja-e és hol

¹² A II. Vilmos német császárról és porosz király nevét viselő cs. és kir. 7. huszárezred hadi emlékkönyve 1914–1918. Bp., 1923. (A továbbiakban: Emlékkönyv, 1923.) Digitalizálva elérhető: http://www.kobold.theka.hu/konyvtar/vilmos_huszar-ezred-emlekkonyve/orosz-hadjarat.html

akarja szolgálni a hazáját, akar-e vagy nem gyalogos huszár lenni. (A huszár-ezredeknél ugyanis szerveztek gyalogos osztagokat, amelyek, mint a bakák, lövészárkokban harcoltak ló nélkül.)

5. kép Esterházy Pál a front mögötti táborban (KOVÁCS, 2014., 249.)

1915. június 26-án, szombaton délután 3 és 4 óra között az oroszokkal vívott ütközetben a galíciai Dzievietniki község temploma közelében géppuskatalálat érte és azonnal meghalt. Halálának hiteles történetét a szemtanúk elbeszélése alapján „A Pál utcai fiúk” szerzője, Molnár Ferenc¹³ írta meg „Az Est” című fővárosi lapban. Ebből idézünk:

MOLNÁR FERENC
Esterházy Pál halálának hiteles története¹⁴

Az orosz állásoktól néhány száz lépésre a huszárok gyönyörű lövészárkáiban, majd feljebb a dombon egy kis erdőben találom azokat a tiszteket, akik Esterházy Pál gróffal egy ezredben harcoltak. Egy lovashadosztály lóról leszállított huszárai ezek. A parancsnok báró Jacobs kapitány, itt levő tisztjei Mailáth, Rúsa és Lázár főhadnagyk, Rumler, Quittner, Luka, Bán, Thuránszky, Dellin, Gosztony és Klobusitzky hadnagyk, Kovács és Plessner zászlósok.

¹³ Molnár Ferenc 1914 novemberétől 1915 novemberéig haditudósítóként dolgozott.

¹⁴ Az írás „Az Est” 1915. augusztus 10-i számában jelent meg.

Ezek közt az urak közt kérdezősködtem Esterházy Pál halálának körülményei felől — ki tudhat róla többet, mint ők? Esterházy Pál hősi sorsa nemcsak katonai és magyar szempontból, de tisztán emberileg is szép, és a közre nézve oly hosszú évekig lesz még fontos, hogy kötelesség a reá vonatkozó adatokat összegyűjteni. Esterházy Pál sorsának nemcsak érdekessége, hanem szimbolikus értéke is van. Aki itt, a bajtársai közt kutat utána, azelőtt ebből a történetből egy megrendítő emberi megnövekedés lelki története bontakozik ki. Egy férfiszívnek legnagyobb felemelkedése ez a tiszta önzetlenségig és onnan el egészen a halálig. A szimbolikus értékét és a történelemhez való tartozását ennek a halálnak az a tiszta és kétségtelen öntudatosság adja meg, amellyel Esterházy Pál az ő új és komor útján elindult, hogy ehhez a véghez érkezzék meg. Most, mikor millió ember vérzik, ne lássék különösnek ez az egy ember sorsával való erős foglalkozás. Nem kell ezt magyarázni, értse meg magától mindenki, aki a mi világunkban él.

Jacobs kapitány Mailáth György főhadnagyhoz utasít, akinek az adatai alapján közlöm szárazon a következőket, amelyek némely téves verzió után teljesen hiteles adatoknak tekintendők.

Esterházy Pál tartalékos főhadnagy ez év március legelejéig parancsőrtiszt volt. Ekkor azt kérte, hogy a parancsokságtól helyezzék ki az ezredhez. Ezt az elhatározását azzal indokolta meg, hogy igen sok tiszttársa esett el a kárpáti harcokban és ő is ki akarja venni részét a csapatszolgálat fáradalmaiból és veszélyeiből. Kinevezték tehát a hetes huszárok gyalogosított lövész-eszkadronjának parancsnokává. Április 13-ikán elment Alsóolsváról Pestre a főrendiházi ülésekre és június 21-én visszatért a galíciai Turadyba, ahol százada lövészárokból feküdt.

Június 25-ikén Stryj környékén, Dzievietniki falunál harc volt. A falu mély völgyben fekszik és akkor már a miénk volt. Két lövész-eszkadronnak a nyugatra eső erdőből be kellett a községbe vonulnia. Az oroszok a keletre fekvő dombokon álltak és onnan az egész völgyet állandóan erősen lőtték puskából és nehéz ágyúból. Esterházy maga ment csapata élén és gonddal kereste ki a legfedettebb utat, mély árokban, magas rozsvetésben vezette huszárait, hogy észrevétlenül jusson velük a faluba. Az egyik eskadron már ott várta őket. A hetesek (Esterházy csapata) a falu szélén, a házak mellett ásták be magukat.

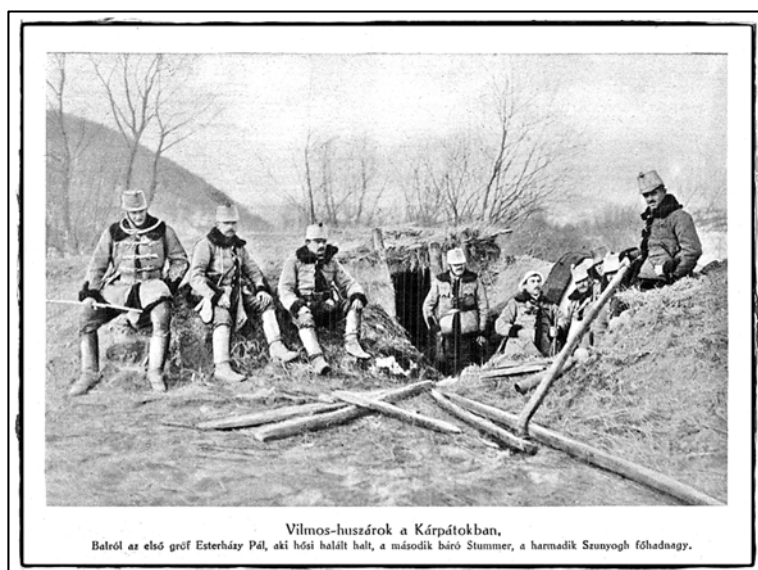
Az orosz igen hevesen lőtte őket, de a fedezék elég jó volt. Másnap délután parancsot kaptak a támadásra.

Magas gabonában csúsztak előre a huszárok az orosz felé, folyton meg-megállapodva és fedezéket ásva. Három órákor Esterházy elindult az oroszok felé. Tisztársai figyelmeztették, hogy óriási termete miatt különösen vigyázzon magára, de ő mégis előre ment a legelső vonalba, ahová eddig csak alig tíz huszár mászott el. Esterházy mellett Horvát Balázs szakaszvezető feküdt, aki azt mondja, hogy ekkor az oroszok, most sem tudni mily okból, beszüntették a tüzelést. Esterházy azt mondta a huszároknak, hogy: „Nincs is már ellenség a fedezékben” – felemelkedett és távcsővel kezdte nézegetni az orosz állást. Ekkor belelőttek az alsó karjába, feljajdult és állva visszafordult, hogy bekötöztesse magát. Ekkor kapta fordulás közben a meredek dombról lefelé lövöldöző orosztól a második lövést. A golyó a bal lapockáján hatolt be és jobboldalt elöl, az utolsó bordáknál jött ki, rendes telt golyó volt. Az orvos véleménye szerint a szívén futott keresztül. E pillanatban Esterházy, mint később megmérték, 57 lépésnyire volt az ellenségtől, tehát az oroszok világosan láthatták, hogy tiszt. Ezt látva, az elesett emberre sortüzet adtak.

Ezzel persze el volt árulva az oroszoknak, hogy ily közel jutottak hozzájuk a huszárok és rettenetes lövöldözés indult meg. Négy huszár rohant előre Esterházyt visszahozni, de kettőbe belelőtt az orosz. Ott kellett hagyni. Mikor besötétedett, előrekúsztak érte és levitték a faluba, abba a házba, amelyben napközben a kvártély volt. Éjjel fél tizenegykor kezdődött meg az általános támadás, amely egy óra felé ért véget. A huszárok elfoglalták az orosz állást és rettenetes bosszút állottak parancsnokukért. Mailáth György amellet volt, hogy Esterházyt ideiglenesen ott, Dzievietniki mellett temessék el, az előtte való napon elesett dr. Marinczer László hadnagy mellé, akit a templom előtt elhaladtában lőtt szívén egy a templomban elbújt orosz. Esterházy inasa azonban hivatkozott gazdájának egyszer nyilvánított akaratára, hogy ha el találna esni, szállítsák a hadosztályparancsnokságra és ott lévő barátai intézkedjenek. Így is történt. (...)

6. kép A bányavölgyi tiszti fedezék lakói: Szunyogh Rudolf, gr. Esterházy Pál, br. Stummer Károly főhadnagy, Simig Ernő százados (Emlékkönyv, 1923.)

Vilmos-huszárok a Kárpátokban,
Balról az első gróf Esterházy Pál, aki hősi halált halt, a második báró Stummer, a harmadik Szunyogh főhadnagy.

7. kép Esterházy gróf a Vilmos-huszárok egyenruhájában (balról az első)
(Magyar hősök 1914–1916. Szerk. Tábori Kornél. Pesti Napló kiadása, 1915. 146.)

8. kép Fotó a gróf ideiglenes temetéséről (Vasárnapi Ujság 1915/32. sz., 516.)
(A kép bal oldalán az egyszerű fejfa, mely ma a gannai családi sírboltban látható)

9. kép A család által kiadott gyászjelentés
(DRE Tudományos Gyűjteményei, I. Világháborús Gyűjtemény)

A századparancsnok gróf holttestét egyszerű koporsóban ideiglenesen eltemették a harctér közelében. Néhány nappal később kihantolták, és július 2-án Budapestre, majd 5-én hajnalban Pápára szállították. A Nagytemplomban ravatalozták fel, koporsója mellé állítva azt a fakeresztet, ami a harctéren jelölte sírját. A fakeresztten egyszerű nefelejcs koszorú volt, melyet *gróf Andrássy Géza* (1856–1938) őrnagy ugyancsak a harcterről, Lembergől küldött. A koszorúk óriási tömege borította el a ravatalt, amelyet az uradalom hajdúi, erdészei és a pápai huszárezred altisztjei őriztek.

Hétfőn reggel 9 órakor volt a gyászmise, melyre megtelt a templom utolsó zuga is. A misét *Kriszt Jenő* (1863–1923) esperes-plébános mondta az összes kegyúri templomok papjaiból álló segédlettel. A misén a család tagjai közül csak gróf *Széchenyi Péter* (1870–1924) és neje, Pál gróf nővére, továbbá gróf *Esterházy Sándor* (1867–1924) és gyermekei jelentek meg. A vármegye képviselőjében *Hunkár Dénes* (1852–1917) főispán és *dr. Véghely Kálmán* (1868–1917) alispán jelent meg.

A mise után szétszedték a ravatalt és az összes templomok harangzúgása közben elindult az óriási gyászmenet, melynek élén a helybeli huszárezrednek egy százada lovagolt. Utánuk nemzeti színű zászló alatt vonultak fel a helybeli hadi kórházakban ápolat sebesült katonák. A lovas századot *Remete Aladár* százados és *Scholtz László* főhadnagy, a gyalogos századot pedig *Nagy Imre* hadapród vezették. A menetet *Füredi Kálmán* zenekara gyászindulókkal kísérte a városon végig. A Szélesvíznél *Kriszt Jenő* esperes-plébános újból megáldotta a hamvakat, a gyalogos díszszázad pedig sortüzet lőtt. Jóformán a város egész közönsége elkísérte a város határáig a koporsót, melyet még aznap a gannai templomban ravataloztak föl.

A temetés másnap, kedden délelőtt 10 órakor volt s a kora reggeli órákban már hosszú kocsisor vitte ki a gyászolókat Pápáról Nagygyannára. Tíz órakor megkezdődött a gyászmise, melyet *Gerstner Ignác* (1860–1925) esperes-plébános pontifikált. Ennek végeztével a temetésen megjelent debreceni Vilmos-huszárok kivitték a templomból a virágokkal borított koporsót, és a templom alatti sírboltba vitték le. A kriptában *Alasz Miklós*¹⁵ (1867–1934) és *Zarka József*¹⁶

¹⁵ 1893-tól gr. Esterházy Pál nevelője Pápán. PFEIFFER János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára 1630–1950. Püspökei, kanonokjai, papjai. München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae VIII.), 230–231.

¹⁶ Káplán Nagygyannán 1913 novemberétől 1918-ig. 1945 nagycsütörtökén a háború áldozata lett. PFEIFFER 1987. 1103–1104.

(1883–1945) plébánosok mondtak csendes misét, ezek befejeztével elhelyezték gróf Esterházy Pál koporsóját a boltíves csarnok szarkofágjai közé. Eléje tették a harctérről elhozott fakeresztet, a sírbolt legigénytelenebb, de legdicsőbb ékeségét – ezzel véget ért a szomorú szertartás s a gyászolók visszautaztak Pápára.

A haza egy bátor és önfeláldozó katonát, Pápa város pedig jótévőt veszített el személyében. Hogy a gróf szíven viselte a város helyzetét és sorsát, arra csak néhány példát említünk: 1909-ben a Pápai Vöröskereszt Egylet felkérésére vállalta, hogy háború esetén a pápai kastélyban 100 sebesült és lábadozó katonának (köztük 10 tisztnek) biztosít helyet és ingyenes ellátást.¹⁷ (Ez – már az ő halála után – így is történt.) 1910-ben a pápai határban lévő földjeiből 1560 holdnyit parcelláztatott fel kisgazdák számára, hogy az akkoriban olyannyira jellemző Amerikába-vándorlást megakadályozza.¹⁸ 1913-ban a Kálvária-temető bővítéséhez 3 katasztrális hold földet ajándékozott az egyházközségnek.¹⁹ Ugyancsak 1913-ban ígervényt tett a városnak, hogy az Esterházy út és a Kálvária-temető közötti területből 12 ezer négyszögölnyit átenged egy felépítendő közkórház céljára.²⁰ A tüdőbetegeket gondozó egyesület mindenkor gondozónője részére ingyen lakhatást és teljes ellátást biztosított.²¹

MEZEI ZSOLT

10. kép A gróf emléktáblája a pápateszéri katolikus templomban

¹⁷ Pápai Lapok XXXVI (1909) 9. sz. (február 28.) 4.

¹⁸ Pápai Lapok XXXVII (1910) 15. sz. (április 11.) 1.

¹⁹ Pápai Lapok XL (1913) 45. sz. (november 2.) 4.

²⁰ Pápai Lapok XLI (1914) 4. sz. (január 25.) 5.

²¹ Pápai Lapok XLI (1914) 21. sz. (május 24.) 4.

11. kép
*A gróf érckoporsója és egyszerű harctéri fejfája
a gannai családi sírboltban*

12. kép A Pápai Huszáregyesület tagjainak tisztelgése a gróf sírjánál
(2015. június 26.)

TAKÁCSI IPAROSOK, KERESKEDŐK, MÁS FOGLALKOZÁST ŪZŐK ADATTÁRA (1719–1914) • Az elmúlt években több tanulmányt, közleményt jelentettünk meg Takácsi község történetére vonatkozóan.¹ A község történeti olvasókönyvének összeállítása során a közösség vallási és világi vezetőinek adatait éppúgy megismertük, mint a különféle mesterségek képviselőit. A község szolgálatába felfogadottak, a lakosságot ellátó kézművesek, kereskedők adatainak összegyűjtését az anyakönyvek a XVIII. századtól teszik lehetővé. A kutatás során nagy nehézséget okozott, hogy sok családnév (pl. Bognár, Fazekas, Kovács, Molnár, Takács, stb.) foglalkozásnévből keletkezett, egy idő után azonban a család tagjai nem folytatták őseik mesterségét, vagy ha folytatták is, annak ténye források hiányában nem igazolható. A katolikus, református és evangélikus lelkészek ugyanis az anyakönyvekbe a XVIII. században csak elvétele, a következő században is rendszertelenül jegyezték fel az illető személy foglalkozását, így a nem mezőgazdálkodásból élőkről csak hiányos adatsorokat állíthattunk össze. A rendi korszakban a társadalmi helyzet rögzítése, a nemes (nobilis), nem nemes (ignobilis, plebejus) megkülönböztetését tartották fontosnak.

A Dunántúli Református Egyházkerület 1824-ig nem szabályozta az anyakönyvek szerkezetét, a rovatos anyakönyvet csak ekkor vezette be, amelyben már szerepelt a szülők „charakterére”, később „állapotjára” való utalás, melyet a helyi református lelkész sokszor úgy értelmezett, hogy a szülők nemes vagy nem nemes voltát kell feltüntetnie, s nem az apa foglalkozását. A születés és elhalálozás dátuma helyett a lelkészek gyakorta a keresztelés és temetés idejét jegyezték fel egészen addig, amíg 1852-ben kormányrendelet elő nem írta az anyakönyvekben a születés, keresztelés, elhalálozás és temetés időpontjának megkülönböztetését. A vaszari katolikus anyakönyvekben sajnos még a XIX. század második felében is a társadalmi állást (nemes/nemtelen) tüntették fel foglalkozás helyett.

Az alábbiakban a Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárában, a Pápai Evangélikus Egyházközség, a Takácsi Evangélikus Egyházközség, illetve a Vaszari Római Katolikus Plébánia irattárában őrzött anyakönyvek és más iratok segítségével összeállított nem földműves foglalkozásúak adattárát a források helyek megjelölésével tesszük közzé abban a reményben, hogy e közlemény

¹ HUDI József: Takácsi nemes község alfabetizációja a későrendi korszakban (1698–1847). = Acta Papensia (AP) XIII (2013) 3. sz. 347–368., Uő.: Takácsi község egyházi és világi archontológiája I–II. (1613–2014) = AP XIV (2014) 3–4. sz. 309–334., AP XV (2015) 1–2. sz. 17–60.

alapja lehet a további kutatásnak. A feltárt adatok ugyanis más levéltári források bevonásával kiegészíthetők.

A személyi adatok közlésekor a helytel való takarékoság érdekében rövidítéseket alkalmaztunk.² Az adattár összeállításakor a következő forrásokat néztük át, illetve használtuk fel:

Balogh Lajos takácsi bíró 1866. évi számadásai (*Böröczky Dezső pápai lakos XIX–XX. századi családi iratai, Pápa*): fotómásolata a közlemény írójának birtokában.

Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (DREL) III. 49. Takácsi Református Egyházközség iratai (1720–1979), anyakönyvek: I. sz. (keresztelési) anyakönyv (1720–1747), II. sz. vegyes anyakönyv (1738–1748), III. sz. vegyes anyakönyv (1748–1788), IV. sz. vegyes anyakönyv (1788–1839), V. sz. vegyes anyakönyv (1840–1887), VI. sz. (keresztelési) anyakönyv (1858–1908), VII. sz. (halotti) anyakönyv (1866–1915); *Takácsi község képviselőtestületi jegyzőkönyve I.* (1886–1902).

Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára (VeML) IV. 1. f. Acta insurrectionalia 1741–1848 (–1859).

Pápai Evangélikus Egyházközség irattára, I. sz. vegyes anyakönyv (1708–1714), II. sz. vegyes anyakönyv (1784–1855), III. sz. vegyes anyakönyv (1855–1886), IV. sz. vegyes anyakönyv (1887–1895).³

Vaszari Római Katolikus Plébánia irattára, I. sz. vegyes anyakönyv (1702–1772), II. sz. keresztelési anyakönyv (1772–1793), III. sz. keresztelési anyakönyv (1794–1845), IV. sz. keresztelési és halotti anyakönyv (1846–1852), V. sz. keresztelési anyakönyv (1852–1889), VI. sz. keresztelési anyakönyv (1889–1895), VII. sz. házassági anyakönyv (1773–1851), VIII. sz. házassági anyakönyv (1852–1895), IX. sz. halotti anyakönyv (1772–1849), X. sz. halotti anyakönyv (1852–1891), XI. sz. halotti anyakönyv (1891–1895).⁴

A közzétett adatok nemcsak családtörténeti szempontból hasznosíthatók; a község társadalom- és gazdaságtörténetére, igazgatástörténetére, sőt, erkölcsi világára is rávilágítanak. Tükrözik a kapitalista átalakulással járó változásokat, melyek során a régi foglalkozások háttérbe szorultak, kihaltak, újak keletkeztek.

(– Hudi J.)

² Rövidítések: akv. = anyakönyv; d. = doboz; ev. = evangélikus; ker. = keresztelési; képv. = képviselő-testületi jegyzőkönyv; PL = Pápai Lapok; ref. = református; r. k. = római katolikus; sz. = számú.

³ Ezúton is köszönöm Polgárdi Sándor pápai evangélikus lelkésznek, a Veszprémi Evangélikus Egyházmegye esperesének a kutatáshoz nyújtott segítségét.

⁴ A vaszari plébániai anyakönyvek kutatásához nyújtott segítségét Mezei Zsolt kollégámnak köszönöm.

1719. október 14. Kovács János János fiának egyik keresztapja Szecsődi Márton *kovácslegény*. (I. sz. ref. akv. 27.)
1720. február 6. Takács István Erzsébet leányának egyik keresztapja „István *kovács*”. (I. sz. ref. akv. 41.)
1723. október [nap nélkül]. Varga István Éva leányának keresztapja: István *kovácsmester*, továbbá a *legénye* és mások. (I. sz. ref. akv. 46.)
1723. október 10. Kanto János Kata lányának keresztapja István *kovácsmester*, a *legénye* és mások. (I. sz. ref. akv. 55.)
1724. szeptember 3. Szakonyi Jánosnak, a „*falu kocsissának*”, Szakonyi Jánosnak ikrei születtek: Mihály és Kata. A komák egyike István *kovács* szolgája, „Örse”. (I. sz. ref. akv. 62.)
1726. január 12. Kis György János fiának egyik keresztapja István *kovács*. (I. sz. ref. akv. 67.)
1729. július 22. Megkeresztelik Takács Márton *lopásztornak* („lovaknak vagy ménes pásztorának”) István fiát. (I. sz. ref. akv. 89.)
1730. február 7. Kalmár György György fiának keresztapja Kis János, Pátkai János *takács* legénye. (I. sz. ref. akv. 91.)
1735. augusztus 26. Nagy István *kovácsnak* és feleségének Erzsébet nevű leányát megkeresztelik. (I. sz. ref. akv. 124.)
1737. május 12. Nemes Győri István és Tót Anna István fiának keresztszülei között van Kardos András *ökörscordás* és felesége, Tálás Ilona. (I. sz. ref. akv. 136.)
1739. június 13. Nemes Kovacsics György és Horváth Erzsébet Zsuzsanna lányának egyik keresztszüelője Nagy István *kovács* „feleségestül”. (I. sz. ref. akv. 140.)
1740. július 15. Takács Ádám és Szűcs Zsuzsanna Zsuzsanna lányának keresztszüelői között van Németh *takács* feleségestül, István *kovács* feleségestül. (I. sz. ref. akv. 142.)
1740. december 20. Nemes Kis Ferenc és Somogyi Judit Katalin leányának keresztszülei között van Vigyázó úr *juhásza*, Takács Péter és felesége, Galambos Katalin (I. sz. ref. akv. 144.)
1742. augusztus 25. Nemes Hajdán István és Andorka Anna Katalin lányának keresztszülei között van *Csapláros* Horváth Ferenc és felesége Molnár Éva. (I. sz. ref. akv. 147.)

1742. december 29. Nemes Takács István és Szűcs Jutka János fiának kereszt-szülei között van István *kovács* és felesége, Kovács Katalin. (I. sz. ref. akv. 148.)
1743. június 29. Agilis⁵ Vajda János és Szép Katalin Julianna lányának kereszt-szülei között van a „falu malmában való *molnár legény* feleségestül.” (I. sz. ref. akv. 143.)
1744. január 11. Gabonai István és Hajdán Julinka Erzsébet lányának kereszt-szülei között van „Falu malmában való legény *Molnár* István, felesége Bar[ti] Éva”.⁶ (I. sz. ref. akv. 151.)
1744. december 7. Egy „öreg tót *csizmadia*” lakott a faluban, akit 1747. december 7-én temettek, a lelkész ekkor a „jövevényt” Csizmadia András néven jegyezte fel. (II. sz. ref. akv. 29.)
1744. december 31. Agilis Horváth Ferenc és Bagits Jutka Judit leányának egyik keresztszülője Német *takács* feleségestül. (I. sz. ref. akv. 155.)
1745. április 29. Eltemették a német származású, evangélikus vallású *Korcsmáros* vulgo⁷ Kelner Jánost (II. sz. ref. akv. 28.)
1746. szeptember –.⁸ Horváth aliter⁹ *Csapláros* Ferencnek és feleségének Mihály nevű fiát megkeresztelik. (I. sz. ref. akv. 158.)
1746. április 10. Tormási János Márton fiának egyik keresztszülője Horváth vulgo *Csapláros* Ferenc és felesége, Molnár Márton Éva. (I. sz. ref. akv. 158.)
1747. augusztus 11. A község „eskütt *bábája*” Kovács Ferencné Kocsi Zsuzsanna. (I. sz. ref. akv. 160.)
1747. október 10. Illyés János és Nagy Erzsébet Éva leányának egyik kereszt-szüelője Nagy István „*falu kovácsa*” és felesége, Kovács Katalin. (I. sz. ref. akv. 160.)
1751. szeptember 29. Németh György és Szabó Sára Panni nevű lányának keresztapja Mihály *mester* és Kovatsits János *takácslegény* feleségestül. (III. sz. ref. akv. 3.)

⁵ Agilis: a nemes anyától és jobbágy apától született fiú és annak leszármazottai, akik nemes birtokuk révén adómentesek voltak, személyük után viszont adóztak; részbeni adómentességük miatt szabadosoknak (libertini) is nevezték őket.

⁶ A feleség nevét a lap megerősítésére fölragasztott papírszegély elfedi.

⁷ vulgo (latin) = népiesen

⁸ A keresztelés napját a lap megerősítésére fölragasztott papírszegély elfedi.

⁹ aliter (latin) = másként

1752. december 5. Énekszóval eltemetik Német *takács* fiacskáját. A családnév valószínűleg a takácsmester származására utal. (III. sz. ref. akv. 85.)
1754. február 23. Rusás Ádám *kovácslegény* feleségül veszi István *kovács* Kata lányát. (III. sz. ref. akv. 80.)
1754. május 24. Molnár Mihály és Redegei Katalin Ferenc nevű fiának keresztapja Kontz Mihály *molnárlegény*. (III. sz. ref. akv. 6.)
1755. augusztus 11. Az öreg Maratzi nevű *koldust* prédikációval temeti a lelkész. (III. sz. ref. akv. 86.)
1756. január 21. Agilis Varga Márton Jutka leányának keresztszülője Kovatsits Miklós *bognárlegény* és felesége, Kelner Rusinka. (III. sz. ref. akv. 8.)
1757. december 17. Nemes Nagy Ferenc (meg nem nevezett) lányának keresztapja Csabi *takács* és felesége. (III. sz. ref. akv. 8.)
1778. január 28. *Molnár* vagy Baki Ferenc feleségül veszi Vass Ferencné özvegyét, Boros Katát. A kettős névhasználat Baki Ferenc foglalkozására utal. (III. sz. ref. akv. 83.)
1780. február 19. Horváth István katolikus *takácsmester* (textor) és Zsuzsanna nevű feleségének Erzsébet nevű lányát megkeresztelik. (Vaszari r. k. ker. akv. 1772–1793. 69.)
- 1785-ben Baki Ferenc *molnármester* a pápai ref. kollégiumnak 5 garast adományozott. (III. sz. ref. akv. 73.)
1786. február 9. Csősz István *molnárlegény* feleségül veszi néhai Perei János Judit nevű lányát. (III. sz. ref. akv. 84.)
1786. október 30. előtt (a nap hiányzik) Orbán József *kovácsmester* feleségül veszi Horváth István hajadon lányát, Katát. (III. sz. ref. akv. 85.)
- 1790–1791: a református templom építésére adakozók között találjuk a reformátusok közül: Baki Ferenc *molnármestert*, a bodnár és takács *céhet*, Csabi József *bodnárt*, Kovács József *juhászt*, Mozgai György *bodnárt*, Nagy Pál *molnármestert*, Szabó Ferenc *katonát*, Varjas János *bodnárt*. Az evangélikusok közül: Baráth János *kovácsmestert*, Horvát János *bodnárt*, Horvát János *takácsmestert*, Horváth János *csapómester* vejét, ifjú Kovács János *takácsmestert*, Pátka Márton *bodnárlegényt*, Pintér János *takácsmestert*, Takács János *takácsmestert*. (IV. ref. akv. 459–475.)
1791. február 7. Tóth Sándor, a *helység kanásza* megházasodik, felesége Fodor Erzsébet. (IV. ref. akv. 366.)
1792. március 7. Baki Ferencet, a *helység molnárját* eltemetik. (IV. ref. akv. 316.)

1794. június 1. Kováts Ferenc a *helység mészárosa*. Feleségétől, Lukáts Évától született Ferenc fiát megkeresztelik. (IV. ref. akv. 25.)
1795. május–október között: Néhai Katona Mihálynét feleségül veszi nemes Demeter János, miután felmennek Bécsbe és meg hozzák a volt *katona* férj halotti bizonyítványát. (IV. ref. akv. 366.)
1796. november 5. Eltemetik Vánkos György 61 éves *bognármestert*. (Pápai II. sz. ev. akv. 299.)
1797. május 31. A nemesi felkeléshez összeírták a kézműveseket és éves jövedelmüket, amely alapján hozzájárultak a lovas felkelők kiállítási költségeihez. A pápai járási összeírás szerint Takácsiban 7 mesterember volt: Benkő János *kovács* (jövedelme: 30 ft), Orbán József *kovács* (20 ft). Keller Mihály *bognár* (20 ft), Vargyas [Varjas] János *bognár* (20 ft), Horváth János *takács* (10 ft), ifj. Csabi Mihály *takács* (10 ft), Kovács Ferenc *mészáros* (20 ft). (VeML IV. 1. f. 17. d.)
1798. augusztus 29. Tót Sándor *kanász* István fiát megkeresztelik. (IV. sz. ref. akv. 48.).
1801. július 10. Eltemetik Kárbély János 75 éves *ács- és bognármestert*. (Pápai II. sz. ev. akv. 394.)
1806. március 15. Vas János *takácsmester* temetése. (IV. sz. ref. akv. 323.)
1807. december 23. Eltemetik Tóth Sándor *kanász* lányát. (IV. sz. ref. akv. 323.)
1808. március 28. Orbán József *kovácsmester* temetése. (IV. sz. ref. akv. 324.)
1808. július 22. Bakos István *asztalosmester* fiát temetik. (IV. sz. ref. akv. 324.)
1808. november 6. Eltemetik a hektikában elhunyt Keller Mihály 65 éves *bognármestert*. (pápai II. sz. ev. akv. 408.)
1817. szeptember 14. Nemes ifj. Horváth János evangélikus birtokos és *marhakereskedő* és Tóth Erzsébet Zsófia lányát megkereszteleik. (II. sz. ev. akv. 1817. 98.)
1818. szeptember 19. Schwartz András céhes *szabómester* és Roch Kata József fiát megkeresztelik. (pápai II. sz. ev. akv. 100.)
1819. február 22. Szalai Ferenc *helység kovácsa* és Döri Terézia Ferenc fiát megkeresztelik. (pápai II. sz. ev. akv. 103.)
1819. március 15. Illyés Ferenc *csizmadiamester* és Vánkos Katalin József fiát megkeresztelik. (pápai II. sz. ev. akv. 103.)
1819. március 17. Németh István *árendás kocsmáros* és Major Katalin József fiát megkeresztelik. (pápai II. sz. ev. akv. 103.)

1819. április 19. Ifj. Huszár István *takácslegényt* eltemetik. (IV. sz. ref. akv. 327.)
1820. január 7. Ötvös János *kovácmester* és Horváth Éva János fiát megkeresztelik. (pápai II. sz. ev. akv. 107.)
1820. április 8. Tóth Sándor *kanász* feleségének temetése (IV. sz. ref. akv. 327.)
1820. július 30. Németh János *takácmesternek* és Pintér Zsuzsánnának Zsuzsanna nevű lányuk születik, augusztus 1-jén megkeresztelik. (pápai II. sz. ev. akv. 110.)
1820. október 30. Agilis Horváth János *takácmesternek* és nemes Vásonyi Zsuzsánnának Zsuzsanna nevű lányuk születik, másnap megkeresztelik. (pápai II. sz. ev. akv. 111.)
1821. február 19. Nemes Kovátsits Imre keresztszülei: Nemes Kovács Ferenc *mészárosmester* és Gellért Julianna. (pápai II. sz. ev. akv. 112.)
1821. május 6. „Hasmenésben” elhunyt Szalay Mihály 67 éves *árendás mészáros és fogadós*. (pápai II. sz. ev. akv. 421.)
1821. augusztus 27. Patécsban elhunyt Kolber István *bognármester* 11 éves Zsuzsa lánya, két nap múlva temették. (pápai II. sz. ev. akv. 421.)
1821. december 5. Megszületett Németh János *árendás kocsmáros* és Major Katalin János fia, december 9-én keresztelték meg. Keresztszülei: Öregebb Tóth János *marhakereskedő* és felesége, Balassa Ersébet; Horváth János *marhakereskedő* és felesége, Tóth Erzsébet. (pápai II. sz. ev. akv. 113.)
1822. május 6. Horváth László *takácmester* temetése (IV. sz. ref. akv. 328.)
1823. november 23. Agilis Réti István *faragónak*, napszámosnak és Soós Juliannának András nevű fia születik, még aznap megkeresztelik. A keresztszülők egyike Halász Pál evangélikus *oskolamester* és felesége, Horváth Erzsébet. (pápai II. sz. ev. akv. 119.)
1828. január 4. Baráth János *kovácslegény*, Baráth János fia feleségül veszi néhai Pápai György pápai lakos árva lányát, Zsófiát. (IV. sz. ref. akv. 386.)
1828. július 11. Szenté János *molnármesternek* és feleségének, Soós Juliannának megkeresztelik Zsuzsanna nevű lányát. (IV. sz. ref. akv. 180.)
1828. augusztus 26. Kántor István a *helység kovácsa*; Erzsébet nevű lányát eltemetik. (IV. sz. ref. akv. 332.)
1829. május 10. Barát János *kovácmesternek* és feleségének, Pápai Zsófiának Julianna nevű lányát megkeresztelik. (IV. sz. ref. akv. 183.)

1829. július 25. Orbán Ferenc *kovácmesternek* és feleségének, Mikó Zsuzsannának Zsuzsanna névre keresztelik. (IV. sz. ref. akv. 185.)
1829. március 13. Eltemették Csabi Mihály *takácmestert*, aki 71 éves korában szélütésben hunyt el. (IV. sz. ref. akv. 333.)
1829. szeptember 23. Kán István *kovácmester* és Dótz Julianna Károly fiát megkeresztelik. (IV. sz. ref. akv. 187.)
1830. február 16. Csabi Mihály ifjú legény, *takácmester* feleségül veszi pere nemese Csurgai József Erzsébet nevű lányát. (IV. sz. ref. akv. 388.)
1829. május 10. Barát János *kovácmesternek* és feleségének, Pápai Zsófiának Julianna nevű lányát megkeresztelik. (IV. sz. ref. akv. 183.)
1830. július 25. Szenté János *molnármesternek* és Tóth Erzsébetnek Sándor nevű fiát keresztelik. A keresztszülők egyike Kováts Ferenc *mészáros-mester* és felesége, Gellért Julianna. (pápai II. sz. ev. akv. 143.)
1830. május 27. Kováts Ferenc *helység mészárosa* és felesége, Gellért Julianna a keresztszülők között említetnek. (pápai II. sz. ev. akv. 141.)
1831. január 8. Kalber István *bognármesternek* és Csete Katalinnak János fia születik, másnap keresztelik. (pápai II. sz. ev. akv. 144.)
1831. március 29. Nemes Nagy Imre *takácmester* és Horváth Julianna János fiát megkeresztelik. (IV. sz. ref. akv. 199.)
1831. november 31. Hideglelésben 47 évesen elhunyt nemes Illés Ferenc *csizmadiamester*, akit december 1-én temettek. (pápai II. sz. ev. akv. 334.)
1831. december 29. Hektikában 72 évesen elhunyt Kováts Ferenc, a helység *mészárosa*, szilveszter napján Zámolyi József káplán temette. (pápai II. sz. ev. akv. 334.)
1834. augusztus 5. Kováts Ferenc, néhai Kováts Ferenc takácsi *mészáros-mester* fia özvegy nemes Horváth Józsefné sz. Rédei Juliannát veszi feleségül. (IV. sz. ref. akv. 394.)
1835. január 26. Az evangélikus Nagy Péter a *helység kovácsa*. Feleségétől, Buti Sárától Pál fia születik, még e napon megkeresztelik. (IV. sz. ref. akv. 219., pápai II. sz. ev. akv. 163.)
1837. április 15. Molnár Pál *csikós* és Mészáros Julianna György nevű gyermekét megkeresztelik. (IV. sz. ref. akv. 231.)
1838. április 19. Német József peretakácsi *kanász* feleségül veszi a Szerecsenyben született, de Varga János takácsi lakosnál tartózkodó árva leányt, Varga Évát. (IV. sz. ref. akv. 402.)

1839. január 3. Nemes Marton János közbirtokos és nemes Horváth Zsófia házasságából Ida Terézia nevű lány születik. Január 5-én az egyik keresztszülő tekintetes Horváth János ifjú *ügyvéd*. (pápai II. sz. ev. akv. 165.)
1839. május 27. Barát János *kovácmester* 9 forintot ad a pápai református kollégium új telkének megvételéhez. (IV. sz. ref. akv. 478.)
- 1843–1844: A református templom Pesten veendő 600 fontos harangjára adakozók között van nemes Horváth János *takácmester*, Barát János *kovácmester*, továbbá Fehér Sándor, a *falukovácsa*. (IV. sz. ref. akv. 485–486.)
1844. február 5. Murai János végleg elbocsátott *katona* feleségül vette Tót Katalint. (V. sz. ref. akv. 169.)
1850. május 3. Csontos Jánosnak, a „nemes helység *kovácsának*” és feleségének, Nyitrai Erzsébetnek Sándor nevű fia született. (V. sz. ref. akv. 66.)
1850. augusztus 24. Eltemették Csontos János *kovácmester* és Nyitrai Erzsébet 16 hetes Sándor fiát. A falukovácsa házasságkötés előtt teherbe ejtette leendő feleségét. (V. sz. ref. akv. 268.)
1852. február 9. Meghalt Dömötör Sándor *takácmesternek* 5 hetes Julianna nevű „kislyánkája”. (V. sz. ref. akv. 270.)
1852. május 26. „Sinlődésben” elhunyt néhai Zsirai Ferenc *takácmester* özvegye, az 58 éves Pintér Zsuzsanna. (V. sz. ref. akv. 272.)
1852. augusztus 1. Szintén „sinlődésben” elhunyt néhai Barát János *kovácmester* özvegye, a 60 éves Győri Anna. (V. sz. ref. akv. 272.)
1852. szeptember 24. „Sinlődésben” elhunyt Balassa János 70 éves *kézműves*. (V. sz. ref. akv. 272.)
1852. december 13. E napon elhunyt Kozma Dániel *takácmester* egynapos Lídia nevű lánya, akit 15-én temettek el. (V. sz. ref. akv. 272.)
1853. január 30. Daganatos megbetegedésben elhunyt Német Imre *takácmester* 59 éves felesége, Bolla Éva. (V. sz. ref. akv. 274.)
1853. február 2. Takács József acsádi származású, de Takácsiban élő 29 éves nőtlen református *kézműves* feleségül veszi Varga Zsuzsanna 31 éves özvegyasszonyt. (V. sz. ref. akv. 186.)
1853. április 26. A megözvegyült Német Imre 58 éves református *takácmester* feleségül veszi Berkes Éva 32 éves református hajadont, gecsei szolgálot. (V. sz. ref. akv. 186.)
1853. május 21. Varga Pál 24 éves református *takácslegény* feleségül veszi Pintér Zsuzsanna pereit 16 éves református hajadont. (V. sz. ref. akv. 186.)

1853. július 13. Perében a 203. számú házban „elnyomorodás” következtében 57 éves korában elhunyt Pintér János „*kéregető szegény*”. A koldusbotra jutott férfi a faluközösség adományaiból élte utolsó napjait. (V. sz. ref. akv. 274.)
1853. szeptember 24. Száraz betegségben 67 éves korában elhunyt nemes Kan János földműves és *bognármester*. A kettős megjelölés bizonyítja, hogy az iparosok közül többen nem dolgoztak egész évben, jövedelmüket földműveléssel egészítették ki. (V. sz. ref. akv. 274.)
1853. november 3. Tót András *barompásztor* és Tót Julianna házasságából Zsófia nevű lányuk született. (V. sz. ref. akv. 104–105.)
1853. december 29. Egyhetes korában elhunyt nemes Dömötör Gábor *takácmester* János nevű fia. (V. sz. ref. akv. 276.)
1854. április 20. Hatvan évesen elhunyt nemes Kozma Ferenc pere *kézműves*, két nap múlva temették. (V. sz. ref. akv. 278.)
1854. május 7. Nemes Kis Sándor 25 éves református *kézműves* feleségül veszi Horváth Éva 20 éves református hajadont. (V. sz. ref. akv. 188.)
1854. október 30. Kis József 35 éves református özvegy *kézműves* feleségül veszi nemes Takáts Julianna 33 éves református özvegyasszonyt. (V. sz. ref. akv. 180.)
1855. január 28. Perében elhunyt nemes Kozma Dávid *takácmester* egyéves Sándor nevű fia. (V. sz. ref. akv. 280.)
1855. október 9. Kolerában elhunyt Kardos Mihály 48 éves *takácmester*. (V. sz. ref. akv. 286.)
1856. március 25. Fehér Sándor 45 éves özvegy református *kézműves* feleségül veszi a 31 éves nemes Mozgay Mária hajadont, nemes Mozgay Sándor *iskolatanító* és Vincze Zsuzsanna lányát. (V. sz. ref. akv. 192.)
1856. szeptember 22. Hatvan éves korában, szélhűtésben elhunyt Csabi János *takácmester* felesége, Horváth Erzsébet. (V. sz. ref. akv. 288.)
1857. február 20. Himlőben elhunyt Német János *csősz* negyedéves Zsófia nevű lánya. (V. sz. ref. akv. 290.)
1857. február 22. A Perén lakó 23 éves Csabi János nőtlen *takácmester* feleségül veszi Benedek István földműves („földész”) 23 éves Erzsébet nevű hajadon lányát. (V. sz. ref. akv. 192.)
1858. július 8. Cseh Ádám evangélikus *kovácmester* és Orbán Juliannának Miklós fia megszületik, július 10-én keresztelik. (III. sz. ref. akv. 2–3.)

1858. október 15. Kolmár József evangélikus *takácmester* és felesége házasságából Gábor nevű fiú születik, két nap múlva keresztelik. (III. sz. ref. akv. 4–5.)
1858. december 26. Nemes Csabi István *takácmester* és Benedek Erzsébet fia a szülés után keresztleletlenül hunyt el. (III. sz. ref. akv. 4–5.)
1859. július 16. Vajda József *takácmesternek* és Kozma Erzsébetnek megszületik Imre nevű fiúk, két nap múlva keresztelik. (III. sz. ref. akv. 12–13.)
1860. június 25. Takácsiban „sinlődésben” elhunyt Csabi Ferenc 77 éves *takácmester*. (V. ref. akv. 298.)
1860. augusztus 17. Perében 51 éves korában „görcsben” elhunyt Csabi Mihály *takácmester* neje, Csurgai Erzsébet. (V. ref. akv. 298.)
1860. szeptember 25. Kozma Ferenc *takácmesternek* és Császár Juliannának Lídia nevű lánya születik, másnap keresztelik. (III. sz. ref. akv. 18–19.)
1860. október 16. Nemes ifj. Kozma János 32 éves nőtlen református szabados *katona* feleségül veszi Vági Zsuzsanna 16 éves református hajadont. (V. ref. akv. 198.)
1861. január 29. Horváth András 24 éves református nőtlen *takácmester* feleségül veszi Vajda Katalin 20 éves református hajadont. (V. sz. ref. akv. 198.)
1861. április 23. Kis Ferenc végleg elbocsátott („kiszolgált”) 46 éves református nőtlen *katona* feleségül veszi Erdéli Zsuzsanna 30 éves református özvegyasszonyt. (V. sz. ref. akv. 198.)
1863. január 1. Sorvadásban elhunyt Viczay István szolgálatban lévő *katona* és Györgyi Erzsébet másfél éves István nevű fiacskája. (V. sz. ref. akv. 306.)
1863. július–december: a takácsi tűzvész kárainak fedezésére a református egyház által felvett 1000 pengőforint kölcsön visszafizetésére adakozók között találjuk Dömötör Gábor *nádazót*. (IV. sz. ref. akv. 499.)
1864. február 11. Megfagyott és elhunyt Orbán Ferenc *kovácmester*. Két nap múlva temették el. (V. sz. ref. akv. 310.)
1865. július 24. Végelgyengülésben elhunyt Német Imre 73 éves *takácmester*. (V. sz. ref. akv. 314.)
1866. február 24. Takács János (kb. 1791–1866) *takácmester* 75 éves korában elhunyt, két nap múlva temették. (VII. sz. ref. akv. 2–3.)
1866. január 1. Év elejétől december végéig Fischer Sámuel bérelte a községtől a *kocsmát*. (Balogh Lajos bíró 1866. évi számadása – Böröczky Dezső családi iratai, Pápa.)

- 1866. január 1.** Év elejétől év végéig Obermajer *pék* 6 forintért bérelte a pékséget a községtől. (Balogh Lajos bíró 1866. évi számadása – Böröczky Dezső családi iratai, Pápa.)
- 1867. augusztus 20.** Szélütésben elhunyt Erdéli János (kb. 1796–1867) ref. *harangozó*, akit másnap egyházi tanításokkal és búcsúztató versekkel temettek. (VII. sz. ref. akv. 8–9.)
- 1870. március 25.** Tüdőgyulladásban meghalt Horváth István (kb. 1844–1870) *asztalosmester*. (VII. sz. ref. akv. 24–25.)
- 1873. október 1.** Horváth Gábor *takácsmesternek* és Vajda Juliannának lánya született, aki a szülés után keresztleletlenül elhunyt. (III. sz. ref. akv. 142–143.)
- 1874. május 17.** Öregkori elgyengülésben elhunyt Horváth János (kb. 1796–1874) *asztalosmester*, Czwick Zsuzsanna férje. (VII. sz. ref. akv. 36–37.)
- 1877. május 1.** Kozma József ifjú 24 éves *takácsmester* feleségül veszi Gyimóti Julianna 19 éves református hajadont, néhai Gyimóti János földműves („földész”) lányát. (V. sz. ref. akv. 224.)
- 1878. december 24.** Elhunyt özvegy öreg Horvát István (k.b. 1803–1878) *takácsmester*. (VII. sz. ref. akv. 52.)
- 1879. július 2.** Horvát János 27 éves takácsi születésű, 1872-ben a 19. gyalogezred 4. századából végleg elbocsátott *katona*, jelenleg pápai evangélikus *kocsmáros*, feleségül veszi Vincze Julianna 27 éves takácsi *varrónőt*. (V. sz. ref. akv. 228.)
- 1880. január 7.** Pallang Imre *takácsmester* és Zsirai Julianna házasságából Zsófia nevű lány született, 10-én keresztelték. (VI. sz. ref. akv. 194–195.)
- 1880. május 24.** Huszár István *molnármesternek* és Bándi Juliannának Krisztina nevű lánya született, 30-án keresztelték. (VI. sz. ref. akv. 198–199.)
- 1880. október 27.** Sorvadásban elhunyt ifjú Bóka Gábor *molnársegéd* (kb. 1856–1880), Bóka Gábor földműves és néhai Bodor Zsuzsa fia. (VII. sz. ref. akv. 55.)
- 1883. február 21.** Tüdővészben elhunyt Palland [= Pallang] Imre (kb. 1841–1883) *takácsmester*. Derecskén [Pápadereskén] született, Takácsiban élt. (VII. sz. ref. akv. 59.)
- 1883. március 1.** Szokolai Bálint *községi éjjeliőrnek* és Erdéli Katalinnak a fia halva született. (VI. sz. ref. akv. 213–214.)

- 1884. április 29.** A Peretakácsin élő Csurgai Sándor 25 éves nőtlen református *takácmester* feleségül veszi Tót Eszter 17 éves református takácsi napszámot („kézimunkást”). (V. sz. ref. akv. 236–237.)
- 1884. július 13.** Tüdővészben elhunyt Dömötör Gábor (kb. 1864–1884) *molnársegéd*. Budapesten lakott, Takácsiban, szülőfalujában ezen a napon temették el. (VII. sz. ref. akv. 63.)
- 1886. augusztus 30.** Sorvadásban elhunyt Kozma József (kb. 1855–1886) *takácmester*, Gyimóti Júlianna férje. (VII. sz. ref. akv. 68.)
- 1887. október 1.** Kozma József *takácmesternek* és Kovács Zsófiának megszületett Imre nevű fiúk, 2-án keresztelték meg. (VI. sz. ref. akv. 233.)
- 1887. december 1.** Pogács László a közbirtokossági malom *molnára*. (Képv. jkv. I. 20.)
- 1888. május 5.** Dömötör Sándor acsádi *bognármester* Takácsiban telepedik le, 100 forint letelepedési díjat kell fizetnie. (Képv. jkv. I. 24.)
- 1888. március 10.** Pogács László a *molnár* a közbirtokossági malomban. (Képv. jkv. I. 26.)
- 1888. július 29.** Sorvadásban elhunyt Vincze Lajos *kosárkötő*, Vincze János fia. (VII. sz. ref. akv. 71.)
- 1888. október 7.** A közbirtokossági kocsmá bérlei: Guttmann Sámuel és Ignác *kocsmárosok*. Császár János közbirtokossági *kovácsnak* 1890. év Szent György napig tart a szerződése. (Képv. jkv. I. 33.)
- 1889. április 24.** Császár János *kovács* szerződését 3 évre, 1893. Szent György napig meghosszabbítják. (Képv. jkv. I. 51.)
- 1890. január 1.** A közbirtokossági kocsmát három évre, 1893. január 1-ig Tüskés Bálint győri *kocsmáros* veszi bérbe. (Képv. jkv. I. 53.)
- 1890. január 9.** A képviselőtestület Pogács Lászlónak, a közbirtokossági malom *molnárjának* éves bérleti díját a múlt évi gyenge termés miatt 50 forinttal mérsékli. (Képv. jkv. I. 57.)
- 1891. január 1.** A két kocsmát 1891-ben és 1892-ben Tüskés Bálint és Guttmann Ignác *kocsmáros* évi 600–600 forintért bérli. (Képv. jkv. I. 69–70.)
- 1891. április 24.** Pogács László *molnár* évi 150 forintért újabb három évre bérbe veszi a közbirtokossági malmot. (Képv. jkv. I. 73.)
- 1892. augusztus 9.** A képviselőtestület Tüskés Bálint *mészáros* legény tartására kötelezi. Eddig Gulyás Imre községi szegényt és *juh pásztort* alkalmazta. (Képv. jkv. I. 96.)

- 1895. január 24.** Kozma Sándor református *takácmesternek* és evangélikus feleségének, Theringer Erzsébet megszületett Imre fiúk, aki azonban 1897. március 30-án elhunyt. (III. sz. ref. akv. 260.)
- 1895. augusztus 11.** A kocsmák bérbe vételére Tüskés Bálintné eddigi bérlő is beadja ajánlatát, de Weiner Adolf csöglei lakos, *kocsmáros és mészáros* nyeri el a bérletet 3 évre. Az 1895–1897. években 2 *kocsmáros* (Guttman Ignác, Weiner Adolf) egy *mészáros* (Weiner Adolf) és 3 *boltos* (Guttman Ignác, Horváth Miklós, Weiner Adolf) működik a községben. (Képt. jkv. I. 124., 129.)
- 1896. január 19.** Elhunyt Pinczés Ferenc *magánzó*, Hetesy Dániel *tanító* temette. (VII. sz. ref. akv. 92.)
- 1895. június 1.** Kóródi Pálnét *községi szülésznőnek* évi 20 forint fizetéssel felfogadják. Évekkel ezelőtt is ő volt a szülésznő, de részegeskedése miatt elbocsátották. Lelkére kötik, hogy magát tisztességesen viselje. (Képt. jkv. I. 133.)
- 1897. január 2.** A 25. vasúti őrházban elhunyt Szabó Lajos *vasúti őr* és Dobozi Katalin 5 év 7 hónapos József fia. Szabó Lajos Bicskén született. (VII. sz. ref. akv. 153.)
- 1898. április 26.** Takács Miklós *gépész-kovács* takácsi illetőségéről bizonyítványt kapott. 1857-ben született Takácsiban, katonának is innen sorozták be. A szakma kitanulása után 6 évig Gecsén, 2 évig Csikvándon, majd Ménfőn dolgozott és azért kérte illetőségének igazolását, hogy önállósodhasson, kiválthassa az iparigazolványt. (Képt. jkv. I. 150., 155.)
- 1899. január 1.** Weiner Adolf *kocsmáros és mészáros* lett ismét hat évre, 1905. január 1-ig a közbirtokossági kocsmá haszonbérlője. A másik községi *kocsmáros* Guttman Ignác volt. (Képt. jkv. I. 146., 162., 196.)
- 1899. június 29.** Végkimerülésben elhunyt Kozma Dániel (kb. 1824–1899) *takácmester*, akiről Szekeres Mihály lelkész fontosnak tartotta feljegyezni: „Istenféle, kegyes ember volt.” (VII. sz. ref. akv. 159.)
- 1899. december 17.** Szélhűdésben elhunyt Dömötör Sándor *harangozó*, aki 32 évig és 4 hónapig szolgálta egyházát. (VII. sz. ref. akv. 159.)
- 1904. augusztus 1.** Aggkori kimerülésben elhunyt Német Pál (kb. 1832–1904) *csósz*, Horvát Lídia férje. (VII. sz. ref. akv. 166.)
- 1905. augusztus 5.** Aggkórban elhunyt Pámer Lídia *magánzó*, aki Bőnyben született és Takácsiban a 66. számú házban lakott. (VII. sz. ref. akv. 167.)
- 1905. szeptember 7.** Aggkórban, 74 évesen elhunyt Cseh Ádámné sz. Orbán Julianna *magánzó*, aki a 139. számú házban lakott. (VII. sz. ref. akv. 168.)

1906. január 28. Aggkórban elhunyt Győry János (kb. 1832–1906) *magánzó*, „elvált férfi”. (VII. sz. ref. akv. 168.)
1906. július 18. „Kimerülésben” elhunyt özv. Német Pálné sz. Horvát Lídia (kb. 1840–1906) *magánzó*, munkás. (VII. sz. ref. akv. 168.)
1910. április 6. Végkimerülésben elhunyt Szokolai Bálint (kb. 1824–1910) *községi éjjeliőr*, aki e feladatkörben 49 éven át szolgált a falut. (VII. sz. ref. akv. 172.) 1866-ban a baktárságért és a dobolásért 10 forint 20 krajcár fizetést kapott. (Balogh Lajos bírő 1866. évi számadása – Böröczky Dezső család iratai, Pápa.)
1910. január 29. Az USA-ban, Bethlehemben 53 évesen, hűlés következtében elhunyt Zsebe János *gyári munkás*, Gyimóti Zsuzsanna férje, akit ottani lelkésze, Nagy Emil temetett el. Az első a takácsi református kivándorlók közül, aki nem láthatta viszont szülőföldjét. (VII. sz. ref. akv. 171.)
1910. március 13. A sajtóhírek szerint a közelmúltban Nyári Gyula takácsi *cigányzenész*, nagybőgős a kocsmában hagyta hangszerét, amelyet ellop-tak, de néhány nap múlva megkerült. (PL 1910. március 13. 5.)
1910. október 2. A sajtó beszámol arról, hogy Weiner Sándor takácsi *nagyvendéglős* fia eljegyezte a Nagymórichidán lakó Weisz Franciskát. (PL 1910. október 2. 5.)
1911. március 5. Elhunyt Vincze Julianna (kb. 1851–1911) *magánzó*, aki „ezelőtt cseléd, szakácsné volt Budapesten.” (VII. sz. ref. akv. 173.)
1911. július 10. Tüdőbajban elhunyt Győri Gábor 33 éves *vasúti ór*, aki Takácsiban a 233. számú házban lakott. (VII. sz. ref. akv. 173.)
1912. június 23. A mai napon 4 gyermeke és számos unokája körében ünnepelte Guttman Ignác volt *kocsmáros* és felesége, Steiner Erzsébet házasságuk 50. évfordulóját. Házasságuk megkötése óta a községben laknak, ahol puritán jellemük miatt közszeretnek örvendenek. (PL 1912. június 23. 4.)
1913. december 14. A Pápai Lapok hírül adta, hogy a múlt keddi napon Takácsiból eltűnt Szabó Sándor evangélikus *tanító*, aki az utóbbi időben a *postamesteri* tisztséget is betöltötte. Feltehetően csalást követett el, s Amerikába távozott. (PL 1913. december 14. 5.)
1914. november 24. Tüdőbajban elhunyt Borsos Gábor 61 éves nyugalmazott *vasutas*. (VII. sz. ref. akv. 177.)

HUDI JÓZSEF

Az utolsó peregrinus

Az újkori protestáns kollégiumok Magyarországon elsősorban a pap- és tanítóképzést szolgálták, de növendékeik közül sokan világi pályát választottak. Mivel a kollégiumok főiskolai szintű képzést biztosítottak, mindazok, akik tudományos fokozatot kívántak szerezni, külföldi egyetemen is tanultak. A vándor-diák, a peregrinus alakja egész Európában ismeretes volt, s középkori előzményekre vezethető vissza. A peregrinusnak kialakult egy másik, belföldi típusa is: a kollégium akadémiai tagozatán tanulók 2–3 évi tanítóságot (rektorságot) vállaltak valamely népiskolában, hogy keresetük révén be tudják fejezni tanulmányaikat, vagy ha befejezték, külföldre mehessenek. A főiskoláról (akadémiáról) kiküldött rektorokat hívták akadémikus rektoroknak.

A XIX. század második felében, a tőkés átalakulás korában a helyét gyakran változtató tanítót is peregrinusnak nevezték, aki, ha nem kapott munkát, uradalmi ispánnak, házitanítónak állt be. Borsos István gimnáziumi tanár „Az utolsó peregrinus” c. önéletrajzi írása, mely a Pápai Hírlap 1906. évi 49. számában (december 8.) az 1–3. oldalon jelent meg, a köznapi életből lassan eltűnő peregrinusnak állít emléket.

Borsos István (Ászár, 1863. február 8. – Bp., 1918. április 12.) református lelkész, főgimnáziumi tanár, kollégiumi könyvtárigazgató nevét megőrizte a pápai kollégiumtörténet. Tanító családból származott: édesapja, sőt nagyapja is népiskolai tanító volt. Az elemi iskoláit Vérteskethelyen és Nagysápon végezte. A gimnáziumot 1874-ben Nagykőrösön kezdte (nagybátyja itt volt tornatanár), 1878–1882 között Pápán fejezte be, majd 1882–1886 között ugyanitt a teológiai akadémián folytatta tanulmányait. 1886–1888 között a budapesti egyetem bölcsészeti karán tanult és szerzett latin-görög szakos tanári oklevelet. Ezidő alatt a Pulszky Ferenc igazgatta Széchényi Könyvtárban dolgozott. 1888-ban a pápai református főgimnázium helyettes, 1892-től rendes tanára volt. Emellett 1896-tól a régiségtárat és a múzeumot, 1897-től haláláig a könyvtárat igazgatta, melyeknek anyagát rendezte, katalógizálta, katalógusai nyomtatásban sorra megjelentek. 1888-ban nősült. Tseppen [Tscheppen] Olgával kötött házasságából 9

gyermek született, négy fiú és egy leány meghalt, csak négy lánya élte meg a felnőttkort, közülük kettő a tanítónői hivatást választotta.

Történészként is számon tartjuk. Foglalkozott a pápai kollégium és a könyvtár történetével, a pozsonyi rendkívüli törvényszék és a gályarabok történetével. Szívesen írt a pápai lapokba, állandó munkatársa volt az egyházkerület lapjának, a Dunántúli Protestáns Lapnak. Diák korában tagja volt a Kollégiumi Képzőtársulatnak, a Theológiai Önképzőkörnek, tanár korában a Jókai Körnek. Élete teljében, 56 évesen, vakbélműtét következtében hunyt el Budapesten. Holtteste a pápai alsóvárosi sírkertben pihen. Temetésekor 10 nagykorúságot megért testvére közül hét volt életben.¹

Életrajza Szinnyei József életrajzi lexikonába nem került be (pályájának elején járt ekkor),² de napjaink országos és helyi lexikonaink számon tartják.³

Alább újraközölt írása azért is figyelemre méltó, mert rávilágít a dunántúli református tanítók hagyományosan szerény életkörülményeire, a peregrinus-sors nehézségeire, a segédtanítók kiszolgáltatott helyzetére, alacsony társadalmi presztízisére. (– Hudi J.)

AZ UTOLSÓ PEREGRINUS

LEGALÁBB, AKIT ÉN ISMERTEM. Mert hát háborgó ugyan most is akad bőven, de nem olyan, akire ez a név igazán ráillenék. Igen ám, mert a csavargók osztályában egészen kiváltságos helyet foglalt el a peregrinus. Ez volt a csavargók arisztokráciája. Mert a peregrinus nevet csak az érdemli, aki iskolákat járt, tanult ember, de valami szomorú végzet nem engedi egy helyben maradni, hanem űzi-hajtja faluról falura, az ország egyik szélétől a másikra. Tanítók, papok szerény hajlékaiba tért be legszívesebben, de a nemesi kúriák ajtajából sem riadt vissza. Sok helyen barátságosan fogadták. Adtak neki szállást, étellel-italal jól tartották, s ha másnap útnak eredt, egy pár hatost sem sajnáltak tőle.

¹ Legalaposabb életrajza: P. J. [Pongrácz József]: Borsos István 1863–1918. = Dunántúli Protestáns Lap 29 (1918) 16. sz. 75–76.

² SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I. Bp., 1891. 1267. (Csak Borsos István korponai származású papnövendéket és annak 1816-ban megjelent munkáját ismeri.)

³ ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3., javított kiadás. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977. 94., TUNGLI Gyula (főszerk.): Pápai pedagógus lexikon. Pápa, 1977., VARGA Béla (főszerk.): Veszprém megyei életrajzi lexikon. Veszprém, 1998. 90–91.

A ruházkodás sem okozott neki gondot. Fölruházta az, aki a mezők liliomait. Ha egyik-másik ruhadarabja már nagyon szakadozott [volt], kérni sem igen kellett neki. Mindig akadt egy-egy jó lélek, aki Isten nevében kezébe adta, amire ép[p]en szüksége volt.

Így élt az emberiség e szegény vándormadara. De másutt talán nem is élhetett volna, csak az „Extra Hungariam...”⁴ áldott földjén, ahol még pár évtizeddel ezelőtt is szinte keleties vendégszeretet fogadta a betérő idegent.

Hej, azóta nagyot fordult velünk a világ! A rajongó ifjúkorból belejutott nemzetünk a férfikor nehéz, fárasztó, rideg küzdelmeibe. Sok minden kiveszett azóta a mi fejlődő társadalmunkból, jó és rossz vegyesen. S e sok vegyes holmi között kiveszett a peregrinus is. Pedig most is van ám sok szerencsétlen, akit a végzet peregrinusnak szánt. De a mostoha viszonyok közt nem fejlődhetik azzá. Mielőtt azzá lehetne, a bolondok házába, vagy börtönbe jut; vagy pedig igen rövid idő alatt elpusztul nyomorultan. Mert az a vendégszeretet nincs meg többé, mely bűn nélkül megadná neki a mindennapi kenyeret.

Az utolsó, akit én ismertem, szinte azért halt meg, mert nem tudta kiállni többé ezt a megváltozott lelkű, rideg világot.

Szép, ragyogó nyári délután volt, mikor a mi kapunkon befordult. Széles-vállú, zömök alak, borostás állal. Most sem értem, miként jutott abba az Isten háta mögött levő hegyközi faluba, ahol édesapám hirdette a tudomány igéit. Én, mint nagybobbacská diák, ép[p]en boldog kedvtelésből hajtottam lovainkat az ágyáson. Mert hát nyomtattunk nagy sietséggel, hogy kihasználjuk a szép, száraz időt. A kíváncsiság azonban csakhamar bevitt.

Édesanyám már a konyhában megsúgta: – Ez ám Szabó Laci, a peregrinus.

Rettentően udvarias ember volt ez a Szabó Laci. Még énelőttem is felállt a karosszékből, mikor bemutatkoztam neki. Pedig hát csak olyan süldődiák voltam. Ki nem fogott a szóból. Beszélt papokról, tanítókról, s mindenféle kisebb

⁴ Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita. = *Magyarországon kívül nincs élet, ha mégis van élet, az nem olyan.* A latin szállóige először Caelius Rhodiginus/Ludovico Ricchieri (1469–1525) olasz humanista 1516-ban megjelent könyvében fordul elő, a XVII–XVIII. században a magyarországi német és szlovák evangélikus értelmiség réteg rendi patriotizmusát fejezte ki, jelentése csak a polgári fejlődés során, a 19–20. században telítődött negatív tartalommal. A szállóige Tóth Béla *Szárjul szájra* című könyvével (Bp. 1895.) vonult be „a magyar nacionalizmust történetileg díszítő szólamok közé”. A 20. században a történészek a feudális Magyarország elzárkózásának, elmaradottságának érzékeltetésére idézték. A szállóige eszmétörténeti háttéréről: TARNAI Andor: *Extra Hungariam non est vita...* (Egy szállóige történetéhez). Akadémia, Bp., 1969.

urakról, akikről tudta vagy gondolta, hogy előttünk ismerősek. Majd mikor vacsora után a jóféle borocskától mindjobban megoldódott a nyelve, még utazásának célját is előadta. Mert hát ő nem kóborol ám csak úgy céltalanul. Pozsony megyében egy úrnak ispánra van szüksége. Ismeri azt az urat. Az is ismeri őt. Már hogyan ismerné? Hiszen az is a pápai kollégiumban tanult. Bizonyosan szerződött hát őt ispánnak. De kire is bízhatná nyugodtan a gazdaságát, míg Pozsonyban végzi hivatalos dolgait. Mert hát ép[p]en a múlt hónapban választották meg valami megyei tisztségre. Márpedig, ha valaki, úgy ő – mármint Szabó Laci – csak ért a gazdálkodáshoz. Nem hiába született falusi gyereknek, s nem hiába járt annyi iskolát. Prakszis és elmélet ölelte egyformán világos. Jól tudja ő, hogy mi az az okszerű gazdálkodás.

Mi lehetőleg ráhagytunk mindent, s őszinte jóindulattal biztattuk, hogy most már bizonyosan jobbra fordul a sorsa. Ő pedig örvendett, s boldogan hitt a szavunknak. Csak akkor komorodott el [az] arca, mikor lefekvésre biztattuk, bár jó későn. Láttá, hogy a pincetokban van még egy tele üveg bor. Ez kissé megzavarta udvarias és nyugodalmas kedélyét. Mikor pedig arról is értesült, hogy az iskolában várja a jól elkészített fekhely, határozottan méltatlankodni kezdett. Ezt már kisebbítésnek tekintette. Hogy talán félünk tőle? Hiszen ő tisztességes családnak tisztességes gyermeke! Tudhatjuk ezt mindannyian.

Édesapám azonban csakhamar megnyugtatta. Két kis szoba és sok apró gyermek. Visszont a szép, tiszta iskolában egy jól megvetett ágy. Okos ember mindjárt láthatja, hogy melyik a vendégnek való nyugodalmas hely. Ő is belátta. S miután Szent János áldomásaként még egy tele poharat kiűritett, megnyugodva tért pihenőre.

Másnap reggel jókedvűen búcsúzott tőlünk, hogy siessen a kitűzött cél felé. Hogy megkapta-e a botos ispánságot, azt nem tudom. De ha megkapta is, hogy egy hónapnál tovább[b] nem maradt ott, azt bizonyosan tudom. Mert egyhelyben sokáig nem maradhatott. Rajta ült a sötét végzet. Ha az ispánság Pozsonyban⁵ nem sikerült, akkor az ország keleti részére igyekezett, hogy valami árván maradt tanítói állást megkaparintasson. Ha onnét is kikopott, akkor Baranyába sietett ugyanazon célért. Mindig célok felé törekedett, de soha célt nem ért. Rajta ült a fátum,⁶ hogy nyugodalmas pihenőt ne találhasson.

Aztán még egyszer láttam újra a kollégiumban. Megtraktáltuk a konviktuson úgy, hogy semmi panasza sem lehetett. Még útravalóhatóságokkal is elláttuk

⁵ értsd: Pozsony vármegyében

⁶ fátum: fatum (latin) = végzet

szerény tehetségünkhöz képest. Akkor is nagy cél felé sietett. Doboka várme-
gyében biztatta valami elárvult tanítóság ábrándképe. Hogy elfoglalhatta-e ezt
az árván hagyott domíniumot,⁷ azt már nem tudom. De az bizonyos, hogy több
évig nem került vissza ide a Dunántúlra. Hol járt, mit szenvedett ezalatt, ki
tudhatná azt? De hogy nehéz időket élt át, meglátszott rajta, mikor újra feltűnt
a mi látóhatárunkon, Tata városában. Kopottan, porosan állított be az iskola
udvarába. Mert meghallotta, s örömmel hallotta, hogy a nagytiszteletű egyház-
megye ép[p]en most tartja közgyűlését. Ünnepnapja szokott ez lenni minden
peregrinusnak. Ép[p]en most végződött a gyűlés. Jó későn, délután. Mert hát
igen fontos ügyek voltak. Rajzott ki az udvarra a sok öregebb és ifjabb tisztele-
tes, meg tanító urak és kurátor uraimék.

A peregrinus mosolyra kényszerült arccal köszöntgetett s üdvözölte őket.
Hisz majdnem mind régi ismerős volt. Sűrű, bozontos hajábamár ősz szálak
vegyültek. Széles válla előre görnyedt. Az idősebb nagytiszteletű urak közül
többen barátságosan szólították meg:

— No Laci, de régen nem láttunk! Hol jártál?

A peregrinus boldogan mosolygott, s csak annál buzgóbban hajlongott, s
köszöntötte az újabban megjelent ismerősöket. Ekkor azonban kilépett a ta-
nácsterem küszöbén egy hatalmas alak, zsinóros atillában, gőgösen hátravetett
fejjel. Pocakja és tokája iszonyú tekintélyt kölcsönzött neki. A járatlanabb em-
ber azt gondolta volna, hogy ez legalább az egyházmegye főjegyzője, vagy
ép[p]en maga is esperes. Pedig hát csak kosta⁸ volt, az is a rosszabb fajtából.
Tanítónak nem nevezhetem, mert ezt a szép nevet nem érdemli meg. Hiszen
egész életében nem tett mást, mint többé-kevésbé rossz tréfákat gyártott, vagy
ravasz furfangon törte a fejét csak azért, hogy lehetőleg munka nélkül, tűrhető
jólétben élhessen. S ezt a célját el is érte. Olyan filozófus volt, aki az emberek
leggyöngébb gyöngéit használta ki jövedelmes bánya gyanánt.

Tehát ez a tekintélyes alakzat igen fölháborodott, amint megpillantotta a
szegény peregrinust. Fölháborodott a gyomra. Talán azt gondolta, hogy kedv-
ében jár a gyűlés nagyjainak, ha megszabadítja őket attól a pár hatosnyi költ-
ségtől, amit a peregrinustól megtagadni nem lehet. Vagy talán a saját gyomrát
féltette, hogy neki kevesebb jut a potyából, ha ez a peregrinus is osztozkodik
vele. Elég az hozzá, hogy iszonyú méltatlankodás vett rajta erőt. Dörgő hangon
rival[l]t az alázatos peregrinusra:

⁷ dominium (latin) = birtok, uradalom; itt: állás

⁸ kosta = a kántortanító régies gúnyneve

— Hát te, haszontalan ingyenélő, megint itt jársz? Megérzed a pecsenyeszagot? Nem szégyenled magad, hogy tisztességes munka helyett mindigcsak a mások zsebjénél élődöl? Dolgozzál, mint más tisztességes ember! Pfuj!

— Kérem alázatossan... — ismételte közben többször is a megrémült peregrinus. — Kérem alázatosan, hiszen most is munka után járok. Egy kis segéd-tanítóság...

— Mit? Segéd-tanítóság? — rival[1]t közbe a hatalmas erkölcsprédikátor. Ilyen emberre bíznák az ártatlan ifjúságot? No hiszen, te ugyan jóra tanítanád! Nem elég szégyent hoztál már a kollégiumra s eklézsiánkra? Elhord magad! Eltakarodj! — ismételte többször rémséges erkölcsi fölháborodásában a herkulési termetű férfiú. A foga szinte csattogott dühében, s hatalmas karjain fölfelé rángatta a kabát újját, mintha birkózni készülne. A peregrinus sápadtan kapkodta a fejét, a szája tátogott, mintha felelni akarna. De nem tudott. Majd hirtelen kifelé iramodott. A kapuból megegyeszer visszatekintett holtra vált arccal, s aztán elsietett.

Hiába szólott rá az esperes a hatalmas erkölcsprédikátorra:

— Mért bántja ezt a szegény embert? — Az csak jóízűen hahotázott, úgy hogy pocakja is rendett bele.

— Úgye, jól ráijesztettem erre a haszontalan csavargóra? — ismételte nagy meglepéssel, mintha különös elismerésre tartana számot.

Hiába kiabáltak a jólelkű tiszteletes urak a peregrinus után:

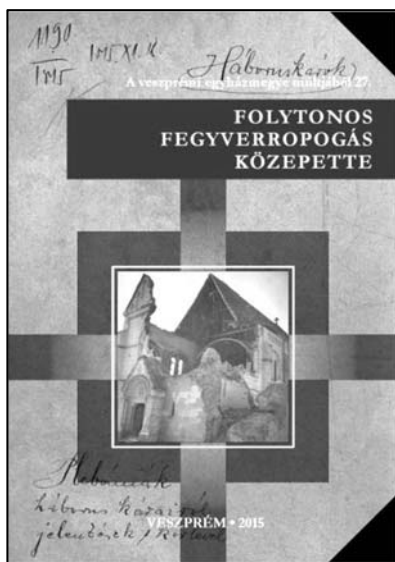
— Laci, gyere vissza! Laci, Laci, ne haragudj!

A peregrinus szinte magánkívül, öntudatlan állapotban sietett a város széle felé. Elmaradt a város is messzire. Ő csak rohant tovább. Egy-egy kocsí vágta-tott el mellette, de észre se vette. Végre a hűvös esti szellő, s a kimerültség öntudatra ébresztették. Leült egy kilométerjelző kőre. A melle zihált, s még akkor is ijedten tekintgetett szét. De körülötte csend és végtelen nyugalom volt. Ki tudja, mire gondolhatott. Nagy kö[n]nyecseppek gördültek le arcán. Aztán nagy nehezen fölkel, s lassan, vontatva elindult a szomszéd falu felé, ahol valamikor meglátta a napvilágot.

Útközben meg-megállt tépelődve. De ismét csak tovább haladt. Beért a faluba. A kutya sem ugatták meg, mert ismerték, hogy nem rossz ember. Eljutott ahhoz a házhoz, ahol szülei laktak valaha. Jól ismerte a helyet. Egyenesen a pajtába ment. S reggel ott találták holtan.

Szemle

Folytonos fegyverroponogás közepette. Források a veszprémi egyházmegye második világháborús veszteségeiről I. Szerk.: Varga Tibor László. Veszprémi Érseki és Főképtalani Levéltár, Veszprém, 2015. 636 p. (A veszprémi egyházmegye múltjából, 27.)

Közhelyszámba megy, hogy a kerek évfordulók a történet- és levéltártudomány-
nak egyaránt komoly konjunktúrát jelen-
tenek. Tíz esztendeje, hogy Magyaror-
szág frontterületté válásának 60. évfor-
dulója megnyitotta az egyházi levéltárak
korszakra vonatkozó forrásközléseinek
sorát. A székesfehérvári és a győri egy-
házmegye forráskiadványainak¹ gerincét
az egyház belső közegében születő beszá-
molók alkották a helyi történésekről. Már
e kötetekből is az a tapasztalat volt le-
szűrhető, hogy az egyházi források sok-
kal szókimondóbbak a frontátvonulás
brutalitására vonatkozóan, mint a polgári
vagy katonai igazgatás iratai. A plébáno-
sok egyházi hatóságokhoz intézett beszá-

molói retrospektívek ugyan – de megszületésük és az események közt eltelt
idő nem nagy. Szerzőik pedig egyrészt a szemtanúk hitelességével, másrészt

¹ MÓZESSY Gergely (szerk.): *Inter arma 1944–1945. Fegyverek közt. Válogatás a második világháború egyházmegyei történetének forrásaiból*. Székesfehérvár, 2004. (Források a Székesfehérvári egyházmegye történetéből, 2.), PERGER Gyula (szerk.): „...főlelemmel és aggodalommal...” Plébániák jelentései a háborús károkról a Győri egyházmegyéből 1945. Győr, 2005. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások, 3.) Az egyházi levéltárak más, korszakra vonatkozó forráskiadványai közül figyelmet érdemel: MUHI Csilla – VÁRADY Lajos: „A múltat be kell vallani...” *Háborús dokumentumok 1944–45. Szatmár egyházmegye papjainak visszaemlékezései a második világháború helyi eseményeire és más háborús dokumentumok*. Szatmárnémeti, 2006.; NÁDASI Alfons OSB: *Hadinapló*. Szerk.: Lukácsi Zoltán. Győr, 2009. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai – Források, feldolgozások, 9.); NÁDASI Alfons OSB: *Hadifogolynapló*. Szerk.: Lukácsi Zoltán. Győr, 2010. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai – Források, feldolgozások, 11.)

helyzetükből adódóan a feletteseik számára az igazmondás belső kényszerével fogalmazták meg tapasztalataikat. Ugyanekkor – a tartósan berendezkedő szovjet hadsereg jelenlétében – a civil közigazgatás szereplői sokszor csak félve, burkoltan – vagy egyáltalán nem – beszéltek a hátorszáiban végzett pusztításról, vérengzésről, erőszakról, rettegésről, effektív emberrablásokról.² Egy ilyen helyzetben az alternatívnak tekinthető, államilag nem kontrollált források felértékelődnek, hiszen ezek megfogalmazóit talán kevésbé vezette egzisztenciális félelem.

Az újabb kerek évforduló kapcsán a veszprémi egyházmegye adott ki hasonló forráskiadványt, amely deklaráltan e két említett kötet hagyományaira építve született. E három kötet együttesen már a Dunántúl jelentős, összefüggő részének háborús mindennapjaiba enged betekintést, megvilágítva a polgári lakosság szenvedését, pusztulását. Hogy más egyházmegyei levéltárakban ilyen bőséges információ lelhető-e, egyelőre nem tudni. E területek viszonyai, a püspökök nyilasok által történt elhurcolása (Mindszenty József, Shvoy Lajos), ill. mártírhalála (Apor Vilmos) viszont olyan helyzetet teremtett, amelyben az egyházi központnak szüksége volt az alapos tájékozódásra.

A Varga Tibor László levéltáros által szerkesztett forráskiadvány velős bevezetése alig két és fél oldalon foglalja össze a veszprémi egyházmegye kormányzatának háború alatti legfontosabb változásait és a szövegkiadás elveit. A maihoz kis mértékben közelített helyesírás és központosítás érthetőbbé, „olvasóbaráttá” teszi a majd félezernyi, eredeti nyelvhelyességében meglehetősen széles spektrumból származó forrást.

Nyolc tematikus egységbe rendezve találhatjuk meg a szövegeket. Ezeket rövid, ám rendkívül informatív szerkesztői bevezető, és ideális mélységűnek mondható, a dokumentumok alakiságára is kitérő lábjegyzet-apparátus segít értelmezni. E nyolc fejezetnek a püspöki körlevelek adnak egyfajta keretet. Az első rész a háború alatt született, a frontátvonulásra felkészítő körlevelekből és bizalmas köriratokból válogat jó érzékkel, az utolsó a háború emlékezetét jeleníti meg, egyfajta elegáns epilógust adva az olvasónak. Ezek közt húzódnak meg a különféle eredetű kárfelmérések adatai.

A szerkesztő – a források belső logikájához igazodva – a különböző időben különböző célzattal születő adatgyűjtéseket külön-külön egységekbe rendezte, azon belül pedig – ha tehetné – a települések ábécérendjében közölte. Csak összefoglaló jelentések esetén haladt espereskerületenként, amely az egyházmegye belső igazgatását nem feltétlenül ismerő laikus olvasók számára még mindig a legkönnyebben kezelhető megoldás.

² A civil szféra forrásairól újabban lásd: L. BALOGH Béni (szerk.): *„Törvényes” megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között.* Bp., 2015.

A nyilas fogságból április végén hazatérő Mindszenty József püspök³ gyorsan akart informálódni egyházmegyéje állapotáról, így korán kidolgozott egy 8 pontos kérdőívet, amelyet a csak lassan normalizálódó helyzet miatt a legváltozatosabb utakon és módokon juttatott el aulája a papsághoz. Csak a visszaérkező jelentések bő 200 oldalt tesznek ki a kötetben, s e forrásegyüttes kiegészül az öntevékenyen megfogalmazott, bőbeszédűbb beszámolókkal, valamint a helyreállítási jelentésekkel, amelyek sokszor részletesebben taglalják az épületekben okozott károkat, mint az első, még a sürgetés kényszere alatt született, kérdőpontokra adott válaszok. Mindszenty József püspök maga is bejárta egyházmegyéjének legtöbbet szenvedett részeit és személyes benyomásait, a legsürgetőbb teendőket rögzítő tömondatos jegyzetei a zalai, a somogyi és a mezőszéki területeken tapasztaltakról szintén fennmaradtak és olvashatók a kötetben. E tapasztalatok alapján Mindszenty József az egyházmegye kárait körlevélben összegezte, amelynek kiadása – Mészáros Tibor, egykori aulistája megfogalmazása szerint – szívügye volt.

Külön fejezetek mutatják be a püspökség intézményeit ért károkat; a béketárgyalások során felhasználni szándékozott, viszonylag késői – 1945 őszi – felméréseket a német hadsereg által okozott pusztításról; illetve a káptalani jegyzőkönyvek alapján a tekintélyes birtokállománnyal rendelkező testület tetemes veszteségeit.

A kötetben való eligazodást rövidítésjegyzék; egy – elsősorban a liturgikus kifejezésekre koncentráló, találó mélységű – kislexikon; személynévmutató és a kötetben említett klerikusokra vonatkozó tömör életrajzi adattár, valamint helynévmutató segíti. A választott szerkezet miatt különösen az utóbbit tekintjük fontosnak, amely elsősorban a kötetet forgató helytörténészek dolgát könnyíti meg. De jó szívvel ajánlhatjuk a kiadványt az egyház-, a társadalom-, a politika- és a gazdaságtörténet iránt érdeklődők számára is.

A veszprémi kötet előképeitől való eltérései a források jellegéből adódnak. Kitapintható egyrészt egy stiláris különbség: amíg Győr és Székesfehérvár püspökei elsősorban szabadon megfogalmazott narratív beszámolókat kaptak, addig a kérdőpontok világa kicsit sematikusabbá és tömörebbé – ugyanakkor áttekinthetőbbé és statisztikai feldolgozásra alkalmasabbá tette a veszprémi forrásanyagot. A másik szembevetendő különbség, hogy a veszprémi források az egyházmegye pillanatnyi állapotát akarják felmérni 1945 tavaszán-nyarán, nemcsak a front átvonulásának eseményeit tárgyalják, hanem kitérnek a földosztás kérdésére is. Mai gondolkodásunkban ezek egymástól élesen elváló történetek

³ MÓZESSY Gergely: Katolikus püspökök a nyilasok fogságában. (Mindszenty József és Shvoy Lajos elhurcolása). = *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. Szerk.: Hermann István, Karlinszky Balázs. Veszprém, 2010. 257–274. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 22. A veszprémi egyházmegye múltjából, 22.)

– a kor egyházi világa azonban összekapcsolódó kártételnek fogta fel a gyors egymásutánjában érkező kríziseket. E szemléletnek felmutatása és dokumentálása önmagában is nagy tanulság, továbbgondolásra érdemes.

A könyv címében elhelyezett sorszámából nyilvánvaló: e kötetnek lesz folytatása. Míg a most megjelent kiadvány elsősorban az egyházmegye materiális javaiban esett károokra koncentrált – s csak eközben villantott fel borzongató mélységű mikrotörténeteket –, addig az előkészületben lévőben a személyes történetek, a papi martyrologium megjelenése várható; illetve egy időbeli nyitás, amely az új világrend erőszakos kiépítésének és a politikai átrendeződésnek folyamatába enged betekintést majd. (A figyelmes olvasó már az I. kötetben is talál ide illő, éles mozaikokat.) Érdeklődéssel várjuk a folytatást.

Elismerésünket kell kifejeznünk a levéltár munkatársainak, akik nemcsak e két köteten dolgoztak párhuzamosan, hanem egyidejűleg e korszakra vonatkozó további jelentős forráscsoport kiaknázását is lehetővé tették az érdeklődők számára. Több egyházi levéltár ugyanis digitalizáltan közzétette az 1944/45-ös évek halotti anyakönyveit, amelynél kevés forrás rögzíti pontosabban szikár adataival a polgári lakosság emberveszteségét.⁴ A győri, fehérvári, pécsi, panonhalmi és váci katolikus források mennyisége azonban arányaiban eltörpül a veszprémi egyházmegye adatai mellett.

MÓZESSY GERGELY

ÁGH Magdolna: *Üdv az erdésznek. Nagyapánkról és a Bakonyról. Dobó Jenő erdómérnök életútjának fejezetei.* OOK-Press Kft. Nyomdája, Veszprém, 2014. 436 p.

A múlt év vége felé Földesi Ferenc nyugállományú ezredes, helytörténész barátom (együttal Bús Mária erdómérnök mellett az ismertető kötet másik lektora) közvetítésével érdekes könyvvel bővült könyvtáram.

Vajon mi készíttet arra napjainkban egy idősebb hölgyet, hogy évek hosszas munkájával megis-

merkedjen anyai nagyapjának (a viharos XX. század pusztításai ellenére még mindig tetemes mennyiségű) irathagyatékával, majd azoknak felhasználásával közreadja a nagyapa életrajzát? Mert a napjainkban is nagyapja volt utolsó szolgálati helyén, Farkasgyepűn élő Ágh Magdolna ezt tette. A családtörténet

⁴ E projektről lásd bővebben: www.matricula.hu

mellett természetesen sokszor megelevenedik a köztörténet is. A kettő gyakorta összefonódik, aligha lehet egyértelműen elkülöníteni.

„Üdv az erdésznek” a kötet címe. Így köszöntötték/köszöntik egymást hagyományosan erdészeink, mint ahogyan a bányászok között az ismertebb „Jó szerencsét” járja. Így köszöntötték kollégái is Dobó Jenőt és ő is így köszöntötte őket.

Dobó Jenő 1873. december 12-én született Vácott, a feltehetően lengyel származású Dobó (eredetileg Doránszky) István (1836–1899) és felesége, egy váci tanító leánya, Imrey Amália házasságából. Már az édesapa életútja sem nélkülözte a változatosságot, csaknem tíz évet szolgált a cs. kir. hadseregben (ennek nagyobb részét a cs. kir. haditengerészetnél), majd volt hajóskapitány, állomásfőnök és ügynök is. Feleségével öt gyermeket neveltek fel.

Dobó Jenő 1882–1890 között Vácott, Jászberényben, majd ismét Vácott, a piaristáknál folytatta gimnáziumi tanulmányait. A váci piarista főgimnáziumban érettségizett 1890. június 4-én, azon a napon, melyen harminc év múlva a tragikus trianoni döntés született. Innét Selmechányára vezetett az útja, ahol a M. Kir. Bányászati és Erdészeti Akadémia erdőmérnöki szakiskoláját végezte el 1893-ra. Erdészeti államvizsgáját 1897. októberében Budapesten abszolválta. Közben, 1893. október 1. és 1895. január 25. között, mint egyévi önkéntes eleget tett kötelező katonai szolgálatának is, és 1900 decemberében tartalékos hadnaggyá nevezte ki az uralkodó a cs. és kir. 26. (esztergomi) gyalogezredhez.

Első munkahelyén, Lugoson másfél hónapig dolgozott műszaki díjnokként. Innét Donji Mihojlacra (Alsómihojlác, Verőce vm.), a gr. Mailáth család birtokára került (1898. május 1. – 1898. június 30.), s közben 1898. június 8-án erdőgyakornokká lépett elő. A számára szokatlan idegen környezetben azonban nem érezte jól magát, ezért átlépett az Esztergomi Főkáptalan szolgálatába, ahol 1903. szeptember 1-től a kesztölci kerület erdőgondnoka lett. 1903. január 1-től 1907. január 1-ig egyúttal megbízták a főkáptalan összes uradalmi építési ügyeinek önálló vezetésével is.

Közben megnősült. Esztergomban, 1905. június 5-én vezette oltár elé Szilágyi Matildot (becenevén Médikét) (1887–1930). A fiatal házaspár 1907. január 1-től a Veszprémi Káptalan somogyszobi (Somogy vm., nagyatádi j.) kerületének főerdészeként folytatta munkáját. Utóbb 1912. július 1-től 1918. június 30-ig a kiskomáromi (Zala vm., nagykanizsai j.) és tapsonyi (Somogy vm., marcali j.) kerületek főerdésze, majd 1912. november 1-től 1. osztályú főerdésze volt, kiskomáromi (ma Zalakomár része) lakhellyel.

Innét vonult be az I. világháború alatt katonának. Népfőlkelő főhadnagyként, a m. kir. (nagykanizsai) 20/II., majd 1916. márciusától a m. kir. (veszprémi) 31/I. népfőlkelő hadtáp zászlóaljánál katonáskodott, 1914. augusztusától 1917. januárjáig. Összesen 29 hónapos balkáni szolgálata során megfordult Szerbiában, Boszniában, Montenegróban, Albániában, volt zászlóalj segédtsízt és századparancsnok. Csapatteste részt vett több véres gyalogsági támadásban, utóbb

pedig Albániában megszálló (mai kifejezéssel békefenntartó) feladatokat látott el. Kitüntették a Katonai Érdemkereszt 3. osztályával, valamint a Bronz Katonai Érdeméremmel és sikerült beszereznie egy maláriafertőzést is (ezt csaknem minden akkoriban Albániában szolgált katonánk megkapta), amellyel leszerezését megelőzően, 1916. szeptemberétől Trencsénteplicen lábadozott, regenerálódott.

Új és immáron utolsó munkahelyére, a farkasgyepői (Veszprém m.) erdészethez 1918. március 1-én kapott kinevezést a veszprémi püspökségtől. Új helyét 1918. július 1-től foglalta el. Farkasgyepőn mint erdőmester a püspökség 8500 katasztrális holdnyi erdőbirtokáért, majd az 1930-as évektől főtanácsosként már 30.060 kh területű erdőségért volt felelős. A Bakony belsejébe eső szolgálati helyén 1945–1946-ig látta el erdészként feladatát. Nyugdíjazása a II. világháborút követő, a magánkézben lévő (így pl. az egyházi) erdők államosítását is magában foglaló, rendkívül zavaros idősakra esett. Ezért annak pontos dátumát nem sikerült behatárolni, mert jöllehet a püspökség már ténylegesen nyugállományba helyezte, de egyes állami szervek még mindig őt tekintették az erdészet felelős vezetőjének. Talán felesleges is hangsúlyoznom, hogy nem egyszer kellemetlenséget okozott a fenti áldatlan helyzet. Mellesleg a korszaknak megfelelő, „osztályharcos” rágalmozások következtében az ekkorra már tekintélyes és korosodó erdész kénytelen volt néhány napig a pápai rendőrség vendégseretétét is megtapasztalni. Idősebb éveit szívesen töltötte kirándulásokkal, balatoni fürdözésekkel és unokáival. Gyermekeit, rokonait lehetőségeihez mérten még öreg korában is igyekezett segíteni. 1956. december 23-án hunyt el. Havas, téli napon történt temetésén – a korabeli fénykép tanúsága szerint – jóformán az egész falu részt vett.

A hivatali és magánélet, a kényszerű katonai szolgálat jeles eseményeinek pontos dátumain, a betöltött tisztségek korrekt megnevezésein túl a kötet szerzője a megmaradt dokumentumok segítségével, azokból bőségesen válogatva és idézve, s közülük számosat mellékletben is reprodukálva, meglehetősen szemléletes képet rajzolt az erdészeti munka mindennapjairól, és Dobó Jenő családi életének fontosabb történéseiről.

Dobó Jenő még az Esztergomi Főkáptalan szolgálatában ismerkedett meg Rott Nándor akkori kanonokkal, később 1917–1939 között Veszprém püspökével, s egyben évtizedekig kenyéradó gazdájával. A püspök és erdésze között váltott több levél is helyet kapott a munkában. Bár kapcsolatuk többé-kevésbé jónak volt mondható, mégsem volt mentes időnként kisebb-nagyobb feszültségektől sem. Ezek többnyire anyagi természetűek voltak. (Az önérzetes, sokat és lelkiismeretesen dolgozó, de nem megalázkodó, egyeseket korábbi ígéreteikre utóbb leveleiben emlékeztető, szókimondó Dobó Jenő korántsem tartozott Zsitnyánszky püspöki jószágkormányzó kedvencei közé.)

Nem volt könnyű feladat a Dobó-gyerekek iskoláztatásának megoldása sem a felsőbb iskoláktól messze eső erdészházból. A gyermeknevelés mellett nem csekély munkát rótt a feleségre a háztartás vezetése, a kert és az állattálmány gondozása, hogy férjének kellő ideje és energiája maradjon hivatalos ténykedéseire. A férj hosszas háborús távolléte alatt pedig természetesen még a szokásosnál is nagyobb terhek hárultak a derekasan helytálló aszszonyra. De az erdészház amolyan egyházi vendégfogadóként is funkcionált, hiszen esetenként átmeneti nyaraló-, pihenő-, vagy út közbeni étkező- és hálólhelyeül is szolgált a püspököknek, kanonokjainak, papjainak vagy a püspökség alkalmazottainak. Ezeknek ellátása, kiszolgálása szintén a háziasszony feladata volt.

Az évtizedek során számos rendszeresen visszatérő kiránduló és vadászvendég is látogatta Dobóék vendégszerető portáját. A családban használt vendégkönyvek (I. kötet 1920–1928, II. kötet 1928–1956), amelyeknek hiánytalanul reprodukált oldalai szintén a kötet mellékletét képezik, megőrizték az itt megfordultak – köztük számos híresség – nevét. Köztük volt többek közt Aba-Novák Vimos festőművész, Albrecht főherceg, Almásy László Ede Afrika-kutató, Germánusz Gyula orientalista, Jány Gusztáv tábornok (későbbi vezérezredes), Kittenberger Kálmán vadász, vadászati író, Götze Árpád fül-orr-gégész orvos, egyetemi tanár, Laczkó Dezső piarista tanár, geológus, veszprémi múzeumigazgató, Rott Nándor veszprémi püspök, Schamschula Rezső ny. áll. gyalogsági tábornok, Szurmay Sándor ny. áll. gyalogsági tábornok, volt honvédelmi miniszter, vadász és horgászíró, Tóth Tihamér veszprémi püspök, Zadravecz István ferences szerzetes, ny. áll. tábori püspök, Zoltványi Iréneus bakonybéli bencés apát, stb.

A zaklatott XX. század nemegyszer beleszólt a Dobó család mindennapjaiba is. A családfő I. világháborús szereplését már említettük. Bár a II. világháborúban előre haladott életkora folytán már nem volt katona, ennek ellenére neki is kijutott a háborús mindennapokból. 1944 őszén-telén átmenetileg éppenséggel Farkasgyepűre települt a nyilas vezetés egy része, még hozzá Szálasi Ferenc nemzetvezető testvérrel, és Beregfy Károly vezérezredes, honvédelmi miniszter testvérrel egyetemben (bár ők – feltehetően a háziak megkönnyebbülésére – nem voltak a Dobó porta vendégei). Viszont német és magyar tábornokok és tisztek vendégeskedtek, szállásoltak a házban, majd – alig húlt ki a helyük – rövidesen követték őket a „felszabadítók”. Utóbbiak egyik jeles képviselője, egy páncélos szakaszvezető, aki tűrhetően bírta a magyar nyelvet, miután kedélyesen elbeszélgetett a háziakkal, és udvariasan elhárította vacsora-meghívásukat, egyszerre csak pisztolyt rántott, majd miután az egyik szobában elzárta a háziakat, akkurátusan és módszeresen kirabolta vendéglátóit és otthonukat.

Nem bizonyult túlságosan kegyesnek a sors Dobó Jenő és Szilágyi Matild gyermekeihez sem. Legidősebb gyermekük, Dobó István (1906–1945) mezőgazdasági mérnök 1944/45-ben katonai szolgálatot teljesített és miután Németországban hadifogságba esett, Bad Kreuznach hadifogoly-kórházában fejezte be életét, amiről egyébként a család csak utólag, 1947 áprilisában szerzett tudomást. István idősebb öccse, Dobó Jenő (1908–1969) erdőmérnök a Kárpátalja visszatértét követően, 1940-től Rahón és Gyertyánligeten dolgozott, ahonnan a front elől 1944 őszén menekülni volt kénytelen. Családjával és István bátyja családjával együtt ekkor átmenetileg ők is édesapjuknál, Farkasgyepűn húzták meg magukat. István fiatalabb öccse, Dobó Endre (1913–1947) gyermekorvos 1942–1943-ban katonatorvosként megjárta az orosz frontot, majd Debrecenben volt tanársegéd, s ott élte át a front átvonulását. Áldozatos orvosi munkájáért mellőzés, majd súlyos betegségét követő halál lett a jutalma. Leánytestvérük, Dobó Magdolna, Ágh Zoltánné (1911–2002) igen fiatalon vette át édesanyja viszonylag korai halála (1930) után a háztartás gondjait, amelyet 1940-es férjhezmeneteléig látott el példásan.

Az ő leánya Ágh Magdolna, a kötet szerzője, összeállítója, a dokumentumok közlétevéője. Feltételezésem szerint azért vállalkozott erre a feladatra, mert rohanó világunkban, a XXI. század elején érdeklődést, megbecsülést és tiszteletet érezhet egy letűnt polgári korszak résztvevői, szereplői iránt; azok iránt, akik közé felmenői is tartoztak. Egy olyan korszakról van szó, amelyben minden nehézség és megpróbáltatás (háborúk, gazdasági problémák, erőszakos társadalmi változások) ellenére is jutott idő arra, hogy az emberek odafigyeljenek egymásra, megbecsüljék egymást és megpróbáljanak tisztességesen és becsületesen élni. Mert ezt látták, ezt tanulták a felmenőiktől, akik szemük előtt tartották, hogy földi ténykedésükért majdan számadással tartoznak.

A kiadvány legnagyobb örömeimre bőséges mellékletet is tartalmaz: pl. hivatalos okmányokat (katonai elbocsátó levél, iskolai bizonyítványok, egyetemi index, tiszti kinevezés, szolgálati bizonyítvány, katonai emléklap, erdőtisztí eskü), hivatalos és magánleveleket, napló- és notesz-feljegyzéseket, iskolai és erdészeti rajzokat, ház-, út-, és vasútépítési tervrajzokat, családi, erdészeti, világháborús fényképeket, stb.

Egy esetleges újbóli kiadás reményében (amikor ezek könnyen javíthatóak lesznek) rámutatnék a kötet néhány pontatlanságára, tévedésére is. A 20. oldalon az 1914. I. 1-i naplóbejegyzés földrajzi helyének „Frunzjos efsfeld” helyes olvasata feltehetően Franzjosefsfeld. A 29. oldalon a Mučanjban, 1915. XI. 15-én keltezett levél fejlécének olvasata nem „M. Kir. 20/II. npf. hads. zlj.”, hanem m. kir. 20/II. npf. hadt. zlj (népfölkelő hadtáp zászlóalj). A 36. oldalon az 1916. január 24-i naplóbejegyzésben „Karrennek” helyett a helyes olvasat feltehetően

Karrenweg (taligaút, kordéút) lehet. A 88. oldalon az 1944. szeptember 27-i naplóbejegyzésben említett „Vitéz László altábornagy vezérkari főnök helyettes” helyesen vitéz László (1925-ig Laucsek) [Dezső] altábornagy (Lovászpátona, Veszprém m. 1893. július 23. – Budapest, 1949. június 8.), aki 1944. május 8. és október 16. között volt a Honvéd Vezérkar főnökének helyettese.⁵

A 130. oldalon bemutatott fényképeken nem „K und K” katonákat látunk, hanem kizárólag m. kir. honvéd gyalogos tiszteket, illetve az alsó kép bal szélén egy honvédorvost, jobbról a másodikként pedig egy őrmestert. A 131. oldalon bemutatott német nyelvű okmány nem Dobó Jenő katonai elbocsátó levele 1905-ből, hanem Bécsben 1900. december 23-án kelt tartalékos hadnagyi kinevezése, amelynek hátoldalára (ennek reprodukciója a 132. oldalon látható) utólag (Besztercebányán, 1906. január 13-án) rávezették a honvédség kötelékéből való elbocsátását is.

A rendkívül figyelemreméltó munka számomra további két külön érdekességgel is szolgált.

Az egyik érdekesség mondhatnám szakmai. A könyvben többször is (39., 46–47. oldalak) szerepel a m. kir. 31/I. (veszprémi) népfőlkelő hadtáp zászlóalj parancsnoka, Lemberkovics Jenő százados, akinek Albániában Dobó Jenő volt a segédtisztje.

Nos, bár a szerzőnek erről nem volt tudomása, Lemberkovics Jenő nem más, mint az 1919-es ú. n. ludovikás ellenforradalom egyik szervezője és mártírja, akit a Horthy-korszakban általános megbecsüléssel emlegettek, majd 1945 után természetesen már csak mint gaz ellenforradalmár szerepelhetett.

Lemberkovics Négyesen, Borsod vármegyében született 1884. november 23-án. A m. kir. Nagyváradi Honvéd Hadapródiskola elvégzése után csapatszolgálatot teljesített. Később a m. kir. Soproni Honvéd Főreáliskolában a matematika és a fizika tanára volt. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság alatt a közismert június 24-ei budapesti ludovikás ellenforradalom egyik szervezője és vezetője lett. Bár a ludovikásokat (legalább részben) a dunai flottilla is támogatta, a fővárosi munkásság és a polgárság tömegeinek remélt csatlakozása elmaradt. A megmozdulást a hatalmon lévők villámgyorsan leverték. A sikertelen ellenforradalmi kísérlet során, az Engels-laktanyában Lemberkovics is a vörösök fogságába került. A fogolyra Weisz Fülöp I. kerületi politikai biztos három revolverlövést adott le, amelynek következtében a százados még aznap este meghalt a budapesti Rókus-kórházban.⁶

⁵ A vezérezredes életrajza és fényképe megtalálható: SZAKÁLY Sándor: A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Lexikon és adattár. Budapest, 2001. 199–200.

⁶ Ismét gyilkosság. Veszprémi Hírlap 27 (1919) 37. sz. (augusztus 26.) 3.; Révai Nagy Lexikona XX. [1927.] 554.; HERCZEGH Géza: A m. kir. veszprémi 31. honvéd gyalogezred, a 31. 46. és 79. honvéd menet zászlóaljak, valamint a 31/I. népfőlkelő zászlóalj története. Cegléd, 1936. 21.; BACHÓ László, dezséri (szerk.): A Magyar Kir. Honvéd Ludovika Akadémia története. Budapest, 1930. 696., 697., 700., 705–707., 716., 717., 718., 720., 722., 742., 743., 724. után fényképe;

Jóllehet Lemberkovics 1919-es szereplése ismert, mindeddig nem találkoztam olyan kortárs visszaemlékezésével, aki az I. világháború alatt huzamosabb időt töltött volna vele és közvetlen közös élményeik alapján jellemezte volna őt. Éppen ezért tartom rendkívül nagy jelentőségűnek Dobó Jenő egyik feleségéhez intézett és most közreadott levelének következő részletét:

„Június 19-én este hirtelen parancsot kapott Lemberkovics, hogy másnap menjen Krujára rendet csinálni. Valami zavarok, mozgalmakról jöttek onnan hírek s az ott lévő, igen fiatal tiszt azt jelentette, hogy ő nem tud megbirkózni vele és nem képes a dolgokat ellátni. Másnap 20-án reggel 4 órakor elindultunk ketten Lemberkovicsal lóháton és délre odaértünk. Lemberkovics, ki már a tavaszi két hónap ott tartózkodás alatt megismerkedett a viszonyokkal, mindjárt tapintatos kézzel hozzálátott az ügyek rendezéséhez és sikerült neki néhány nap alatt nyugalmat teremteni. Már talán így amennyire a soha fegyelemhez nem szokott, szabadon és alapjában jóindulatú, de az évszázadok óta tartott török uralom alatt végtelen ravasszá vált albán népnél ez lehetséges. Már odaérkezésünk első óráiban látható volt a lakosság hangulatán, hogy szívesen vették ezt a vállalkozást, és a város előkelőségei siettek megjeleni és őszinte örömüknek kifejezést adni, hogy ismét Lemberkovics lett a parancsoló a városukban. Imponált nekem az a körültekintés és nyugalom amellyel fiatal kora (cca. 30 éves) dacára is az ügyeket kezelte s az ellentéteket elsimította s az elégedetlenséget orvosolni igyekezett. Én az első napokban csak passzív szemlélő voltam, mert tavaszi ottlétem alatt más munkaköröm volt, de pár nap alatt kezdtem megismerkedni a viszonyokkal és emberekkel s igyekeztem Lemberkovicsnak kezére járni.”

Tehát, az „elvakult militarista, későbbi gaz ellenforradalmár” Lemberkovics a fegyverrel elfoglalt, kiszolgáltatott Albániában nem úgy csinált rendet, hogy az illető település hangadóit az első félórán agyonlövötte, vagy felakasztatta a főtéren, hanem Dobó Jenőt idézve *„tapintatos kézzel”* és *„látható volt a lakosság hangulatán, hogy szívesen vették ezt a vállalkozást”*. Talán nem haszontalan ezek után ezen a tényen elgondolkoznunk napjainkban sem, amikor korunk békefenntartói bizony nem mindig állnak a helyzet magaslatán. Gondoljunk pl. a boszniai Srebrenicára, ahol a holland ENSZ katonák jelenléte (és tétlensége) mellett véres népiirtás történt az 1990-es évek közepén, hogy egyebet ne mondjak.

A másik érdekesség családi, rokoni jellegű.

A kötetből ugyanis kiderült az is, hogy Dobó Jenő selmecbányai iskolatársa, majd egyik legjobb barátja Vaszary Antal (Kaposvár, 1866. március 13. – Budapest, 1936. november 12.) erdész volt. Ágh Magdolna vélekedése sze-

rint, valószínűleg ő segíthette nagyapját, hogy a nemszeretem Alsómihojlác-ról átkerülhessen az Esztergomi Székeskáptalanhoz, amelynek szolgálatában állt maga Vaszary is (ekkoriban Nyergesújfalun, később Honton). Vaszary Antal pedig nem volt más, mint dédanyám (anyai nagyapám édesanyja), Vaszary Katalin (Lábod, Somogy m. 1859. november 16. – Budapest, 1942. október 21.) egyik öccse. A kilenc Vaszary testvér legismertebbje egyébként a közismert Vaszary János festőművész (Kaposvár, 1867. november 30. – Budapest, 1939. április 19.) volt. Az erdész-feleségek pedig testvérek voltak, Vaszary Antalné Szlávy Aranka és Dobó Jenőné Szlávy Matild.

RAINER PÁL

GELENCSÉR József: „Őseink szokásait követtük” (Jogtörténet, jogi népszokás, művészet). Székesfehérvár, Vörösmarty Társaság, 2014. 184 p.

A Vörösmarty Társaság az elmúlt évben adta ki Gelencsér József jogtörténész válogatott tanulmányait, amelyeket olyan régóta szerettünk volna egy kötetben olvasni. A megjelentetésért köszönet illeti a Vörösmarty Társaságot, annak elnökét, Bobory Zoltánt, a támogatást nyújtó dr. Karsai Bélát, a Karsai Holding Zrt elnökét, valamint Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzatát. A kötet tervezése és a tipográfia Revák István, valamint Revák András munkája, a nyomdai munkálatokat az ALTO Nyomda végezte. A borítót Gelencsér József tervei alapján Revák István készítette.

A kötet terjedelme 184 oldal, amelyből 162 oldal tartalmazza a tanulmányokat, 13 oldalnyi az irodalomjegyzék, 9 ol-

dalon pedig képek láthatók. A könyv olvasóit dr. Kajtár István professzor jogtörténész sorai köszöntik, aki nem csupán rövid jellemzését adja az egyes tanulmányoknak, hanem értékeli azt a több évtizedes munkát is, amely Gelencsér József mögött van, akit – a professzor szavaival – magas állású közhivatalnokként pontos gondolati fegyelem, jogérzet jellemez, párosulva az elkötelezett etnográfus stílusával. Vizsgálatának eredményei a nemzetismeret részei, hozzájárulva az ősök pozitív szokásainak ápolásához, tiszteletéhez, belőlük a tanulságok levonásához.

A kötet tanulmányai a büntetőjog témaköréből hat területet ölelnek fel, történeti-néprajzi keretbe ágyazva a közösségek joggyakorlatában létező szankciókat.

A *gyűjtogató megégetése* címmel a szándékos gyűjtogatás, tűz okozása következményét, a megégetést, ennek történeti sorrendjét, a jogkönyvek, törvények, törvénykönyvek ide vonatkozó rendelkezéseit a tálió (visszatükröző büntetés) és a kompozíció (szabad alkun alapuló megváltás) szemszögéből vizsgálta Mózes törvénykönyvétől kezdve, vagyis a Kr. e. 9–7 századtól. Ezt követően Róma joggyakorlatára irányította a figyelmet, amelyet ugyancsak a tálió jellemzett. Ezután a feudalizmus német joggyakorlatát tekintette át korabeli jogkönyvek alapján, rámutatva, hogy nem minden esetben alkalmazták itt a tükröző büntetést. Változott azonban a helyzet a Constitutio Criminalis Carolina életbe lépésével 1532-től, a tálió elvét érvényesítve. Ezt követően az osztrák örökös tartományok jogalkotására tért ki, amely a Praxis Criminalis révén nagy hatással volt a magyar jogalkotásra is, bekerülve a Corpus Iuris Hungarici harmadik kiadásába. A tűzkár okozásának különböző változatait (szándékoság, gondatlanság) sorra véve tért ki az alkalmazott büntetésekre. A gyűjtogatásról és büntetéséről az 1723. 11. tc 13.§-a rendelkezett, tűzhalálra ítélve az elkövetőt. Érdekes viszont, hogy ez a szigor Szent István törvényeiből hiányzik. Mátyás király, Ulászló, majd Werbőczy a gyűjtogatást a hűtlenséggel azonosította, amely halálbüntetést vont maga után. 1840-ben viszont már a vétek és a kár nagyságához mérték a büntetést. A szerző kitért a gyűjtogatással kapcsolatos hadi rendelkezésekre, majd a Deák-féle, a halálbüntetést nélkülöző törvényjavaslatra, végül pedig a Csemegi-kódexre (1878), amelyből ugyancsak hiányzik a halálbüntetés.

Ezután vizsgálta meg a jogalkalmazási gyakorlatot, megállapítva, hogy a máglyahalál (a tüzet okozó tűzbe vetése) az ítélkezési gyakorlat részévé lett. A korabeli ítéletek szemléltetésére néhány magyar jogesetet hozott példának a XIII. századtól a XIX. századig, hangsúlyozva, hogy a XVIII. századtól a kínhalál, mint büntetés, a joggyakorlatból eltűnt. A népi jogszokást a XVIII. századtól a XX. századdal bezárólag tekintette át, hangsúlyozva, hogy a közösségek önbíráskodással is érvényt szereztek igazságérzetüknek. A példákat a háromszéki Vargyasról, az őrségi Nemesnépről, a csallóközi Ekelről, a bakonyi Szentgálról, a Marcal-menti Csögléről, a muraközi Szent Máriáról, a Balatonfelvidéki Köveskálrról, Kővágóórsról, a Fejér megyei Seregélyesről, Sárkeresztesről, a kalotaszegi Nyárszóról, a Kolozs-megyei Kolozsnémáról hozza, hangsúlyozva, hogy a tűzbe vetés a XX. században kiközösítéssé enyhült, amelynek következtében a tűz okozójának el kellett hagynia a közösséget.

A továbbélés okaként megállapította, hogy a jogi néphagyomány a hatályos jogot kiszorította, vagy kiegészítette, törvénytörlést, rontást alkalmazva. A régebbi állapotokat őrizték a közösségek, mivel az újat nem tartották kötelezőnek

– ez a népelet más területén szintén megfigyelhető. A régi törvények relikviákként éltek tovább. A tanulmány végén a máglyahalál művészi ábrázolásait villantja fel: így a balladákat (Barcsai; A kegyetlen anyós; a szerb Ének Horvát Mátóról), de megjelenik a tűzhalál Bizet Gyöngyhalászok c. operájában és a Kőszívű ember fiai c. Jókai regényben is.

A következő, *Eszem a húsból* című tanulmányában Gelencsér József rávilágít arra a folyamatra, amelynek során a gyakorlat, a szokás szólássá, fenyegetéssé alakult, ezzel megmutatva egy könyörtelen eljárás elenyészésének útját, átalakulását. Elsőként a kannibalizmust, az antropofágiát vizsgálta, megállapítva okait, amelyek a következők lehetnek: a szükség, rituális követelmények, személyiségtorzulás, bosszú, büntetés, megszégyenítés.

A legkegyetlenebb középkori esetet, Dózsa György kivégzését korabeli történeti források és elemzések felhasználásával ismertette úgy, hogy mindennek jogi indoklását is megadta. Ezt követően a XVIII. századból egy Hont megyei, 133 főt érintő esetről tudósított, amikor a kannibalizmus gyanúja nem csak felvetődött, hanem igazolódott is. Ugyanakkor megalapozatlan váddal szintén megismertetett, utalva arra, hogy mennyire sikamlós lehetett egy gyanúsítás, vádemelés, elítélés folyamata, kellő bizonyítékok hiányában. Ezután a háborúkban előforduló kannibalizmust vette sorra, így 1848/49-ben a románok, a II. világháborúban a japánok és a szovjet partizánok által elkövetett rémtetteket. A néphagyományban a kannibalizmus emlékét a balkáni: szerb, horvát, bolgár, és román balladák őrizték meg, fenyegetésként pedig a betyárhistóriák. Végezetül a szólásokban megőrződött kannibalizmust követte nyomon, majd a művészetben megjelenő formáit: a görög mitológiát, a Dózsa megihlette magyar költészetet (Petőfi, Ady, Juhász Gyula, Sinka István, Illyés Gyula, Gárdonyi műveit), valamint a festészetben megfogalmazottakat: mint a Meduza tutaja, valamint Goya képei.

A következő tanulmány „*Kiszúrom a szemedet*” címmel egy kegyetlen és sajátos büntetésformával, a megvakítással foglalkozik, amelynek jelenlétét a népi jogéletben ugyancsak nyomon követi. Nagyívű, rendkívül alapos tudáson, gazdag szakirodalmi, továbbá recens adatokon nyugvó tanulmány tanúskodik a szerzőnek a történeti, néprajzi, jogtörténeti, valamint a népi jogéletre vonatkozó gazdag ismereteiről, ahogy ez a kötet többi írásáról is elmondható.

A tanulmány a megvakítást mint bűncselekményt és mint büntetést egyaránt tárgyalja, rávilágítva arra a folyamatra, amely a népi joggyakorlatban való továbbélését igazolja. A megvakítás jogi szabályozását az Ószövetségtől a Csemegi-kódexig (1878) tekinti át, kitérve a királyi megvakításra, mint az uralkodásra alkalmatlanná tétel egyik módjára, foglalkozik a megcsonkítással a bírói praxisban, majd megdöbbentő adatok sokaságát vonultatja fel a háborúk, a forradalmak idején történt megvakításra, megcsonkításra, végezetül pedig a

népi joggyakorlatot tekintette át. Megállapította, hogy a megvakítás az emberiség történetének kezdeti időszakától alkalmazott szankció volt, a tálió elvén nyugodva. Ezt a jogi normát vették át az állami szervek is. Rámutatott mindazokra a változásokra, amelyeknek során, előrehaladva az időben, a megvakítás eltűnt a jogszabályokból, ezzel együtt a szokásjogból is, amelyet csak kivételes körülmények között alkalmaztak átmenetileg, jogszokásként. Bár az Árpád-házi uralkodók idején szankcióként foganatosították, azonban a török hódoltságot követően kiszorult a büntetések közül. A királyok ezzel a büntetésformával személyes parancsot adva, szokásjogként éltek, mégpedig bíraskodási jogosultságuk alapján. A népi joggyakorlatban azonban ez a büntetés ritkán fordult elő, valójában nem létezett, inkább csak fenyegetésként használták. Ijesztő tartalma esetenként humorosnak mondható, azonban a „szemet szemért”-elv mégis mélyen élt és él ma is a köztudatban, sőt, alkalmazására ugyan csak létezik igény.

Az éneklés, az attól eltiltás, mint szankció és mint feladat címmel egy szűk körben alkalmazott és csupán esetenként előforduló szankciót elemzett. Ennek leggyakoribb területe a fegyveres szervek voltak. Megszégyenítésként, megalázásként alkalmazták pl. a zsidó munkaszolgálatosoknál, a jugoszláv partizánok által megkínzott magyaroknál, Recsken, az AVO fenntartotta megsemmisítő táborban, a japánok által kényszermunkára elfogottaknál, a fogva tartott gyanúsítottaknál, azaz: döntően a fegyveres szervek büntették így alárendeltjeiket, fokozottan harcok idején. A Balkánon ma is él, a többségi nemzet tagjai a más anyanyelvű közösségekben alkalmazzák.

Szokásokban, játékokban viszont tréfaaként, szórakoztatásként alkalmazták az énekelteget, mint pl. szüreti bálokon, lakodalmakban menyasszonylopás következményeként, zálogos játékokban, diákhagyományokban, így a selmeci hagyományokban gyökerező balekvizsgán.

Énekeket államilag is eltiltottak, mint 1711 után a kuruc nótákat, 1849 után a Kossuth-nótát, 1948 után a régi katonanótákat. Az éneklésnek egyházi tiltása ugyancsak ismert: kiközösítő büntetésként, paráznságért, házasságtörésért mind a római katolikusoknál, így a moldvai magyaroknál, mind a protestánsoknál eklézsiakövetés velejárójaként. A normasértés következménye az énekléstől és vele a szertartásoktól való eltiltás volt. Rendkívül elgondolkodtatóan szólt külön arról, hogy a nemzetnek énektől való eltiltása erkölcsi erejének, önérzetének megtörésére szolgált.

A közösség szankciója, a verés című tanulmányban a szerző azt a szankciót elemezte példákon keresztül, amelyet a világi és egyházi hatóságok, továbbá a közösség normáinak be nem tartása vont maga után, amelynek gyakori módja volt a testi fenyítés. Ennek meglétét a jogtörténet Szent István korától számon tartja, ami botozás, vesszőzés, korbácsolás, ostromozás lehetett az elkövetett cse-

lekménytől függően; alóla a nemesek, polgárok, honorációrok kivételt képeztek. 1861-től azonban csak kihágások esetében alkalmazták, 1871-ben eltörölték, de 1920-ban átmenetileg visszaállították.

A szokásjog viszont ismerte és alkalmazta a pusztá kézzel történő verést: szülő a gyermekén, földesúr a jobbágyon, zselléren, gazda a cseléden, béresen, napszámoson, szolgán, mester és segéd az inason gyakorolta. Mindezen túl létezett a közösségi szankcionálásként végrehajtott verés is. Ezt alkalmazták a közösségnek kárt, hátrányt okozó személyekkel szemben. Közéjük tartozott a pokrócozás, amely döntően a katonaságot jellemezte. Erre a recens adatokon kívül szépirodalmi példákat is említ Oláh Gábortól, Ottlik Gézától, Örkény Istvántól. Létezett még a fogolytáborokban, a büntetés-végrehajtás intézeteiben, sőt, diák közösségekben is. Vele a közösség üzenetét fogalmazták meg. Meghatározott cselekményekért hadbíróság szabott ki katonákra vesszőfutást, amely a szerző szerint megváltozott formában éppen a pokrócozásban élt tovább.

A hagyományos paraszti társadalom önbíráskodása volt a tetten ért tolvaj veréssel büntetése a magántulajdon védelmében. Gazdag recens és szakirodalmi példákat sorakoztatott fel ebben a témakörben is a szerző. Ezt követően a vásári tolvajok közösségi büntetését mutatta be, elemezve, kitérve a települések rendőrségeinek felépítésére. Mindezeket követően a jogi szabályozás jellemzőit vette sorra, rámutatva az önbíráskodásnak törvényi megítélésére.

Különös területe volt a népi jogszokásoknak az endogámia (közösségen belüli házasodás) íratlan szabályainak megsértése, amely az adott falu legényközösségének megtorlását, jelesen a vétkes személy megverését vonta maga után. Ennek nyomai a lakodalmi szokásokban is megőrződtek. A szankcionálásra vonatkozó adatait széles körből, a magyar nyelvterület egészéről hozta, rámutatva általános meglétükre.

A közösség életét szabályozó morális normák betartatását szolgálta a társadalmi ellenőrzés fontos eszközeként a szankció, amelyek között megtalálható büntetésként a táncra kényszerítés, valamint az attól való eltiltás is. Ezzel foglalkozik „*A táncra kényszerítés és a tánc, mint szankció*” című tanulmány. Közéjük tartozott a nők táncra kényszerítése férfiak által, továbbá egy meghódított területen bál kikényszerítése, mint tette ezt a Haynau-alapítvány 1849 után, de ide sorolható a hétfalusi csángók farsangi borica tánca, vagy a nézelődők táncra kényszerítése.

A táncillem megsértésének volt következménye a kimuzsikálás és kitáncoltatás, amelyet a legényközösségek alkalmaztak lányokkal szemben. Fordította elvéve történt csak meg. Azonosnak vagy hasonlóknak mondható ez a néprajzi adatok alapján az egész magyar nyelvterületen, amikor a Rákóczi-mars dallamára történt a bálból történő kipenderítés. A zenéért a legények külön fizettek.

Büntetés, a közösség egyetértésével megvalósuló szankció volt a halálra táncoltatás, amelyet balladák és balladaváltozatok őriztek meg a magyar nyelvterületen, de megtalálható az itáliai, az angol, a német, a dán, a román és egyéb európai népek folklórjában. Oka mindig a társadalmi különbségekből fakadó megvetés vagy a szerelemfúltás. Örök táncra ítéltettek a monda szerint az ünneprontók. Ezt dolgozta fel Arany János, de megtalálható egy 1753-ból való ponyvában is. Az örökké tartó tánc, mint büntetés, tükröző jellegű, a bűn okozásával lakolnak érte a tálió elve alapján. Az ünneprontással kapcsolatban a szerző a törvényi szabályozásokat is tárgyalta, amelyek a XIX. század második felében születtek meg, kötelezővé téve a vasárnapi munka tilalmát, amelyet a hatóságok ellenőriztek is. Táncra kényszerítés fordul elő a Kállai Kettős eredetmondájában. Ugyancsak büntetésként alkalmazták a kikényszerített hajdútáncot és a rókatáncot. Sajátos típus a haláltánc, ami táncoltatással végrehajtott büntetés az élet és élők ellen, amely a nincs menekvés középkori gondolatát sugallja.

Záró gondolatok címmel a kötet összefoglalását kapja az olvasó, rávilágítva a meghatározó sarokpontokra. A hagyományos paraszti közösségekben zsinórmérték volt az elődök példája.

1. A falusi társadalomban a közösségi szankciók természetét a történettudomány, a kultúrtörténet, a néprajz, a büntetőjog, a polgári és a közigazgatási jog eredményeinek felhasználásával világította meg, kitekintve a művészetekre, rámutatva a nemesség, az egyház, a városi- és a parasztpolgárság, a katonaság, a diákság között élő jogszokások párhuzamosságára.

2. Feltárta azt a normarendszert, amely a falusi társadalom tagjainak életviszonyait befolyásolta, szabályozta: így az erkölcs, a szokás, a vallás, majd a jog magatartást szabályozó rendszerét, szerepét. Végig követte a jogképzés folyamatát, amely három módon születhetett meg:

- Legősibb a közösségi együttélés során kialakult szokásnorma a szokásjog. Különbözik tőle a jogszokás, amely a jogalkalmazói gyakorlat szokássá válása, vagy a társadalom jogi jellegű szokásai. Szabályait írásban rögzítették, de létezett az íratlan jogi norma is.
- A jogalkalmazói vagy bírói jogképzés, a társadalmi viszony utólagos szabályozása, igazodva a társadalmi változásokhoz.
- Az állami szervek által jogi normák létrehozása, ami jogalkotói tevékenység.

A jogi népszokások és az állami jog viszonyát megvilágítva megállapította, hogy szabályaik döntően megegyeztek, sőt, erősítőleg hatott az állami normák betartására, de értékeiknek megfelelően eltérhettek attól, vagy tudatosan szembe is helyezkedhettek velük. Némelyek pedig az állami szabályozás hiányát pótolták. Irányadó azonban az állami jog volt.

3. Szokásjog és jogszokás egymást nem helyettesíthette, mivel nem azonosak: míg előző az állam szervei által elismert, kikényszeríthető, addig utóbbit a közösség alkotta, alkalmazta, amit az állam nem ismert el.

4. Az állam által alkalmazott, kiszabott büntetések és végrehajtásuk idővel enyhült, a nép körében viszont ami megszűnt, tovább élt jogszokásként, majd ott is szólássá változott, kivéve a háborúkat, forradalmakat, amikor legkegyetlenebb formáit alkalmazták. Ennek folyamatát nyomon követte a szerző.

5. A tálió elve és a tükröző végrehajtás egyaránt érvényesült az állami jogban és a közösségi szankciókban, még a verésnél, kitáncoltatásnál is. Utóbbi megállapítása a szerző múlhatatlan érdeme, eddig senki nem mutatta még ki a két utóbbi területen.

6. Tetten ért tolvajlásnál nem érvényesült ugyan a tálió elve, de megvalósították a tettenéréskor kimért szankciót és generális prevenciót.

7. A népi jogszokások között megmaradtak a jogalkotó által hatályon kívül helyezett korábbi jogforrások, bár kevesek előtt volt világos a tilalom hatályban maradásának ideje.

8. Amit a közvélemény elítélt, az a nép körében bűn volt. A normaszegés szankcionálása azonban nem volt egységes, sőt, következetes sem és ideje is változhatott.

9. Alapvető szerepet játszott a közösségekben is a megsegényítés, a fájdalomkórosítás. Ez a közösségen belül elszigetelődést vont maga után, a szegénytől való félelem visszatartó erőnek bizonyult. A generális prevenció érdekében pedig széles nyilvánosságra törekedtek.

10. Háborúk, forradalmak idején megtorlásként a legkegyetlenebb szankciókat alkalmazták.

11. A megváltozott életviszonyok a jogban is változást/változtatást eredményeztek – mutatott rá végezetül a szerző.

A kötetet irodalomjegyzék, valamint az elmondottak illusztrálására szolgáló képanyag zárja. Reméljük, hogy az elkövetkezendő esztendőkből Gelencsér Józsefnek további jogtörténeti munkái látnak még napvilágot, így az örökség, a munkajog, a szolgalmi jog, a házassági jog területéről. Ezek a történetek és a néprajzosok számára egyaránt igen tanulságosak volnának. Végezetül jelezni szeretném, hogy a szankciók területéről a közeljövőben a szerző még három büntetési formát készül feldolgozni: a macskazenét, a fül levágását és a szelídebb hajlevágás eseteit. Kívánunk hozzá jó erőt, egészséget, türelmet, örömteli munkát és Isten gazdag áldását!

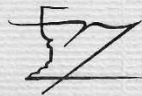
S. LACKOVITS EMŐKE

ACTA PAPENSIA

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK
KÖZLEMÉNYEI

A TARTALOMBÓL

HUDI JÓZSEF: Fábán József es-
per pályafutása — JAKAB RÉKA:
Az ugod-vadkerti fürdő a reform-
korban — KÖBLÖS JÓZSEF: A pá-
pai reformátusok küzdelmei a sza-
bad vallásgyakorlatért a XVIII.
század elején — MEZEI ZSOLT: A
Pápai Református Kollégium vesz-
teségei a második világháborúban

Első évfolyam (2001) 1–2. szám

Folyóiratunk első számának borítója

HÁLA ÉS KÖSZÖNET

Az ACTA PAPENSIA indulásakor ezt írtam: „A magyar társadalom általános keresztyén keretezettségének a fokozatos bomlása legalább két évszázados folyamat (mikor kezdődött a felvilágosodás?), amelynek egyik kísérőjelensége a történelmi egyházak fokozatos kiszorulása a társadalmi lét sokféle színteréről, egyebek között a tudományos életből. Ennek a hosszú és összetett folyamatnak az egyik sajnálatos következménye, hogy a történelmi egyházak ma már alig-alig tudják fölvonultatni azt a szellemi kapacitást, amely az általuk őrzött történelmi örökség feldolgozására alkalmas lenne. Az Acta Papensia abból a felismerésből született, hogy Gyűjteményünk nem elégedhet meg az általa őrzött történelmi anyag romantikus fölemlegetésével, hanem tudományos műhellyé kell válnia — szakmailag kompetens munkatársak kiválasztásával és bevonásával.”

Nos, majd az érdeklődő Olvasó eldönti, hogy a fenti néhány sor a Gyűjtemények tudományos műhellyé válásáról, s benne az ACTA PAPENSIA szerepéről mennyiben bizonyult valós programnak.

Mindenesetre ez a bibliográfia az időközben megjelent kiadványainkkal együtt erős érv mellett, hogy a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei valóban tudományos műhellyé vált. Ez minden reményünket felülmúlta, hiszen a Kollégium megszűntetését megelőző időkből sem a levéltárban, sem a könyvtárban, sem a múzeumban (régiségtár) nem folyt szisztematikus feltáró és feldolgozó munka, inkább amolyan „egyszemélyes” intézmények voltak ezek néhány áldozatos életű testvérünknek köszönhetően.

Ez a bibliográfia viszont tanúja annak, hogy a Gyűjtemények — amely egyébként a Kollégium megszűntetését követően már a pusztá létevel is egyedül képviselte a történeti folytonosságot — a rendszerváltozást követő megújulásban túllépett a régi intézmények pusztá rekonstrukcióján, és képessé vált nem csak a dunántúli reformátusság írott örökségének a megőrzésére, hanem szakmailag magas színvonalú feldolgozására és elérhetővé tételére is.

Ez nyilvánvalóan nem valósulhatott volna meg szakmailag kompetens, ugyanakkor elkötelezett munkatársak nélkül. Jellemzően, az ACTA PAPENSIA szerkesztőségének összetétele ma is ugyanaz, mint induláskor: DR. HUDI JÓZSEF, DR. KÖBLÖS JÓZSEF, KRÁNITZ ZSOLT, MEZEI ZSOLT.

Istennek adok hálát a Gyűjtemények minden munkatársáért, s a bibliográfia megjelenése kapcsán az ACTA PAPENSIAÉRT. Ez a periodika a Dunántúli Református Egyházkerület első és egyetlen tudományos történeti folyóirata. Köszönet mindazoknak a „külső” szerzőknek is, akik megtisztelték folyóiratunkat. A hálaadás pedig itt nem valamiféle vallásos frázis, amely egy egyházi fenntartású intézménytől „kötelezően elvárható”, hanem annak a ténynek a jelzése, hogy a munkatársak, kutatóink kiválasztásában mindig volt valami gondviselelsszerű. Ha úgy tetszik, véletlen.

Ám a hitem szerint mégsem az. Isten vezette őket ide. Köszönet a kitartó és magas színvonalú munkájukért, a hűségükért, amely nélkül a Gyűjtemények „feltámasztása” nem lett volna megvalósítható.

SOLI DEO GLORIA.

KÖNTÖS LÁSZLÓ
gyűjteményi igazgató, kiadó

Az **ACTA PAPENSIA** című történeti folyóirat cikkeinek, tanulmányainak tartalommutatója 2001–2015

ÖSSZEÁLLÍTOTTA: HUDI JÓZSEF FŐSZERKESZTŐ

Az összeállítás a folyóirat első 15 évfolyamának írásait tartalmazza időrendben, a folyóiratszámok szerint, az adott rovat zárójeles feltüntetésével. Szögletes zárójelek között a névtelen szerzőket nevesítettük. A bibliográfiai tételeket egytől kezdve folyamatosan sorszámoztuk, hogy a jövőben elkészítendő repertórium hivatkozási pontjai lehessenek. Egy-egy írás a szerző, cím, rovat, oldalszám sorrendet követi. Amennyiben a szám konferenciához vagy évfordulás köszöntéshez kapcsolódik, az adott évnél azt is jeleztük. Reméljük, hogy serdülőkorba lépett orgánunk megéri a felnőttkort és szép jövő vár rá. Soli Deo gloria!

A folyóirat címe: ACTA PAPENSIA (AP) – A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI / PUBLICATIONS BY THE CALVINIST COLLECTIONS OF PÁPA

Főszerkesztő: Dr. Hudi József (2001–2015)

Szerkesztő: Mezei Zsolt (2001–2015)

Munkatársak: Jakab Réka (2001–2002), dr. Köblös József (2001–2015), Krá-
nitz Zsolt (2001–2015)

Felelős kiadó: Köntös László gyűjteményi igazgató (2001–2015)

Szerkesztőség: 8500 Pápa, Március 15. tér 9. Pf. 48. Tel/fax: (89) 324–240,
e-mail: ref.lib@papacollege.hu

Megjelenik: évente két dupla szám, esetenként 1–4 összevont szám, 2013-
ban négy szám.

Rovatok: Műhely, Forrásközlés, Újraolvasó, Adattár, Szemle; Kisebb közle-
mények (2004-től); Jubileum 1612–2012 [csak 2012-ben].

Nemzetközi azonosító szám: ISSN 1587–6292

Egy szám ára: 2001-től 600 (éves előfizetés: 1200) Ft, 2004-től 2013-ig 700 (éves előfizetés 1400) Ft, 2013-ban 500 ft (éves előfizetés 2000 ft), 2014-ben és 2015-ben 500 ft (éves előfizetés 2000 ft).

Rövidítések: bibliogr. = bibliográfiát összeállította; ism. = ismerteti; H. J., Hudi J. = Hudi József, jegyz. = jegyzetekkel ellátta; M. Zs. = Mezei Zsolt, szerk. = szerkesztette; vál. = válogatta.

I. évfolyam

2001/1–2.

1. Tisztelt Olvasó! / KÖNTÖS László 1–2.
2. A szerkesztők köszöntik az Olvasót! [HUDI József] 3–4.
3. HUDI József: Fábián József esperes pályafutása. (MŰHELY) 5–26.
4. JAKAB Réka: Az ugod-vadkerti fürdő a reformkorban. (MŰHELY) 27–62.
5. KÖBLÖS József: A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért a XVIII. század elején. [Első közlemény] (FORRÁSKÖZLÉS) 63–96.
6. MEZEI Zsolt: A Pápai Református Kollégium veszteségei a második világháborúban. (FORRÁSKÖZLÉS) 97–112.
7. BORSOS István: A pápai műipar régebbi emlékei. [Közli: Hudi József–Mezei Zsolt] (ÚJRAOLVASÓ) 113–116.
8. MOLNÁR István: Pápa város levéltára. [Közli: Hudi József] (ÚJRAOLVASÓ) 117–118.
9. [MEZEI Zsolt]: Bibliographia Papensia (A Pápai Református Gyűjteményekről szóló vagy a Gyűjtemények munkatársai által írott művek válogatott bibliográfiája) (ADATTÁR) 119–120.
10. KÓSA László: Fürdőélet a Monarchiában. Holnap Kiadó, Bp., 1999. 270 p. (SZEMLE) Ism. *Hudi József* 121–122.
11. Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. Válogatta, szerkesztette és a jegyzeteket írta Hudi József. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 400 p. (SZEMLE) Ism. *Tóth G. Péter* 123–126.

2001/3–4.

12. VÖRÖS Boldizsár: Napok, emlékek – naplók, emlékiratok. Kérdések és válaszok Francsics Károly visszaemlékezései kapcsán. (MŰHELY) 127–133.

13. KRÁNITZ Zsolt: „Oh fájdalom...!” A pápai kollégiumi Jótékony Egylet története (1844–1858) (MŰHELY) 135–150.
14. JAKAB Réka: Levéltárügy a Dunántúli Egyházkerületben. A veszprémi református egyházmegye levéltára a XIX. században. (MŰHELY) 151–206.
15. HERMANN István: Sikertelen magzatelhajtás a XVII. század végén. (FORRÁSKÖZLÉS) 207–214.
16. KÖBLÖS József: A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért a XVIII. század elején. (Második közlemény) (FORRÁSKÖZLÉS) 215–252.
17. BODOLAY Jenő: A Pápa városi iparostanonc-iskola története [Közli: Hudi József–Mezei Zsolt] (ÚJRAOLVASÓ) 253–260.
18. KÓSA László: „Hét szilvafa árnyékában”: A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon. Osiris, Bp., 2001. 283 p. (Osiris Könyvtár – Történelem) (SZEMLE) Ism. *Ifjú Hermann István* 261–266.
19. Rott Nándor veszprémi püspök bérmlási feljegyzései 1921–1938. Sajtó alá rendezte: Körmeny József, Rajczi Pál. (A veszprémi egyházmegye múltjából 17.) Veszprém, 2000. (SZEMLE) Ism. *Hudi József* 266–268.
20. ADRIÁNYI Gábor: Az egyháztörténet kézikönyve. Bp., 2001. Szent István Társulat (Szent István Kézikönyvek 5.) 444 p. – HEUSSI, Karl: Az egyháztörténet kézikönyve. Bp., 2000. Osiris – Teológiai Irodalmi Egyesület (Osiris kézikönyvek) 591 p. (SZEMLE) Ism. *Mezei Zsolt* 268–270.

II. évfolyam

2002/1–2.

„Alfabetizáció az újkori Magyarországon” c. [2000. szeptember 8-án Pápán megtartott] konferencia előadásai a MŰHELY rovatban

21. HUDI József: A lúdtolltól a világhálóig. = 1–2.
22. SZ. KRISTÓF Ildikó: A számoktól a (jogi) szövegekig: alfabetizációtörténet, olvasástörténet vagy kommunikációtörténet? = 3–37.
23. DOMINKOVITS Péter: Az írásbeliség szerepe egy XVII. század eleji mezőváros (Szombathely) jogéletében. = 39–59.
24. VARGA J. János: Batthyány I. Ádám és az írásbeliség (A Batthyány uradalmak tisztviselőire vonatkozó fontosabb irattípusok). = 61–70.
25. DUKKON Ágnes: A tanítás és szórakoztatás szempontjai a XVII. századi könyvnyomtatók gyakorlatában. = 71–79.

26. HORVÁTH József: Írásbeliség és végrendelkezési gyakorlat Győrben a XVII. században. = 81–98.
27. TÓTH G. Péter: Tanúságtétel vagy tanúvallomás, szerződés vagy jegyzőkönyv. Írásbeliség és szóbeliség kapcsolata a kora újkori magyar büntetőperekben. = 99–138.
28. BARNÁ Gábor: A történelmi emlékezet megszerkesztése: helyi identitás- és mítoszteremtés (A „Megszálló Levél”: Kunszentmárton XVIII. századi újratelepítéséről szóló elbeszélés). = 139–160.
29. HUDI József: Az írni-olvasni tudás helyzete Veszprém megyében 1797-ben. = 161–171.
30. BENDA Gyula: Írni tudás és iskola. = 173–181.
31. SZACSVAY Éva: Hang, szöveg, kép: a kommunikáció váltásai a templombelső dekorációinak példáján. = 183–198.
32. SEBŐ József: Moira. Brusznai Árpád élete és kora. Kairosz Kiadó, Bp., 2002. 327 p. (SZEMLE) Ism. *Hudi József* = 199–201.
33. KÖBLÖS József: A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárának magyar vonatkozású középkori oklevelei 1265–1525. (SZEMLE) Ism. *Teiszler Éva* = 201–204.

II. 2002/3–4.

34. KEMECSI Lajos: Mezővárosi élet a hagyatéki leltárak tükrében (Tata-Tóvárosi hagyatéki leltárak 1768–1846). (MŰHELY) = 205–216.
35. KIS-HALAS Judit: „Amikor gyógyítok, angyalok jelennek meg a szemem előtt”: Egy dél-baranyai szent gyógyító. (Esettanulmány) (MŰHELY) = 217–232.
36. HERMANN István, ifj.: A karthauziak Pápán. Adalékok a pápai házak és házbirtokosok történetéhez. (FORRÁSKÖZLÉS) = 233–244.
37. MEZEI Zsolt: Egy ősnymtatvány kéziratoldala. (Missale Strigoniense, 1486) (FORRÁSKÖZLÉS) = 245–256.
38. KISS István: A pápai céhek életéből. Közli: Mezei Zsolt, a magyarázó jegyzetek írta dr. Hermann István. (ÚJRAOLVASÓ) = 257–264.
39. [MEZEI Zsolt:] Nádasdy Lajos köszöntése. [A 90 éves Nádasdy Lajos köszöntése, életrajza, műveinek bibliográfiája.] (ADATTÁR) = 265–268.
40. HUDI József: Az egyházi levéltárosok kalocsai vándorgyűlése és konferenciája – 2002. (ADATTÁR) = 269–271.

41. Ny. NAGY István: Pesty Frigyes kéziratos helynévtára. Történelmi Veszprém megye. Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár, 200. 387 p. (SZEMLE) Ism. *Sebő József* = 273–276.

42. Várostörténet és közműveltség. Helytörténeti írások a régi pápai sajtóból. Vál., szerk.: MEZEI Zsolt; jegyz., bibliogr.: HERMANN István, HUDI József, MEZEI Zsolt. Pápa, Pápai Művelődéstörténeti Társaság, 2001. 255 p. (A Pápai Művelődéstörténeti Társaság kiadványai 14.) (SZEMLE) Ism. *Horváth József* = 276–279.

43. KÓSA László: „Hét szilvafa árnyékában”. A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon. Bp., Osiris Kiadó, 2001. 283 p. (SZEMLE) Ism. *Hudi József* = 280–283.

44. Struktúra és városkép. A polgári társadalom a Dunántúlon a dualizmus korában. Szerk. TÓTH G. Péter. Veszprém, 2002. 599 p. (SZEMLE) Ism. *Cieger András* = 283–289.

III. évfolyam

2003/1–2.

„A településtörténeti monográfia-írás kérdései” c. 2002. november 21-én Veszprémben rendezett konferencia előadásai (a MŰHELY rovatban)

45. HUDI József: A falutörténetírás múltja és jelene Magyarországon / The Past and Present of Village Histories in Hungary. = 1–4.

46. MÁRFI Attila: Gondolatok a baranyai településtörténeti kiadványokról 1990–2002. (A baranyai helytörténetírás műhelyeiről) = 5–21.

47. KOMLÓSI József: Fejér megyei településtörténeti monográfiák 1990–2002. = 23–31.

48. HORVÁTH József: „Falumonográfiák” Győr–Moson–Sopron megyében 1989–2002. = 33–67.

49. HORVÁTH Géza: Településtörténet és/vagy monográfia? [Komárom-Esztergom megye helytörténet-írásáról] = 69–81.

50. BŐSZE Sándor: Somogy megye településtörténeti irodalma 1990–2002. = 83–91.

51. ARADI Gábor: Adatok és tények a Tolna megyei helytörténetírás irodalmáról. = 93–112.

52. BENCZIK Gyula: Községi monográfiák Vas megyében 1990–2002. = 113–125.

53. MÁRKUSNÉ Vörös Hajnalka: Településtörténeti monográfiák Veszprém megyében 1990–2002. = 127–145.

54. KISS GÁBOR: Településtörténeti monográfiaírás Zala megyében. = 147–159.

55. A zsidóság szerepe Veszprém polgárosodásában. Tanulmányok. Összeállította Máthé Éva. Veszprém, 2002. 159 p. (SZEMLE) Ism. *Hudi József* = 161–163.

56. Demonológia és boszorkányság Európában. Szerk. Pócs Éva. L'Harmattan Kiadó – PTE Néprajz Tanszék, Bp., 2001. (SZEMLE) Ism. *Kis-Halas Judit* = 163–172.

2003/3–4.

57. SCHILDE René: Hivatás és identitástudat a Jancovius-családban. Egy német szakember a magyar könyvkereskedelemben. (MŰHELY) = 173–215.

58. KERPEL Péterné: Egy reformkori pápai diákfolyóirat: a „Rózsa” (1836–1837). (MŰHELY) = 217–240.

59. KÖBLÖS József: A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért a XVIII. század elején. (Harmadik, befejező közlemény) = 241–293

60. GYURÁTZ Ferenc: A pápai evangélikus gyülekezet eltöröltetése s újra megalapítása a múlt században Közli: Köblös József, Mezei Zsolt (ÚJRAOLVASÓ) 295–305.

61. MOLNÁR Antal: A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Bp., 2003. 213 p. (METEM könyvek 44.) (SZEMLE) Ism. *iff. Hermann István* = 307–312.

62. SZENDI József: Számvetés. Szendi József érsek emlékezései. Veszprém, 2003. 166 p. (SZEMLE) Ism. *Hudi József* = 313–316.

63. NÁDASDY Lajos: Kis-Czell fejlődése és színikultúrája a 19. században. Celldömölk, Kemenesaljai Művelődési Központ, 132 p. (SZEMLE) Ism. *Mezei Zsolt* = 316–318.

IV. évfolyam

2004/1–2.

64. HUDI József: Ethey István veszprémi könyvkötő tevékenysége (1746–1760). (MŰHELY) = 1–14.

65. KASZA Georgina: „Mitsoda élet az ilyen!” Péter Krisztina contra Szőke László. (Egy reformkori valóper története). (MŰHELY) = 15–37.

66. KÖBLÖS József: Liber legum coetus Papensis. Újabb kutatások a pápai református kollégium első törvénykönyvével kapcsolatban (FORRÁSKÖZLÉS) = 39–66.

67. MEZEI Zsolt: A reformáció háromszázados ünnepe Pápán 1817-ben. (KISEBB KÖZLEMÉNYEK) = 67–72.

68. DOMINKOVITS Péter: Egy 17. századi pápai főbíró végrendelete (Rausser Gergely, 1624). (KISEBB KÖZLEMÉNYEK) = 73–79.

69. M. Zs.: Adalékok az 1848-as pápai események történetéhez (KISEBB KÖZLEMÉNYEK) = 79–80.

70. MOKOS Gyula: A dunántúli evang. reform. egyházkerület pápai főiskolájában működött publicus (classicus) praeceptorok névsora [Közli: Hudi József–Mezei Zsolt.] (ÚJRAOLVASÓ) = 81–96.

71. SÁROSI Bálint: A cigányzenekar múltja 1776–1903. Az egykorú sajtó tükrében. (SZEMLE) Ism. *Mezei Zsolt* = 97–99.

72. Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Égető Melinda. (2. jav. kiad.) Bp., 2001. 246 p. (Szőlőhegyek történetének forrásai I.) – Hegytörvények forrásközléseinek gyűjteménye (1470–1846) Összegegyűjtötte, jegyzetekkel ellátta, sajtó alá rendezte: Égető Melinda. Bp., 2002. 335 p. (Szőlőhegyek történetének forrásai II.) (SZEMLE) Ism. *Dominkovits Péter* = 100–103.

2004/3–4.

73. KÖBLÖS József: Még egyszer az Adásztevelen működő „Papai Árva Oskoláról”. (MŰHELY) = 107–132.

74. MEZEI Zsolt: A Dunántúli Református Egyházkerület statisztikája 1817-ben. (FORRÁSKÖZLÉS) = 133–166.

75. HUDI József: A zirci apátsági könyvtár és múzeum sorsa 1945–46-ban. (KISEBB KÖZLEMÉNYEK) = 169–171.

76. MEZEI Zsolt (közli): Kozma Andor egy betiltott verse. (KISEBB KÖZLEMÉNYEK) = 172–178.

77. H. J.: Márton Gábor református esperes méhészeti szakkönyvének kiadása és olvasói. (KISEBB KÖZLEMÉNYEK) = 178–182.

78. A hagyományos bakonyi kultúra átalakulása Közli: H. J. (ÚJRAOLVASÓ) = 183–196.

79. PÉTER Katalin: A reformáció: kényszer vagy választás? Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2004. (Európai Iskola) 124 p. (SZEMLE) *Ism. ifj. Hermann István* = 197–200.

80. ADRIÁNYI Gábor: A Vatikán keleti politikája 1939–1978. A Mind-szenty-ügy. Bp., Kairosz, 2004. 250 p. (SZEMLE) *Ism. Mezei Zsolt* = 201–203.

V. évfolyam

2005/1–2.

81. KÖBLÖS József–KRÁNITZ Zsolt: „Mindenkör az országban harmadiknak tartatott...”? A pápai református kollégium tagolódása a XVIII. század közepéig. (MŰHELY) = 1–204.

82. HUDI József: Adalékok Pápa város zenetörténetéhez I. A pápai fegyveres polgárság zenekara 1814-ben. (KISEBB KÖZLEMÉNYEK) = 205–210.

83. MEZEI Zsolt: Ki volt Tarczy Lajos dédunokája? [Bárdossy László (1890–1946) miniszterelnök] (KISEBB KÖZLEMÉNYEK) = 211–215.

84. HORVÁTH Elek: Pápay Sámuel emlékezete. [Közli: Hudi József–Mezei Zsolt.] (ÚJRAOLVASÓ) = 217–228.

85. DUKKON Ágnes: Régi magyarországi kalendáriumok európai háttérben. Bp., ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2003. 321 p. (SZEMLE) *Ism. Horváth József* = 229–232.

86. Armálisok. Nemesi címereslevelek a Zala Megyei Levéltár gyűjteményéből 1477–1898 Írta: Bilkei Irén, Kapiller Imre, Molnár András, szerk.: Molnár András. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2004. 135 p. (SZEMLE) *Ism. Hudi József* = 232–235.

2005/3–4.

87. BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet: Települési igazgatás és jogszolgáltatás a Jászkun területben. (MŰHELY) = 237–245.

88. KIRSCH Attila: Sokorópátkai Szabó István politikai tevékenysége 1919–1931. (MŰHELY) = 247–267.

89. HUDI József: Az egyházi levéltárak kiadványai az 1990-es években. (MŰHELY) = 269–287.

90. SZATMÁRI Judit: Tormássy János dunántúli református püspök beiktatása 1808-ban. (FORRÁSKÖZLÉS) = 289–302.
91. HUDI József: A pápai városi hadnagy hivatali utasítása a XVIII. századból. (FORRÁSKÖZLÉS) = 303–312.
92. HUDI József: Adalékok Pápa város zenetörténetéhez II. A pápai református főiskola Hangászati Egyesülete 1835-ben. (KISEBB KÖZLEMÉNYEK) = 313–316.
93. MEZEI Zsolt: 1848/49 kultusza Pápán (1850–1900). (KISEBB KÖZLEMÉNYEK) = 316–325.
94. TRÓCSÁNYI Dezső: A pápai református kollégium az 1848–49-i tanévben. [Közli: Hudi József–Mezei Zsolt] (ÚJRAOLVASÓ) = 327–339.
95. PÁLFFY Géza: Egy különleges nemesi karrier a 16–17. században. Hatos Bálint pápai várkapitány és családja története. Pápa, 2005. 116 p. (Jókai Könyvek 3.) (SZEMLE) Ism. *Hudi József* = 341–343.
96. HUDI József: A füredi fürdő kétszáz éve. Ism.: SÓLYMOS Szilveszter: Balatonfüred fürdő bencés kézben (1743–1949) (SZEMLE) = 343–346.

VI. évfolyam

2006/1–4.

97. KÖBLÖS József: „Keservesen panaszkodni kényszerítettünk...”. (A pápai reformátusok küzdelmei vallásgyakorlatukért a XVIII. század elején) (MŰHELY) = 1–94.
98. JAKAB Réka: Pápa város zsidó társadalma a XIX. század első felében. (MŰHELY) = 95–122.
99. ACHS Károlyné: A református iskolák, tanáregyéniségek, diákmozgalmak emberformáló hatása. Kiss Géza református lelkész diákévei. (MŰHELY) = 123–155.
100. LAKATOS Artúr: A második bécsi döntés és a kolozsvári református egyház. (MŰHELY) = 157–164.
101. DOMINKOVITS Péter: Egy XVII. századi polgár, városbíró életútjának három dokumentuma. (Pápai Kovács István deák 1624–1636) (FORRÁSKÖZLÉS) = 165–175.
102. HUDI József: Az esztergári Ányos-kúria leltára 1782-ből. (Ányos Pál emlékének) (FORRÁSKÖZLÉS) = 177–186.
103. HUDI József: A pápai zsidóság 1803. évi összeírása. (FORRÁSKÖZLÉS) = 187–198.

104. HUDI József: A komáromi református egyházmegyei olvasótársaság a reformkorban. (FORRÁSKÖZLÉS) = 199–212.
105. MÓZESSY Gergely: Kisberk Imre székesfehérvári segédpüspök fogása. (FORRÁSKÖZLÉS) = 213–226.
106. MARCZALI Henrik: Emlékeim. [Közli: Hudi József–Mezei Zsolt.] (ÚJ-RAOLVASÓ) = 227–237.
107. ZACHAR József: Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683–1792. Bp., Zrínyi Kiadó, 2004. 351 p. (SZEMLE) Ism. *Nagy István* = 239–242.
108. ENGEL Pál – C. TÓTH Norbert: Itineraria regum et reginarum (1382–1438). Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 1. Bp., 2005. 188 oldal. (SZEMLE) Ism. *Karlinszky Balázs* = 242–244.
109. ÉGETŐ Melinda: Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Veszprém vármegyéből (1626–1828). Szőlőhegyek történetének forrásai IV. Bp., 2006. 267 p. (SZEMLE) Ism. *Hudi József* = 245–247.
110. Protestáns kollégiumok és művelődés az újkori Magyarországon. Történeti konferencia a Pápai Református Kollégium 475. évfordulója tiszteletére. Pápa, 2006. november 16. (MEGHÍVÓ) = 248–249.

VII. évfolyam

2007/1–2.

Protestáns kollégiumok és művelődés az újkori Magyarországon. Történeti konferencia a Pápai Református Kollégium 475. évfordulója tiszteletére 2006. november 16. (a MŰHELY rovatban)

111. BOZZAY Réka: Dunántúl és Pápa kapcsolata a németalföldi akadémiákkal a XVII–XVIII. században. = 3–28.
112. EMŐDI András: Martinus Weigmann peregrinációs albuma 1598–1621. = 29–50.
113. HUDI József: Zsidó ifjak a Pápai Református Kollégiumban 1848 előtt. = 51–62.
114. KOVÁCS I. Gábor: Prozopográfiai források és módszerek felhasználása a magyar társadalomtörténetben. = 63–72.
115. KÖBLÖS József: Törvényalkotási folyamat a pápai kollégiumban a XVIII. század végén. = 73–82.
116. PÁLMÁNY Béla: A jogakadémiák szerepe a reformkori politikai elit képzésében. = 83–99.

117. SÁRKÖZY Gabriella: Magyarországi diákok az angol és skót egyetemeken (1789–1914). = 101–120.
118. SASFI Csaba: Pápa katolikus kisgimnáziumának és református kollégiumának diákjai a reformkorban. = 121–133.
119. SZABADI István: A Debreceni Református Kollégium és a magyar művelődés. = 135–141.
120. SZÖGI László: A peregrináció-kutatás eredményei a magyarországi történetírásban. = 143–154.
121. UGRAI János: Funkcióváltás és funkcióváltozás a Sárospataki református Kollégiumban a XVIII–XIX. század fordulóján. (A gazdasági funkció példája) = 155–178.
122. PAYR Sándor: Pápai kollégiumi emlékek. [Közli: Hudi József–Mezei Zsolt] (ÚJRAOLVASÓ) = 179–192.
123. Archivum Sala III. A Pozsonyi Állami Levéltár Vágsellyei Fióklevéltárának évkönyve. Összeáll. és szerk.: Gaucsik István, Novák Veronika. Vágsellye–Šal’a, 2007. 184 p. (SZEMLE) Ism. *Hudi József* = 193–197.
124. A pozsonyi jogakadémia hallgatósága 1777–1849. Poslucháci král’ovskej akademie v Bratislave 1777–1849. MTA Egyetemtörténeti Albizottsága, ELTE Levéltára, Bp., 2007. 654 p. (Felsőoktatási kiadványok, 5.) (SZEMLE) Ism. *Hudi József* = 198–200.

2007/3–4.

125. DOMINKOVITS Péter: Sopron vármegye ingyenmunka-adója a pápai vár erősítésére a XVII. század derekán (1722–1670). (MŰHELY) = 203–221.
126. FARKAS Gábor: Ciszterciek Pápán 1660–1726. (A lilienfeldi és heinrichai ciszterci apátság pápai missziójának tevékenysége) (MŰHELY) = 223–242.
127. S. LACKOVITS Emőke: Az úrvacsora Kalotaszentkirályon. (Néprajzi jellegzetességek a szentség kiszolgáltatásával kapcsolatban) (MŰHELY) = 243–260.
128. MEZEI Zsolt: Adalékok a 250 éve alapított pápai kórház történetéhez. (MŰHELY) = 261–286.
129. MÓZESSY Gergely: „Érdemei elismerésül... (Székesfehérvári adalékok az egyházi kitüntetések pártállami befolyásolásához. (MŰHELY) = 287–308.
130. PAPP Péter: A vasúti és közúti közlekedés helyzete a Dél-Dunántúlon az 1920-as években. (MŰHELY) = 309–323.
131. SZILÁGYI Márton: Történeti rétegek a Csokonai-kultuszban. (Csokonai Vitéz Mihály, mint kultusztárgy) (MŰHELY) = 325–346.

132. HUDI József: Gróf Esterházy Károly pápai református kollégiumi alapítványa (1834). (FORRÁSKÖZLÉS) = 347–351.

133. BARÁTH Ferenc: Emlékeim 1849-ből. [Közli: Hudi József–Mezei Zsolt] (ÚJRAOLVASÓ) = 353–356.

134. Források és ritkaságok a győri színjátszás történetéből a 17. század elejétől 1849-ig. I. Szerk. BANA József–MÁRFI Attila. Kiadja: Győr Megyei Jogú Város Levéltára. (Városi Levéltári Füzetek, 9.) Győr, 2007. 172 p. + képmell. (SZEMLE) Ism. *Hudi József* = 357–360.

VIII. évfolyam

2008/1–2.

135. KÖNTÖS László: „Mindig egy másik erőből is kérve...” Beszélgetés a 95 éves Nádasdy Lajossal. (MŰHELY) = 1–25.

136. KATONA Csaba: A szerencsejátékos haszonbérlo és a professionatus spielerek”. (Egy pillantás a reformkori társadalom peremvidékére) (MŰHELY) = 27–50.

137. GÖZSY Zoltán: Egy mezővárosi jegyzői karrier a XVIII. században. Adalékok Bizvássy Pál szigetvári jegyzői tevékenységéhez. (MŰHELY) = 51–58.

138. HUDI József: Kacz Lajos pápai évei (1861–1867). (FORRÁSKÖZLÉS) = 59–90.

139. MEZEI Zsolt: „Magyar Fűvész Könyv” Gyűjteményünk könyvtárában. (KISEBB KÖZLEMÉNYEK) = 91–95.

140. HUDI József–KRÁNITZ Zsolt: Az ugodi fürdő 1840-ben. (KISEBB KÖZLEMÉNYEK) = 96–102.

141. CSERESNYÉS Sándor: Pápa város közegészségügyi helyzete 1839-ben. Közli: *Hudi József* (ÚJRAOLVASÓ) = 103–108.

142. A pécsi egyházmegye vonzásában. Tanulmányok Timár György tiszteletére. Szerk. FEDELES Tamás–HORVÁTH István–KISS Gergely. Bp., 2007. (METEM Könyvek, 63.) [348 p.] (SZEMLE) Ism. *Árvai Tünde* = 109–114.

2008/3–4.

143. HOLLÓ Szilvia Andrea: Mészárosok és pékek a budai Vízivárosban. (MŰHELY) = 115–149.

144. HUDI József: Adalékok a veszprémi színjátszás történetéhez (1723–1873). (MŰHELY) = 151–194.

145. KIS-HALAS Judit: New Age hiedelmek cyber-köntösben: az energia-vámpír. (MŰHELY) = 195–219.

146. S. LACKOVITS Emőke: A budapesti reformátusság története. (Rendhagyó könyvismertetés) [Reformátusok Budapesten 1–2. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról. Szerkesztette KÓSA László. (Az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék kiadványai, 4.) Bp., 2006.] = 221–260.

147. BORSOS István: Deák Ferenc jóindulata a pápai főiskola iránt [Közli: Mezei Zsolt.] (ÚJRAOLVASÓ) = 261–262.

148. BORSAY, Peter: The Image of Georgian Bath, 1700–2000. Towns, heritage, and history. Oxford, University Press, 2000. 456 p. (SZEMLE) Ism. *Katona Csaba* = 263–268.

149. LEHOCZKI Zsuzsanna (szerk.): A százhalombattai plébánia Historia Domusa 1919–1940-ig. Százhalombatta, Hamvas Béla Városi Könyvtár, 2007. 168 p. (SZEMLE) Ism. *Mózessy Gergely* = 268–271.

IX. évfolyam

2009/1–4.

150. KÖBLÖS József–KRÁNITZ Zsolt: „Schola Papensis olim satis illustris fuit...” A Pápai református Kollégium tagolódása és oktatási színvonala a XVII. században. (MŰHELY, ADATTÁR) = 1–266.

151. BONA Gábor: Pápai diákok a ’48-as honvédsereg tisztikarában. (ADATTÁR) = 267–380.

152. KATONA Csaba: „Füreden az idén először nékem hozatik szerenád...” Slachta Etelka balatonfüredi naplója (1841). Balatonfüred, 2008. 118 p. (SZEMLE) Ism. *Hudi József* = 381–385.

153. Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette ZSOLDOS Attila. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok, 45.) Bp., 2008. 226 p. (SZEMLE) Ism. *Petrik Iván* = 385–388.

154. KOVÁCS Teofil: A német nyelv oktatása a Debreceni Református Kollégiumban (1769–1860). Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2008. (Doktori értekezések, 30.) 322 p. (SZEMLE) Ism. *Kekk Edina* = 389–392.

X. évfolyam

2010/1–2.

155. KÖBLÖS József: „Idvez légy, Kedves Druszám!” A pápai Eöry Szabó és Eöry családok a XVIII. században. (MŰHELY) = 1–64.

156. UNGVÁRY Jenő: Anonymus kora és középkori latin szótárunk. (MŰHELY) = 65–100.
157. UGRAI János: A sárospataki kollégium dunántúli partikula-kapcsolatai a XVIII–XIX. század fordulóján. (MŰHELY) = 101–113.
158. PONGRÁCZ József: Az énekügy története a pápa református főiskolában. [A kéziratot gépre vitte Szalayné Gubricza Emese, bevezetővel és lábjegyetekkel ellátta Hudi József.] (FORRÁSKÖZLÉS) = 115–134.
159. DÖRNEI Sándor: Reformkori orvosok Pápa és környéke népéről. (KISEBB KÖZLEMÉNYEK) = 135–144.
160. S. LACKOVITS Emőke: Tartozni valahová: protestantizmus és református azonosságtudat. Rendhagyó könyvismertetés Kósa László könyvéről [KÓSA László: Tartozni valahova. Koinonia Kiadó, Kolozsvár, 2009.] (KISEBB KÖZLEMÉNYEK) = 145–164.
161. LŐWY László: Adatok városunk, városi tanácsunk és közgyűlésünk történetéhez 1872–1898. (ÚJRAOLVASÓ) = 165–174.
162. SOMORJAI Ádám OSB: Visitatio apostolica Institutorum Vitae consecratae [helyesen: consecratae] in Hungaria 1927–1935. A magyarországi szerzetesrendek apostoli vizitációja. Pannonhalma, 2008. 576 p. (Rendtörténeti Füzetek, 13.) (SZEMLE) Ism. *Mózessy Gergely* = 175–178.
163. Családtörténeti kutatás határon innen és túl. A Veszprém Megyei Levéltár és a Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Területi Bizottságának Történeti Szakbizottsága által rendezett nemzetközi konferencia (2007. május 11.) előadásai. Szerk.: MÁRKUSNÉ Vörös Hajnalka. Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém, 2009. 280 p. + 24 t. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai, 20.) (SZEMLE) Ism. *Dominkovits Péter* = 179–184.

2010/3–4.

164. GERENCSÉR Tibor: A Magyar Mickiewicz Társaság első évtizede. (MŰHELY) = 185–226.
165. KÖBLÖS József: „Tiszteletes tudós, kegyességgel ’s böltsességgel tündöklő Áronok...” A pápai Torkos család története és szerepe a dunántúli reformátusság életében. (MŰHELY) = 227–292.
166. HUDI József: A pápai munkásság térhasználata az első világháború előtt. (MŰHELY) = 293–304.
167. HUDI József: Gondol Gábor önéletírása. (ÚJRAOLVASÓ) = 304–328.

168. TAPOLCAINÉ Sáray Szabó Éva: Komárom nyomdászat- és sajtótörténete 1705–1849. Komárno, KT Könyv- és Lapkiadó Kft., 2010. 236 p. *Ism. Horváth Géza (SZEMLE)* = 329–331.

169. Győri tanulmányok 30/2010. Tudományos Szemle. Zechmeister Károly emlékszáma I. 1910–2010. Felelős szerk.: BANA József. Győr, 2010. 114 p. + ill. – Győri tanulmányok 31/2010. Tudományos Szemle. – Zechmeister Károly emlékszáma II. Felelős szerk.: BANA József. Győr, 2010. 237 p. + ill. *Ism. Hudi József (SZEMLE)* = 332–336.

XI. évfolyam

2011/1–2.

170. RAJNAI Edit: A színi kerületi rendszer kialakulása Magyarországon (1879–1905). (MŰHELY) = 1–23.

171. HUDI József: Adatok a pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy történetéhez (1875–1892). (MŰHELY) = 25–82.

172. HUDI József: Voyta Adolf visszaemlékezései [I.] (FORRÁSKÖZLÉS) = 83–118.

173. KUNCZE Leó: A pápai bencés algimnázium könyvtárai. [Közl.: H. J.] (ÚJRAOLVASÓ) = 119–128.

174. KIS Péter: A királyi szolgálónépi szervezet a 13–14. században. Szeged, 2010. 228 p. (SZEMLE) *Ism. Petrik Iván* = 129–133.

175. Archivum Comitatus Castriferrei 4. Előadások Vas megye történetéből V. Szerk.: Mayer László, Tilcsik György. A Vas Megyei Levéltár kiadványa, Szombathely, 2010. 420 p. (SZEMLE) *Ism. Hudi József* = 133–139.

176. MOLNÁR Antal – SZABÓ Ferenc SJ: Bangha Béla SJ emlékezete. Bp., 2010. (Távlatok, 2010. 3–4. sz.) 400 p. (SZEMLE) *Ism. Mózes Gergely* = 140–143.

2011/3–4.

177. HUDI József: Fekete Gábor szintársulatának működése 1841-ben. (MŰHELY) = 145–160.

178. GERENCSÉR Tibor: A Magyar Mickiewicz Társaság második évtizede. (MŰHELY) = 161–201.

179. KARLINSZKY Balázs: A balatonfüzfői római katolikus egyházközségek a két világháború között. (MŰHELY) = 203–221.

180. HUDI József: Naszályi János önéletírása. (FORRÁSKÖZLÉS) = 223–233.

181. HUDI József: Voyta Adolf visszaemlékezései II. (FORRÁSKÖZLÉS) = 235–270.
 182. HORVÁTH Elek: Pápa – amerikai szemmel. Közli: H. J. (ÚJRAOLVASÓ) = 271–278.
 183. KERÉNYI Ferenc: Színek, terek, emberek. Irodalom és színház a 18–19. században. Ráció Kiadó, Budapest, 2010. 211 p. (SZEMLE) Ism. *Hudi József* = 279–282.
 184. JAKAB Réka: Levéltárismerető. Vezető az állandó kiállításhoz. Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém, 2011. 24 p. (SZEMLE) Ism. *Dominkovits Péter* = 282–285.
 185. VÖLGYESI Orsolya: Írók, szerepek, stratégiák. Ráció Kiadó, Bp., 2010. 239 p. (SZEMLE) Ism. *Hudi József* = 285–289.

XII. évfolyam

2012/1–4.

186. KÖBLÖS József: Egy évforduló margójára – 400 éves a Dunántúli Református Egyházkerület. (JUBILEUM 1612–2012) = 1–21.
 187. HUDI József: A Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyveinek múltjáról. (MŰHELY) = 23–42.
 188. KÖBLÖS József: A Dunántúli Református Egyházkerület pecsétjei (1612–2012). (MŰHELY) = 43–89.
 189. FEKETE Csaba: A nagydobszai graduál Psalteriuma. (MŰHELY) = 91–117.
 190. PONGRÁCZ József: Skóciai emlékeimből. Közli: H. J. (ÚJRAOLVASÓ) = 119–128.
 191. KÓSA László: Művelődés, egyház, társadalom. Tanulmányok. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 524 oldal. (SZEMLE) Ism. *Pályi Zsófia Kata* = 129–134.
 192. GERECSEI Zsolt – KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt: A Tatai Református Egyházmegye lelkészi adattára (1554–2012). (ADATTÁR) = 135–546.

XIII. évfolyam

2013/1.

In honorem Nádasdy Lajos

193. KÖNTÖS László: In honorem Nádasdy Lajos. [A 100 éves Nádasdy Lajos köszöntése.] = 1–3.
 194. FA Lili Eszter: Egy genfi antikva restaurálása a Pápai Református Gyűjtemények könyvtárából. (Theodorus Beza: Ad acta colloquii Montisbelgarden-sis, 1588). 1. közlemény. (MŰHELY) = 5–18.

195. HUDI József: Adalékok Tarczy Lajos külföldi egyetemi tanulmányaihoz (1831–1833). (FORRÁSKÖZLÉS) = 19–48.
196. HUDI József: Voyta Adolf visszaemlékezései III. (FORRÁSKÖZLÉS) = 49–126.
197. TRÓCSÁNYI Dezső: Hegel. Közli: H. J. (ÚJRAOLVASÓ) = 127–136.
198. TÜSKÉS Anna: Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365–1526. *Students from Hungary at the University of Vienna 1365–1526*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2008. (Magyarországi diákok középkori egyetemeken, 1.) 481 p. (SZEMLE) Ism. *Karlinszky Balázs* = 137–140.
199. TARPAI Szilágyi András: Könyvecske a házasság és válás keresztyéni módjáról. KRE Puritanizmuskutató Intézet – Fekete Sas, Bp., 2012. (Medgyesi Pál Puritán Kiskönyvtár, 2.) 192 p. (SZEMLE) Ism. *Berecz Ágnes* 140–142.

2013/2.

Köntös László köszöntése

200. S. LACKOVITS Emőke: Köszöntő sorok Köntös László születésnapjára. [A 60 éves Köntös László köszöntése.] = 143–147.
201. KÖNTÖS László: Vallomás a Kollégiumról. (MŰHELY) = 149–152.
202. FA Lili Eszter: Egy genfi antikva restaurálása a Pápai Református Gyűjtemények könyvtárából. (Theodorus Beza: *Ad acta colloquii Montisbelgardensis*, 1588). 2. közlemény. (MŰHELY) = 153–174.
203. KÖBLÖS József: Bizonyoságlevelek Páli Mihály lelkeszi pályafutásának kezdetéről. (FORRÁSKÖZLÉS) = 175–211.
204. HUDI József: Voyta Adolf visszaemlékezései IV. (FORRÁSKÖZLÉS) [Befejező közlemény; a végén Voyta életének kronológiája halálának időközben tisztázott pontos időpontjával. = 213–274.
205. PONGRÁCZ József: A pápai kollégium női pártfogói. Közli: H. J. (ÚJRAOLVASÓ) = 275–290.
206. NÉMETH Tibor: „...mások szegénységén segíthetni...” Ihász Lajos élete (1850–1908). Kiadja a Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 2012. 299 p. (SZEMLE) Ism. *Hudi József* = 291–295.
207. Vörös és fehér. A vörös és fehér uralom hátországa – 1919 vidéken. Szerkesztette Nagy Szabolcs. A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, Veszprém, 2013. 112 p. (SZEMLE) Ism. *Petrik Iván* = 295–301.

2013/3.

Szalayné Gubricza Emese köszöntése

208. KÖNTÖS László: Szalayné Gubricza Emese köszöntése. [A Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei volt munkatársának, a 70 éves Szalayné Gubricza Emesének köszöntése.] = 305–307.

209. NÉMETH Balázs: A mentalitásváltozás tükröződése Beyte István ágendájában (1582). (MŰHELY) = 309–318.

210. S. LACKOVITS Emőke: „Isten ditsőségére való buzgóságból ajándékozta...” Adományok és adományozók a dunántúli református közösségekben a XVII–XIX. században. (MŰHELY) = 319–346.

211. HUDI József: Takácsi nemes község alfabetizációja a későrendi korszakban (1698–1847). (MŰHELY) = 347–368.

212. KÖBLÖS József: Lelkeszi bizonyáglevelék a Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárában. (FORRÁSKÖZLÉS) = 369–397.

213. SZALAYNÉ Gubricza Emese: Egy somogyi lámpás az ezredfordulón. Szalóky Dániel csokonyai néptanító 1919-ben készült önéletírása. (FORRÁSKÖZLÉS) = 399–462.

214. HUDI József: A Pápai Takarékpénztár alapszabályai 1844-ből. (KISEBB KÖZLEMÉNYEK) = 463–473.

215. GYÖRY Elemér: Üzen a múlt. Közli: H. J. (ÚJRAOLVASÓ) = 475–486.

216. Dr. GERZSENYI László – dr. MÉSZÁROS Kálmán: A magyarországi baptista teológiai oktatás története 1906–2006. Budapest, Magyarországi Baptista Egyház, 2011. 134 p. (SZEMLE) Ism. *Simon Ervin* = 487–491.

217. LUKACS, John: A történetírás jövője. Fordította M. Nagy Miklós. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2012. 148 p. (SZEMLE) Ism. *Hudi József* = 492–496.

2013/4.

Emlékezés Pongrácz Józsefre halálának 50. évfordulóján

218. VLADÁR Gábor: Az örök tanítvány. Dr. Pongrácz József (1885–1963) emlékezete. (MŰHELY) = 499–510.

219. KRÁNITZ Zsolt: „Megtanított bennünket imádkozni”. Emlékezés Pongrácz József halálának 50. évfordulóján. [Bevezetés és Pongrácz József: *Emlékeim* c. önéletírásának közlése.] (FORRÁSKÖZLÉS) = 511–662.

220. PONGRÁCZ Józsefné: A gyülekezeti nőegylet munkája és feladatai. Közli: H. J. (ÚJRAOLVASÓ) = 663–680.

221. KURUCZ György: Keszthely grófja Festetics György. Corvina Kiadó, Bp., 2013. 367 p. (SZEMLE) *Ism. Hudi József* = 681–686.

222. S. PALLÓS Piroska: Leghőbb vágyam Fiuméba kerülni... Magyar iskolák Fiumében. Dávid Kiadó, Kaposvár, 2012. 346 p. (SZEMLE) *Ism. Hudi József* = 687–692.

XIV. évfolyam

2014/1–2.

223. PÁLYI Zsófia Kata: Szilassy László, a református prédikátorok patrónusa. (MŰHELY) = 1–20.

224. KÖBLÖS József: Lelkeszi kibocsátásokról szóló XVIII. századi feljegyzések a dunántúli egyházkerületből. (FORRÁSKÖZLÉS) = 21–39.

225. HUDI József: Merétey Kálmán visszaemlékezései. (FORRÁSKÖZLÉS) = 41–124.

226. KRÁNITZ Zsolt: A Pápai Református Kollégium tanárainak önéletrajzai. (FORRÁSKÖZLÉS) = 125–231.

227. PONGRÁCZ József: Jókai, a pápai diák. Közli: H. J. (ÚJRAOLVASÓ) = 233–244.

228. WEISZ Boglárka: Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések.) MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp., 2012. 222 oldal. (SZEMLE) *Ism. Petrik Iván* = 245–253.

2014/3–4.

229. CSEKŐ Ernő: Községi tisztújítások Gartán 1906 és 1911 között. (MŰHELY) = 257–274.

230. GELENCSEI József: „Amikor cselédeskedtem...” (Pap Erzsébet házi cselédként töltött évei) (MŰHELY) = 275–308.

231. HUDI József: Takácsi község egyházi és világi archontológiája I. (1613–2014) (MŰHELY) = 309–334.

232. KRÁNITZ Zsolt: „Boldog vagyok, hogy a sorsom Pápára vezetett.” Sándor Pál önéletírásai. (FORRÁSKÖZLÉS) = 335–436.

233. HUDI József: Az első magyar nyelvű hivatásos szintársulati előadás Pápán 1802-ben. (KISEBB KÖZLEMÉNYEK) = 437–442.

234. MOLNÁR István: Az elfelejtett város. Közli: Hudi J. (ÚJRAOLVASÓ) [Molnár István cikke a pápai XVIII. századi temetkezőhelyekről, a szerző műveinek válogatott bibliográfiájával.] = 443–456.

235. Padányi Biró Márton veszprémi püspök emlékezete. Szerkesztette: HERMANN István. Veszprém, 2014. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 33.) 304 p. (SZEMLE) Ism. *Karlinszky Balázs* = 457–563.

236. Ari SHAVIT: Hazám, az ígért földje. Izrael győzelme és tragédiája. Fordította: Bokor Pál. Atlantic Press Kiadó, Bp., 2013. 558 p. (SZEMLE) Ism. *Hudi József* = 464–468.

XV. évfolyam

2015/1-2.

237. PETRIK Iván: Telkek és tartozékaik a késő középkori Atya birtokon. (MŰHELY) = 1–15.

238. HUDI József: Takácsi község egyházi és világi archontológiája II. (1613–2014). (MŰHELY) = 17–60.

239. KÖBLÖS József: Exmisszió, ordináció, konszekráció. (FORRÁSKÖZLÉS) = 61–106.

240. RAINER Pál: Megjegyzés Ferenczi Sándor és Sigmund Freud állítólag Pápán készült fényképéhez. (KISEBB KÖZLEMÉNYEK) = 107–108.

241. MEZEI Zsolt: Egy kötet Kalmár György könyvtárából. (KISEBB KÖZLEMÉNYEK) = 109–117.

242. WOITA József pápai polgármester 1885. évi jelentésének melléklete. Közli: Hudi József. (ÚJRAOLVASÓ) = 119–140.

243. DIENES Dénes – UGRAI János: A Sárospataki Református Kollégium története. Szerk.: Dienes Dénes. Tiszáninneni Református Egyházkerület Hernád Kiadó, Sárospatak, 2013. 204 p. (SZEMLE) Ism. *Hudi József* = 141–150.

244. POCSAINÉ EPERJESI Eszter – RÁDAINÉ BODNÁR Katalin: „Legyen kedves az Úr előtt ez ajándék...” A Sárospataki Református Kollégium Múzeumának úrihimzéses terítői. Tiszáninneni Református Egyházkerület Hernád Kiadó, Sárospatak, 2014. 251 p. (SZEMLE) Ism. *S. Lackovits Emőke* = 150–156.

2015/3–4.

245. GELENCSEÉR József: Katonahalál a padláson — Történet, folklór, népi jogszokások. (MŰHELY) = 257–290.

246. NÉMETH Balázs: A káté mint közvetítő a szóbeli és írásos kultúra között Beythe István kátéja (1582) alapján. (MŰHELY) = 291–306.

247. VAJS Tibor: Venetianer Sándor, egy igaz református lelkész. (MŰHELY) = 307–352.

248. HUDI József: A takácsi takács céh 1821-ben kiadott artikulusai. (FORRÁSKÖZLÉS) = 353–370.

249. MEZEI Zsolt: Gróf Esterházy Pál élete és hősi halála. (KISEBB KÖZLEMÉNYEK) = 371–383.

250. HUDI József: Takácsi iparosok, kereskedők, más foglalkozást űzők adattára (1719–1914). (KISEBB KÖZLEMÉNYEK) = 384–398.

251. BORSOS István: Az utolsó peregrinus. Közli: Hudi József. (ÚJRAOLVASÓ) = 399–404.

252. Folytonos fegyverropogás közepette. Források a veszprémi egyházmegye második világháborús veszteségeiről I. Szerk.: Varga Tibor László. Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár, Veszprém, 2015. (SZEMLE) Ism. *Mózessy Gergely* = 405–408.

253. ÁGH Magdolna: Üdv az erdésznek. Nagyapánkról és a Bakonyról. Dobó Jenő erdőmérnök életútjának fejezetei. OOK-Press Kft. Nyomdája, Veszprém, 2014. (SZEMLE) Ism. *Rainer Pál* = 408–415.

254. GELENCSEÉR József: „Őseink szokásait követtük” (Jogtörténet, jogi népszokás, művészet). Székesfehérvár, Vörösmarty Társaság, 2014. (SZEMLE) Ism. *S. Lackovits Emőke* = 415–421.

255. KÖNTÖS László: Hála és köszönet. (Tizenöt éves az ACTA PAPENSIA) = 423–424.

256. Az ACTA PAPENSIA című történeti folyóirat cikkeinek, tanulmányainak tartalommutatója 2001–2015. Összeállította Hudi József = 425–445.

SZERZŐINK

BORSOS ISTVÁN (1863–1918) gimnáziumi tanár, könyvtárigazgató
GELENCSÉR JÓZSEF jogász, jogtörténész (Székesfehérvár)
HUDI JÓZSEF történész-főlevéltáros, levéltárvezető (DREL, Pápa)
KÖNTÖS LÁSZLÓ gyűjteményi igazgató (DRETGY, Pápa)
MEZEI ZSOLT könyvtárvezető (DREK, Pápa)
MÓZESSY GERGELY igazgató (Egyházmegyei Gyűjtemény, Székesfehérvár)
NÉMETH BALÁZS ny. református lelkipásztor (Bécs/Wien)
RAINER PÁL régész-muzeológus (Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém)
S. LACKOVITS EMŐKE néprajzkutató (Veszprém)
VAJS TIBOR református lelkipásztor (Kisbér)

DREK = Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára
DREL = Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára
DRETGY = Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei

Rezümé: Horváth Károly (angol)
Németh Balázs (német)

* * *

Borító és tipográfia
Mezei Zsolt

Nyomdai munkák
OOK-Press Kft Nyomdaüzeme, Veszprém
Felelős vezető Szathmáry Attila
2015

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

1. A kéziratokat lehetőleg számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailhez csatolt fájlként *.doc, *.docx vagy *.rtf formátumban, valamint egy nyomtatott példányban postán a szerkesztőség címére kérjük eljuttatni. A szöveget balra zárva, formázás és tipografizálás nélkül írják, lábjegyzeteléshez használhatják a szövegszerkesztő program (Word) automatikus hivatkozásszerkesztőjét. A beküldött fájl (lemez) vírusmentességét kérjük ellenőrizni!
2. A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más fájlokat, csak a közleményt, illetve, ha a közlemény több fájlból áll össze, akkor a fájlok a közlés sorrendjében következzenek a lemezen is.
3. Fotókat csak korlátozott számban tudunk közölni. A rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Az illusztrációkat kérjük beszámozni és egy külön lapon képjegyzéket csatolni a közleményhez.
4. A szövegben az évszázadokat – idézetek, címek kivételével – római számmal tüntessék fel.
5. Külön bibliográfiát ne készítsenek, a forrásanyagra és a szakirodalomra történő hivatkozásokat folyamatosan, a lábjegyzetekben helyezték el. A hivatkozásokban a szerző vezetéknevét kérjük csupa NAGYBETŰVEL szedni.
6. A hivatkozások formai szabályai:
 - *Egy szerző esetén: SZERZŐ: Cím. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám.* Példa: BEDY Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (Győregyházmegye múltjából, 3.) 407.
 - *Több szerző esetén: A mű címe. Szerkesztő neve. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám.* Példa: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk. Kubinyi András. I. Pápa, 1994. 399.
 - *Tanulmány esetén: SZERZŐ(K): Cím = A tanulmánykötet címe. Szerkesztője. (Kiadás.) Kötetjelzés. Megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám(ok).* Példa: BODOLAY Géza: Petőfi Pápa = „A kényes úrfi s a rongyos baka” Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról. Szerk. Mezei Zsolt. Pápa, 2001. 108–145.
 - *Folyóiratcikk esetén: A folyóiratcikk SZERZŐJE: Címe = A folyóirat címe évfolyama (éve), száma. Oldalszám tól-ig.* Példa: SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület pápai Nagykönyvtárának története = Magyar Könyvszemle 102 (1986), 149–172.
 - *A jegyzetekben használható rövidítések:* Bp., köt., rövid., jav., átdolg., kiad., s. a. r. (=sajtó alá rendezte), vö., uő., uo., i. m., jegyz., ld. (=lásd). Az Acta Papensiára az „AP” rövidítéssel hivatkozzanak.
7. A kézirathoz mellékeljenek max. egy oldal terjedelmű rezümét angol, német vagy magyar nyelven. Magyar nyelvű rezümé esetén a legfontosabb szakkifejezések idegen nyelvű megfelelőit kérjük megadni.
8. Szerzőink számára öt darab tiszteletpéldányt biztosítunk.

A szerkesztők.

ACTA PAPENSIA (AP)

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI
PUBLICATIONS BY THE CALVINIST COLLECTIONS OF PÁPA

ISSN 1587–6292

Főszerkesztő
DR. HUDI JÓZSEF

Szerkesztő
Mezei Zsolt

Munkatársak
Dr. Köblös József, Kránitz Zsolt

Felelős kiadó
Köntös László gyűjteményi igazgató
Dunántúli Református Egyházkerület
Tudományos Gyűjteményei

Szerkesztőség
8500 Pápa, Március 15. tér 9.
Postafiók: 48. Tel/fax: (89) 324–240
e-mail: ref.lib@papacollege.hu

Megjelenik évente négy szám két kötetben.
(Egy szám ára: 500.– Ft)
Megrendelhető és előfizethető a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj: 2000.– Ft / év

TARTALOM

MŰHELY

- GELENCSÉR JÓZSEF: *Katonahalál a padláson — Történet, folklór, népi jogszokások* 257–290
- NÉMETH BALÁZS: *A káté mint közvetítő a szóbeli és írásos kultúra között*
Beythe István kátéja (1582) alapján 291–306
- VAJS TIBOR: *Venetianer Sándor — egy igaz református lelkész* 307–352

FORRÁSKÖZLÉS

- HUDI JÓZSEF: *A takácsi takács cég 1821-ben kiadott artikulusai* 353–370

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

- MEZEI ZSOLT: *Gróf Esterházy Pál élete és hősi halála* 371–383
- HUDI JÓZSEF: *Takácsi iparosok, kereskedők, más foglalkozást űzők adattára*
(1719–1914) 384–398

ÚJRAOLVASÓ

- BORSOS ISTVÁN: *Az utolsó peregrinus* 399–404

SZEMLE

- Folytonos fegyverropogás közepette. Források a veszprémi egyházmegye második világháborús veszteségeiről I.* (Mózessy Gergely) 405–408
- ÁGH Magdolna: *Üdv az erdősznek. Nagyapánkról és a Bakonyról. Dobó Jenő erdőmérnök életútjának fejezetei* (Rainer Pál) 408–415
- GELENCSÉR József: *„Őseink szokásait követtük” (Jogtörténet, jogi népszokás, művészet)* (S. Lackovits Emőke) 415–421

15 ÉVES AZ ACTA PAPENSIA

- KÖNTÖS László: *Hála és köszönet* 423–424
- Az Acta Papensia című történeti folyóirat cikkeinek, tanulmányainak tartalommutatója 2001–2015 (*Összeállította: Hudi József*) 425–445

Szerzőink